

רוח ממלכתית

עיונים במסמך רוח צה"ל

עורכת: עידית שפרן גיטלמן

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

רוח ממלכתית

עיונים במסמך רוח צה"ל

עורכת: עידית שפרן גיטלמן

Mamlakhtiut and the IDF Code of Ethics
Edited by Idit Shafran Gittleman

עריכת הטקסט: מאירה טורצקי
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר בר־דיין
ביצוע גרפי: אירית נחום
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

התצלום על העטיפה: Shutterstock

מסת"ב 978-965-519-289-6 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2020
נרפס בישראל, תש"ף/ף/2020

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

אסופה זו רואה אור הודות לתרומתה הנדיבה של קרן ריימונד פרנקל (The Raymond Frankel Foundation).

הדברים המובאים באסופה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

7	המשתתפים באסופה
	מבוא
11	עידית שפרן גיטלמן
	על נוסחיו השונים של מסמך רוח צה"ל: מבט השוואתי
19	בן פרגיון, עידית שפרן גיטלמן
	מי מולך בממלכה?: מחשבות על הוספת הסעיף ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל"
29	אלינור דוידוב
	על הממלכתיות כערך צה"לי
35	תמר הוסטובסקי ברנדס
	ממלכתיות, חזרתה לשיח הפוליטי ועיגונה במסמך רוח צה"ל
41	נרי הורוביץ
	ממלכתיות בקוד האתי הצבאי: ההיבט המשפטי
47	עדנה הראל פישר, עמרי בן-צבי
	ממלכתיות וכפיפות
53	עמיחי כהן
	ערך הממלכתיות באתיקה של צה"ל
59	אסא כשר
	לי זה לא מריח כמו דמוקרטיה
71	יגיל לוי

77	למה אין להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" דני סטטמן
79	ממלכתיות: על תפיסה מהותית של הטוב המשותף יוחנן פלסנר
83	ממלכתיות אינטואיטיבית שוקי פרידמן
89	הקוד האתי של צה"ל ושינוי העיתים מרדכי קרמניצר
93	עיון בהצעה להכנסת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" אבי שגיא
99	ממלכתיות בצבא מהי ידידיה שטרן
	נספחים
105	נספח 1. הקוד האתי – רוח צה"ל
109	נספח 2. פקודת היום של קצין חינוך ראשי בעניין ממלכתיות
iii	Introduction

המשתתפים באסופה

ד"ר עמרי בן-צבי

רפרנט בייעוץ וחקיקה (משפט ציבורי-מינהלי) במשרד המשפטים ומרצה מן החוץ בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים. תחומי המחקר שלו הם משפט ציבורי ופילוסופיה של המשפט.

אלינור דוידוב

סטודנטית לתואר שני בתוכנית לפרשנות ומחקר תרבות באוניברסיטת בר-אילן. מנהלת תחום הדרת נשים בשדולת הנשים בישראל. מחברת הרוח "את מי זה משרת? פקודת השירות המשותף והדרת חיילות בצה"ל" (2018).

ד"ר תמר

הוסטובסקי ברנדס

מרצה בכירה למשפט חוקתי ולמשפט בינלאומי בפקולטה למשפטים בקריה האקדמית אונו. מחקריה מתמקדים בממשק שבין משפט ותאוריה פוליטית, בתאוריות של דמוקרטיה וביחס שבין המשפט החוקתי למשפט הבינלאומי.

ד"ר נרי הורוביץ

יו"ר חברת אגורא מדיניות. מלמד על החברה בישראל באוניברסיטת חיפה, במכללה לביטחון לאומי ובפנ"ם.

עו"ד עדנה הראל

פישר

עמיתת מחקר במרכז ללאום, דת ומדינה ובמרכז לערכים ולמוסדות דמוקרטיים במכון הישראלי לדמוקרטיה. ראשת התוכנית למניעת שחיתות שלטונית. עוסקת במדיניות תרבות ובממלכתיות. עד שנת 2017 שימשה בתפקידים בכירים בשירות הציבורי. בתפקידה האחרון הייתה ראשת תחום ייעוץ וחקיקה במשרד המשפטים, ולפני כן היועצת המשפטית של משרד המדע, התרבות והספורט. תחומי המומחיות שלה כוללים רגולציה ומשפט ציבורי ומינהלי, מדינות תרבות ושידורים ומדיניות חינוך, מחקר והשכלה גבוהה.

פרופ' עמיחי נהן

עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה וראש התוכנית לביטחון ומשפט ע"ש אמנון ליפקין-שחק. חבר סגל בפקולטה למשפטים בקריה האקדמית אונו. תחומי המומחיות שלו הם משפט חוקתי ומשפט בינלאומי.

פרופ' אטא נשר

פרופסור אמריטוס מהקתדרה לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה ופרופסור אמריטוס לפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב. תחומי המומחיות שלו: אתיקה צבאית, אתיקה רפואית, אתיקה בתחומי פעילות ממלכתית וציבורית, יהדות, ועוד. ראש הוועדה הניסוח "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד", מחבר עשרות קודים אתיים, חתן פרס ישראל לפילוסופיה, חבר האקדמיה האירופית למדעים.

פרופ' יגיל לוי

פרופסור למדיניות ציבורית וסוציולוגיה פוליטית באוניברסיטה הפתוחה וחוקר מערכות היחסים צבא-חברה-פוליטיקה. שימש בעבר עורך משותף של כתב העת מגמות, נשיא האגודה האירופית לחקר יחסי צבא-חברה וסגן נשיאת האגודה הסוציולוגית הישראלית.

פרופ' דני סטעמן

ראש החוג לפילוסופיה באוניברסיטת חיפה. מומחה לאתיקה, פילוסופיה פוליטית ופילוסופיה של המשפט.

יוחנן פלסנר

נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה. היה חבר כנסת בשנים 2007-2013. תחומי העיסוק העיקריים שלו הם רפורמות בממשל, במשק ובשיטת הממשל, שיפור האפקטיביות והיעילות של המגזר הציבורי, מדיניות החוץ והביטחון של ישראל, שילוב חרדים בחברה ובכלכלה.

בעל תואר שני בסוציולוגיה ארגונית. חוקר בתוכניות "ביטחון ומשפט" ו"החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה. תחומי העניין העיקריים שלו הם ביטחון, דמוקרטיה וזכויות אדם.

בן פרג'ון

משפטן. מנהל המרכז ללאום, דת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה למשפטים במרכז האקדמי פרס. תחומי העיסוק העיקריים שלו הם דת ומדינה, משפט חוקתי, משפט בינלאומי, משפט מוסלמי.

ד"ר שוקי פרידמן

עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור אמריטוס בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים. תחומי המומחיות שלו הם משפט ציבורי, משפט פלילי, משפט צבאי, זכויות אדם, טרור ודמוקרטיה.

פרופ' מרדכי קרמניצר

המחלקה לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן. עמית מחקר בכיר במכון שלום הרטמן. תחומי המחקר שלו הם פילוסופיה קונטיננטלית, פנומנולוגיה ואקזיסטנציאליזם, אתיקה והגות פוליטית, חקר ההלכה, הרמנויטיקה וביקורת תרבות.

פרופ' אבי שגיא

עמית בכיר במרכז ללאום, דת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה ומנהל אקדמי (שותף) של התוכנית לזכויות אדם והיהדות. פרופסור מן המניין בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן והנשיא לשעבר של המכון הגבוה ליהדות ישראלית. מומחה לדת ומדינה, משפט והלכה, משפט חוקתי, מערכת המשפט, דיני תאגידים.

פרופ' ידידיה שטרן

ד"ר עידית שפרן גיטלמן

ראשת התוכנית צבא-חברה במרכז לביטחון לאומי ודמוקרטיה במכון הישראלי לדמוקרטיה. תחומי המומחיות שלה הם יחסי צבא חברה, פילוסופיה של המוסר, פילוסופיה פוליטית ומוסר וחוק במלחמה.

מבוא

עידית שפרן גיטלמן

בראשית ימי המדינה כתב דוד בן-גוריון:

הצבא לא ימלא שליחותו – לא בכיטחון, לא בחינוך ולא בהתיישבות, מבלי שתשרור בתוכו אחדות מלוכדת ואחוזה מוסרית של חברים לנשק. ואין לתת לצבא ליהפך לזירת התגוששות פוליטית ואידיאולוגית של סיעות ומפלגות. [...] אין זה עניינו של הפיקוד לברוק בדעותיהם של החיילים, ואין הצבא מוסמך לגזור על השקפותיהם של פקודיו. חייל יש לו חופש המחשבה ככל אזרח במדינה, והוא רשאי להצטרף לכל איגוד ומפלגה הקיימים במדינה כחוק.

אולם צבא, באשר הוא כוח מזוין, עלול ליהפך לקלגס אלים המעמיד בסכנה ביטחונם הפנימי והחיצוני של המדינה והעם – אם לא יהא נתון במסגרת משמעת חמורה ואם לא יהא כפוף בהחלט לרשות הציווילית במדינה, ואם פעולתו של כל חייל ומשטר חייו, כל עוד הוא משרת בצבא, לא יהיו מוסדרים בהוראות הפיקוד והשיפוט הצבאי.

(...) הצבא כפוף בכל לממשלה, אינו אלא מבצע הקו המדיני וההוראות שהוא מקבל מהמוסד המחוקק והמבצע במדינה – הכנסת והממשלה.

שבועת האמונים שנשבע כל חייל מחייבת אותו להעדיף זיקתו לחוקי המדינה ולצווי מפקדיו המוסמכים על פני כל זיקה אחרת.

כעבור כמעט שישים שנה, בבוקר י' באב התשס"ה, 15 באוגוסט 2005, שנקבע ליום מימוש החלטת ממשלת ישראל בדבר תוכנית ההתנתקות, הפיץ הרמטכ"ל רב-אלוף דן חלוץ בקרב מפקדיו פקודת יום ופתח אותה בתמצית ציטוט זה.

בחירתו של רא"ל חלוץ במילים אלו באותו הקשר איננה מפתיעה. פינוי יישובים מכוחה של מדיניות העומדת בלב ליבה של אחת המחלוקות העמוקות ביותר בחברה הישראלית הוא מסוג המשימות שכמעט אי-אפשר לבצע בהיעדר תפיסת ממלכתיות שניצבת מעל שיקולים פוליטיים. בהביאו את דבריו של בן-גוריון ביקש רא"ל חלוץ להדגיש כי צה"ל ומפקדיו משמשים במשימה שלפניהם זרוע של המדינה ופועלים במסגרת חובתם לממש את החלטותיו של הדרג המדיני. הוא ביקש להציב את חובת מילוי המשימה מעל כל מחלוקת פוליטית ולהבהיר כי ביצועה אינו תלוי, ואינו יכול להיות תלוי, בהסכמה אישית של מפקדי הצבא או של חייליו עם המדיניות שעליה החליטה הממשלה.

ואומנם, כפיפותו של הדרג הצבאי לדרג המדיני היא אחד מעקרונות היסוד של מדינת ישראל, והיא מעוגנת בחוק יסוד: הצבא, הקובע בסעיף 2 (א) כי הצבא נתון למרות הממשלה. מערכת היחסים שבין הדרג המדיני לדרג הצבאי אומנם אינה תמיד בהירה לגמרי, אך כפיפות הצבא לדרג המדיני היא עיקרון מרכזי בחוק: הדרג המדיני הוא הקובע את המדיניות, ואילו הצבא אמון על ביצועה ומימושה של המדיניות שנקבעה.

יש אפוא קשר הדוק בין היותו של צה"ל זרוע ביצוע של המדינה ובין הממלכתיות השורה עליו. כגוף ממלכתי חלה על הצבא החובה להיות חף מזיהוי פוליטי או משיקולים פוליטיים בכל הקשר שהוא. לא בכדי כרך בן גוריון את שני העניינים יחד כשהבהיר שעל החייל להעדיף את זיקתו לחוקי המדינה מכל זיקה אחרת. והרי הממלכתיות מעמידה במרכז את הטוב המשותף ואת חובת הציות לחוק. ביטוי עכשווי לקשר זה ניתן לראות לדוגמה באיגרת שהפיץ למפקדי צה"ל קצין חינוך ראשי תת־אלוף צביקה פייראיון. את האיגרת פתח במילים "צה"ל הוא צבא עם ממלכתי" ובסופה הדגיש כי "כצבא במדינה יהודית ודמוקרטית אשר הממלכתיות נר לרגליו עלינו לזכור כי צה"ל פועל בכפוף לדרג מדיני".

אף כי משמעותו המדויקת של המושג ממלכתיות שנויה במחלוקת, נראה שאין חולק על הקביעה שצה"ל – אולי יותר מכל מוסד מדינתי אחר – חייב להתנהל על פי תפיסה ממלכתית שנקייה מהטיות פוליטיות. לא רק בגלל כפיפותו לדרג המדיני, אלא גם בגלל מודל צבא העם – הצבא מגייס לשורותיו, מכוח חוק גיוס חובה, חיילות וחיילים ממגזרים שונים ומקבוצות אוכלוסייה שונות ומכנס את כולם תחת קורת גג אחת. מודל צבא העם מטיל אפוא על הצבא חובה מיוחדת – לספק לכל החיילים שירות מכבד שאינו פוגע בזהותם וביושרתם כדי שיוכלו לחתור יחד לביצוע משימות הכרוכות לעיתים גם בסיכון חיים. שירות כזה מתאפשר רק אם נותנים יחס שווה לכלל המשרתים ללא תלות בעמדותיהם הפוליטיות או החברתיות, ורק אם נוטעים בהם את האמונה שהמשימות שהם נשלחים אליהן אינן קשורות לגחמות הפוליטיות של מפקדיהם. עניין זה מובא אף הוא בדברי קצין החינוך הראשי, שמבהיר כי "עובדת היות צה"ל צבא עם ממלכתי מחזקת את עמוד השדרה הערכי שלו, את חוסנו, את הרעות בין המשרתים בו כמו גם את אמון הציבור, המכיר, מבין ורואה כי צה"ל מצוי מחוץ לכל מחלוקת ובתוכו משרתים כל בניו ובנותיו ברעות ומתוך כבוד הדדי ללא הבדלי מעמד, דת, עדה ומגדר".

כפברואר 2019 דווח בתקשורת כי בכוונת צה"ל להוסיף לקוד האתי המכונה "רוח צה"ל" סעיף שייקרא "ממלכתיות". על פי הדיווח, בפגישה שנערכה בבסיס הגדנ"ע צלמון חשף קצין חינוך ראשי את טיוטת הסעיף לפני מזכ"לי תנועות הנוער ואמר כי הוא ינוסח במילים אלו:

צה"ל הוא צבא עם ממלכתי, חיילי צה"ל ומפקדיו כפופים למדינת ישראל, לחוקיה ולשלטונותיה המוסמכים. יפעלו ביושרה ובייצוגיות למימוש ייעודו על פי פקודות צה"ל ולאור ערכיו (ולא מתוך רצון לקדם עמדה אישית-פוליטית או חברתית), תוך אחריות מתמדת לאפשר שירות משותף של מגוון המשרתים בו.¹

על אף ההסכמה הרחבה באשר לחשיבות השמירה על ממלכתיות וחובתו של צה"ל לנהוג בממלכתיות, ההצעה לכלול אותה בקוד האתי של צה"ל עוררה – ועודנה מעוררת – כמה מחלוקות.

העמדות בקובץ זה עוסקות בהצעה ובמחלוקות שעוררה, והן מבוססות על מאמרים שפורסמו במסגרת סימפוזיון שנערך בבלוג "סיווג ביטחוני", הפועל בחסות התוכנית לביטחון לאומי ודמוקרטיה במכון הישראלי לדמוקרטיה. עם הכותבים נמנים מי שהשתתפו בצוות הניסוח של הקוד האתי של צה"ל באחד מגלגוליו, מי שהיו שותפים להטמעתו בצבא ומי שממלאים תפקידים בעלי משמעות ציבורית בעלת רלוונטיות לנושא הנדון. מטרת האסופה לספק ניתוח של הסוגיות העולות בדיון מנקודות מבט שונות.

הקריאה במאמרים מלמדת כי הדיון בהצעה להוסיף ל"רוח צה"ל" את הערך "ממלכתיות" מחייב הבחנה בין שתי שאלות עקרוניות מעוררות מחלוקת. השאלה הראשונה נוגעת לעצם הכנסתו של סעיף חדש לקוד האתי, כלומר לפתיחתו ולעריכתו של המסמך "רוח צה"ל". ואילו השאלה השנייה עניינה משמעותו של המושג ממלכתיות – מושג מעורפל שיש לו פרשנויות שונות.

דני סטטמן ואבי שגיא נדרשים במאמריהם לשאלת שינויו של המסמך. שניהם מדגישים כי הקוד האתי של צה"ל הוא מסמך מכונן ואין לשנותו אלא במקרים חריגים ורק כאשר יש צורך בכך. לטענתם, הוספתו של הערך ממלכתיות לקוד האתי של צה"ל איננה ממלאת אף אחד מהתנאים הללו. נוסח המסמך במתכונתו

1 בביורר עימו הבהיר קה"ר שהנוסח שפורסם הוא חלופה אחת משלוש חלופות שהוצגו באותה פגישה בבסיס הגדנ"ע.

הנוכחית כולל לשיטתם את התוכן המבוקש, וגם אם יש בו לקונה אין היא מצדיקה את שינויו של המסמך.

מרדכי קרמניצר מציע זווית ראייה אחרת בעניין זה. קרמניצר סבור כי נפל דבר בישראל והמציאות המדינית הביאה לידי שפל מוסרי שמחייב נקיטת צעדים. עם זאת, הוא מביע ספק שהוספת הערך הנדון למסמך תחולל תקומה ערכית, שכן לא ברור כלל מה מידת השפעתו של מסמך זה על אמות המוסר של חיילי צה"ל ומפקדיהם.

השאלה העקרונית השנייה נוגעת כאמור למשמעות המושג ממלכתיות ולהשלכות של הוספת מושג זה לרשימת הערכים המהווה את רוח צה"ל. המילה ממלכתיות אינה מצויה בשפות אחרות, מה שיכול להעיד בין היתר על חוסר הטריטוריאליזם שלה. ואולם העמימות האופפת אותה אינה מסתכמת בעובדה זו אלא משקפת היבטים עמוקים יותר של הסוגיה. מקצת ההיבטים האלה קשורים למקורותיו המנוגדים של המונח, כפי שאפשר לקרוא בתמצות במאמריהם של ידידיה שטרן, נרי הורביץ, אבי שגיא ואחרים. כל אחד מהם עומד בנפרד על ההבחנה בין הממלכתיות הבן-גוריונית, שנועדה להבהיר את כפיו הדרג הצבאי לדרג המדיני וחתרה להאחדה ולכור היתוך, ובין הממלכתיות מבית מדרשה של ישיבת מרכז הרב, שביטאה תפיסה תיאולוגית, מטפיזית, הרואה במדינה ביטוי לתהליך גאולי של עם ישראל בארצו. היבטים אחרים של משמעותו המעורפלת של המושג נוגעים, לדברי הכותבים, למעמד מוסדות המדינה ולהיקף הביקורת עליהם. יש מי שרואים בממלכתיות מחויבות לנאמנות לממלכה, תהיינה עמדות "הממלכה" אשר תהיינה, ויש מי שסבורים כי עצם הסטייה מערכים מסוימים היא היא חוסר הממלכתיות, גם כשזו מגיעה ממוסדות המדינה עצמם.

חוסר הבהירות של המושג ממלכתיות מתבטא גם בחשש שהביעו כותבים שונים – מטעמים שונים בתכלית – מפני הוספתו של ערך זה למסמך "רוח צה"ל". אלינור דוידוב משדולת הנשים חושדת שהכנסת הסעיף נועדה להשאיר מחוץ לגבולות מחנות הצבא עקרונות כמו שוויון מגדרי, הנתפסים אינטרסים "לא ממלכתיים". היא מבקשת להתעכב על המשפט בנוסח המוצע, שלפיו "חיילי צה"ל [...] יפעלו ביושרה ובייצוגיות למימוש ייעודו על פי פקודות צה"ל ולאור ערכיו (ולא מתוך רצון לקדם עמדה אישית – פוליטית או חברתית)". לדבריה, "הניסיון להנגיד בין מימוש מטרות צה"ל, לבין הרצון לקדם עמדה אישית – פוליטית או חברתית"

הוא ניסוח חדש לאותה הטענה ולאותו היגיון: שוויון בין נשים לגברים בצה"ל הוא אג'נדה זרה, פוליטית, מסוכנת לצה"ל".

טיעון דומה משמיע גם יגיל לוי, שסבור שהצבא מקדם את ערך הממלכתיות על חשבון ערכי הדמוקרטיה ובאופן זה מיישר קו עם הנרטיב ההולך ונטמע המזהה את הדמוקרטיה עם מחנה השמאל. בדומה לדוידוב, גם לוי סבור כי הוספת הערך עלולה למצב ערכים של שוויון כערכים החורגים מממלכתיות ולזהות אותם עם פמיניזם, הנתפס "עמדה אישית". זאת, הוא מדיגיש, שלא כמו תכנים אורתודוקסיים, שלכאורה אינם שנויים במחלוקת.

דני סטטמן שותף גם הוא לסברה שמאחורי היוזמה להכניס את ערך הממלכתיות לקוד האתי של צה"ל עומד הרצון להיאבק במגמות בדלניות ומגזריות. אך שלא כאחרים הוא סבור שרצון זה נשען דווקא על חשש מתופעות של הדתה בצבא, חשש שהוא לדבריו חסר בסיס.

נקל לראות אפוא שעמימותו של הערך הנדון איננה עניין טכני גרידא, שהגדרה אחודה עתידה לפתור, אלא גלומה בו מורכבות עמוקה בעלת משמעויות מהותיות. מורכבות זו מוצגת ביתר שאת במאמרה של תמר הוסטובסקי ברנדס, הטוענת שהרוב הפוליטי עלול להתלות בחובת הממלכתיות כדי להאציל מסמכותה של הכותרת "ממלכתית" על עמדתו ולטעון כי היא נמצאת מעל למחלוקת ציבורית. מורכבות דומה מוזכרת גם במאמרו של יוחנן פלסנר, שמצביע על שתי סכנות הגלומות באימוצו של מושג אמורפי בעל מטענים קודמים. ראשית הוא מזהיר מפני הפיכתה של חובת הממלכתיות לכלי ריק מתוכן נורמטיבי, המאפשר הימלטות מהכרעות ערכיות. על סכנה זו מתריע גם מרדכי קרמניצר, שמבהיר במאמרו כי "פיקוד צבאי המסגל לעצמו מצח נמוכה, החושש להביע דעה בנושא שנוי במחלוקת, הוא ההפך הגמור ממה שהמצב דורש".

הסכנה השנייה שפלסנר מזהיר מפניה היא השימוש האפשרי במחויבות לממלכתיות כאמצעי לדריסת כל עמדה שמתנגדת למדיניות הממשלה או מבקרת אותה. במצב כזה, הוא טוען, כל עמדה שמבקשת לקדם מדיניות שונה מזו שנוקטת "הממלכה" תתויג כעמדה שחותרת תחת המדינה.

ואולם יש גם מי שסבור כי על אף המורכבות הטמונה בשינוי הקוד האתי של צה"ל, וחרף חוסר בהירותו של המושג ממלכתיות, הוספתו של ערך זה עשויה

להיות בעלת חשיבות – ובלבד שתוכנו יהיה התוכן הראוי. אסא כשר, למשל, סבור שמן הראוי שרכיב מהותי כל כך בזהותו של הצבא יהיה חלק ממסמך הזהות שלו. הוא מציין במאמרו כי הציע בעבר לקצין חינוך ראשי נוסח שונה של הערך המוצע. וזה הנוסח שהציע:

צה"ל מסור למימוש הייעוד שלו לטובת המדינה ולטובת הכלל, בהתאם לחוק, להחלטות הממשלה ול"רוח צה"ל", ואינו לוקח חלק בשום מחלוקת ציבורית. צה"ל מאפשר לכל חייל וחיילת לבצע שירות משמעותי השומר על הזהות האישית שלהם.

כשר מדגיש כי הוספת הערך צריכה להיות מלווה בהליך סדור, וכי יש לקוות שבאותה הזדמנות יתווסף למסמך הערכים גם מסמך של כללים, במתכונת שהייתה במסמך המקורי, שכונה "רוח צה"ל – ערכים וכללי יסוד". רק אז, טוען כשר, "יחזור [צה"ל] להיות בעל קוד אתי".

גם ידידיה שטרן סבור כי למרות הבעייתיות שעליה הצביעו מקצת הכותבים – לנוכח מחלוקות הולכות ומעמיקות בחברה הישראלית, ומה שהוא מכנה המעבר מ"דמוקרטיה הסכמית" ל"דמוקרטיה משברית" – התעורר צורך מיוחד בחיזוק המסגרת הממלכתית. הדבר נכון במיוחד לדעתו כשמדובר בצבא, שמבקש מחייליו להסכים לסכן את חייהם במסגרת שירותם. בקשה כזו יכולה להתקיים רק במסגרת המתעלה מעל כל מחלוקת. לפיכך, אומר שטרן, "הממלכתיות היא תנאי מקדמי הן לעצם האפשרות של הצבא לממש את שאר הסעיפים החשובים המנויים במסמך רוח צה"ל הן ליכולת התפקוד היעילה שלו".

עמיחי כהן מתייחס במאמרו לעמדה זו של שטרן ומסכים עימו שיש חשיבות עליונה לשימור האמון בצבא לנוכח המחלוקת הכלל-ישראלית. הוא מציין כי לצה"ל אין כיום כלי פורמלי שיכול להבטיח שהצבא אכן לא יוכנס אל תוך המחלוקת הפוליטית וסבור שהכללת ערך הממלכתיות בקוד האתי תוכל לספק הגנה מסוימת מפני התערבות פוליטיקאים.

היבט נוסף של הסוגיה נדון במאמרם של עדנה הראל פישר ועמרי בן-צבי. השניים סוקרים את ההשלכות המשפטיות האפשריות של הוספת הערך ממלכתיות לקוד האתי ומציינים כי אף שאין לקוד תוקף משפטי רשמי בתי המשפט משתמשים במסמך מפעם לפעם כמקור הראיה פרשני.

לסיכום, קשה לחשוב על עיקרון קונצנזואלי יותר מחובתו של צה"ל לנהוג בממלכתיות ולהיות חף מזיהוי פוליטי. היה אפשר אפוא להניח שההצעה לכלול במסמך הזהות של צה"ל את ערך הממלכתיות תתקבל כעניין טבעי. ואולם הדיונים במאמרים הכלולים באסופה זו מלמדים כי לא כך הוא.

כיוון שתוכנו של הערך ממלכתיות שנוי במחלוקת, כיוון שצה"ל מושתת על מודל צבא העם וכיוון שהקוד האתי הוא מסמך זהות מכוונן – התעוררו חששות שונים מפני הכללתו בקוד האתי. מכל מקום, ההצעה הושהתה ונכון ליום פרסומה של אסופה זו טרם התקבלה החלטה בעניינה.

על נוסחיו השונים של מסמך רוח צה"ל

חבט השוואתי

בן פרג'ון | עידית שפרן גיטלמן

בשנת 1994 הקים צה"ל ועדה בראשות מפקד אכ"א האלוף יורם יאיר ובהשתתפות הפילוסוף הפרופסור אסא כשר, אשר שימש יו"ר הוועדה, כדי שזו תנסח קוד אתי בעבור החיילים והמפקדים בצבא. בנספח לספרו "אתיקה צבאית" עומד כשר על היבטיו השונים של קוד זה, מטרתו ותוקפו, ומצדד שאלות נפוצות שמעורר הקוד ותשובות לשאלות אלו. בתשובה לשאלה "למה גובש הקוד האתי דווקא בתקופה זו?" (כלומר ב-1994) מדגיש כשר כי המסמך לא נכתב במענה או בתגובה לאירוע מסוים ולא נועד לבטא ביקורת כלשהי על צה"ל או פעילותו בהיעדר קוד אתי. לדבריו, כתיבת המסמך משקפת התגבשות של זהות עצמית ערכית ונכונות להציג באופן ברור זהות זו. וכך כותב כשר:

רוח צה"ל לא נולדה עם המסמך "רוח צה"ל". אדרבה, המסמך אמור לשקף, באופן מפורש, את הרוח שפיעמה בצה"ל

ומוסיפה לפעום בו. את האידיאל המעשי שהוא מציב לעצמו, אם גם באופן פחות מפורש. מזה שנים, מזה עשרות בשנים. מסמך "רוח צה"ל" לא בא להיות תגובה, תרופה או המצאה. מסמך "רוח צה"ל" משקף את רוח צה"ל.¹

כחמש שנים לאחר אישור הנוסח הראשון של הקוד האתי החל תהליך עדכוננו, ובשנת 2000 עודכן המסמך לאחר שקצין חינוך ראשי אז, תא"ל אלעזר שטרן, החליט להכניס בו שינויים ומינה לשם כך ועדה שבה היו חברים בין השאר הפרופסורים אבי שגיא, דני סטטמן, שאול סמילנסקי, נעם זהר ומשה הלברטל – מומחים לפילוסופיה של המוסר. כן השתתפו בוועדה קצינים ובהם אלוף ישי בר ואל"ם יעקב קסטל. הוועדה החליטה על כמה שינויים בניסוח, מהם משמעותיים ומהם מינוריים, וגם על שינוי מבנה המסמך: "כללי היסוד", רשימה של שלושים וארבע הנחיות מעשיות להתנהגות ראויה של החייל בנסיבות שונות,² הוסרו מן המסמך, ונוספו לו שלושה "ערכי יסוד":

- (1) הגנת המדינה, אזרחיה ותושביה.
- (2) אהבת המולדת ונאמנות למדינה.
- (3) כבוד האדם.

הקוד אושר במטכ"ל וקיבל את השם מסמך "רוח צה"ל".

בהקדמה למסמך נכתב:

צבא ההגנה לישראל הוא צבאה של מדינת ישראל. צה"ל פועל בכפיפות לרשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי ולחוקי המדינה. מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל ועל עצמאותה, ולסכל מאמצי אויב לשבש את אורח החיים התקין בה. חיילי צה"ל מחויבים להילחם, להקדיש את כל

1 אסא כשר, אחיקה צבאית, תל אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור – אוניברסיטה משודרת, 1996.

2 ראו בנספח 2, באסופה זו.

כוחותיהם, ואף לחרף את נפשם להגנת מדינת ישראל, אזרחיה ותושביה. חיילי צה"ל יפעלו על פי ערכי צה"ל ופקודותיו, תוך שמירה על חוקי המדינה וכבוד האדם, וכיבוד ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

באתר צה"ל מוצג מסמך רוח צה"ל כ"תעודת הזהות הערכית של צה"ל, אשר ראוי שתעמוד ביסוד הפעולות של כל חייל וחיילת במסגרת צה"ל, בשירות סדיר ובשירות מילואים". המסמך מונה עשרה ערכים המרכיבים את הקוד האתי:

- דבקות במשימה וחתירה לניצחון
- אחריות
- אמינות
- דוגמה אישית
- חיי אדם
- טוהר הנשק
- מקצועיות
- משמעת
- רעות
- שליחות

לטענת מחברי הקוד, רשימת הערכים מסודרת לפי האלף-בית משום שלכולם חשיבות שווה. יתרה מכך, במצבים שונים מתבלטת חשיבותם של ערכים שונים ולכן אין מדרג קבוע ואין טעם לנסות ליצור מדרג כזה. יוצא מכלל זה הוא הערך דבקות במשימה, המופיע בראש הרשימה. לדברי אסא כשר הוצג ערך זה בראש הרשימה כדי "להבליט את אופיו של צה"ל כגוף שמוטלות עליו משימות ההגנה של בטחון האזרחים ומדינתם הריבונית"³.

אף שאין לקוד האתי תוקף משפטי מחייב, והוא משמש כהתוויה חינוכית לערכים אשר "ראוי" שינחו את החיילים ופעולותיהם, הוא נתפס כמסמך מרכזי ומשמש לעיתים כלי לפרשנות בבתי הדין הצבאיים. בעבר אף חולק המסמך לכל חייל שהתגייס כחלק מכרטיס החוגר שלו. היום הוא בדרך כלל מחולק לחיילים במסגרת הדרכות בנושא הקוד עצמו.

להלן נדון בשינויים שחלו בין הנוסח הראשון לנוסח השני ובמשמעות שאפשר לייחס לשינויים אלו.

בלוח שלהלן סומנו בצבע אדום השינויים המהותיים שנעשו במעבר מהנוסח המקורי לנוסח המעודכן. במקרים שבהם השתנה כלל תוכנו של הערך סומן הטקסט בנוסח המעודכן בכללותו.

מסמך "רוח צה"ל" – הנוסח המקורי לעומת הנוסח המעודכן

הערך	הנוסח המקורי (1995)	הנוסח המעודכן (2000)
דבקות במשימה	החייל יילחם ויפעל באומץ לב נוכח כל הסכנות והמכשולים שבפניו, ימשיך וידבק במשימתו באומץ לב, בנחישות ובתבונה, עד כדי חירוף הנפש.	החייל יילחם ויפעל באומץ לב נוכח כל הסכנות והמכשולים שבפניו, וידבק במשימתו בנחישות ובתבונה, עד כדי חירוף הנפש.
אחריות	החייל יראה את עצמו שותף פעיל בהגנה על ביטחון המדינה ואזרחיה ויבצע את תפקידו באופן החלטי ונמרץ ובמסגרת סמכותו.	החייל יראה עצמו שותף פעיל בהגנה על ביטחון המדינה, אזרחיה ותושביה. החייל יפעל תוך גילוי מתמיד של מעורבות, יוזמה ושקיפה, בשיקול דעת ובמסגרת סמכותו, כשהוא נכון לשאת באחריות לחוצאות פעולותיו.
אמינות	החייל יחזור, בכל מעשיו, למילוי תפקידו באופן נכון, ברמה המקצועית הגבוהה ביותר, החל בהכנות קפדניות ויסודיות וגמור בדיווח אמת ישר, מלא ומדויק.	החייל יציג דברים כהווייתם, בשלמות ובדייקנות, בתכנון, בביצוע ובדיווח, ויפעל כך שרעיו ומפקדיו יוכלו לסמוך עליו בביצוע המשימות.
דוגמה אישית	החייל ינהג על פי הנדרש ממנו ויקיים את שהוא דורש, בהזדהות ובתבונה, מתוך הכרה ביכולתו ובאחריותו להוות מופת ראוי לסביבותיו.	החייל ינהג על פי הנדרש ממנו, ויקיים את שהוא דורש מזולתו, מתוך הכרה ביכולתו ובאחריותו, בצבא ומחוצה לו, להוות דוגמה ראויה.
חיי אדם	החייל ישמור על חיי אדם מכל משמר, מתוך הכרה בחשיבותם העליונה, ויסכן את עצמו או את זולתו אך ורק במידה הנדרשת לביצוע המשימה.	החייל ינהג באופן מושכל ובטיחותי בכל פעולותיו, מתוך הכרה בחשיבותם העליונה של חיי אדם. בעת לחימה יסכן את עצמו ואת רעיו במידה הנדרשת לביצוע המשימה.

הערך	הנוסח המקורי (1995)	הנוסח המעודכן (2000)
טוהר הנשק	החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לשם הכרעה האויב במידה הנדרשת לשם כך ויתרסן, כדי למנוע פגיעה שלא לצורך בחיי אדם, בגופו, בכבודו וברכשו.	החייל ישתמש בנשקו ובכוחו <u>לביצוע המשימה בלבד, אך ורק במידה הנדרשת לכך, וישמור על צלם אנוש אף בלחימה. החייל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים ובשבויים, ויעשה כל שביכולתו למנוע פגיעה בחייהם, בגופם, בכבודם וברכושם.</u>
מקצועיות	החייל ישאף להכיר ולהבין את עולם הידע של תפקידו הצבאי וישלוט בכל מיומנות הנדרשת לביצוע התפקיד.	החייל ישאף לרכוש את הידע המקצועי ואת המיומנויות הנדרשים לביצוע תפקידו, וישמש תוך חתירה לשיפור מתמיד של ההישגים האישיים והיחידתיים.
משמעת	החייל יפעל לביצוע מושלם ומוצלח של הנדרש ממנו על פי הפקודות ועל פי רוחן, במסגרת החוק.	החייל יפעל כמיטב יכולתו לביצוע מלא ומוצלח של הנדרש ממנו על פי הפקודות ועל פי רוחן. <u>החייל יקפיד על מתן פקודות חוקיות בלבד, ולא יציית לפקודות בלתי חוקיות בעליל.</u>
נאמנות	החייל יפעל במסירות גמורה להגנה על מדינת ישראל וכלל אזרחיה, על פי פקודות צה"ל, במסגרת חוקי המדינה ועקרונות הדמוקרטיה.	(לא קיים בנוסח המעודכן)
נציגות / שליחות	החייל יראה את עצמו תמיד נציג ושליח של צה"ל, הפועל אך ורק מתוקף הסמכויות והפקודות שניתנו לו.	<u>החייל יראה בשירותו הצבאי שליחות; יהיה נכון לתרום כל שביכולתו להגנת המדינה, אזרחיה ותושביה. זאת בהיותו נציג של צה"ל הפועל מתוקף ובמסגרת הסמכויות שניתנו לו על פי פקודות הצבא.</u>
רעות	החייל יחלץ תמיד לעזרת חבריו כשהם זקוקים לעזרתו או תלויים בו, חרף כל סכנה וקושי, עד כדי מסירות הנפש.	<u>החייל יפעל מתוך אחווה ומסירות לחבריו לשירות, ויחלץ תמיד לעזרתם כשהם זקוקים לו או תלויים בו, חרף כל סכנה וקושי, עד כדי חירוף הנפש.</u>

כפי שעולה מן הלוח, שינויי הנוסח לא היו עניין טכני בלבד, אלא נשאו מטען נורמטיבי. הנוסח המעודכן משקף בין היתר את השינויים שחלו בחברה הישראלית עקב המאבק הממושך בטרור ואת האתגרים המוסריים שהתעוררו בעקבות הלחימה הא-סימטרית הממושכת. האינתיפאדה השנייה והשליטה הממושכת בגדה המערבית ובעזה העלו את הצורך לחדר מהי ההתנהגות המצופה מחיילי צה"ל בנסיבות שבהן היטשטש הגבול בין האזרחי לצבאי. אחד השינויים המשמעותיים שנעשו נגע לערך טוהר הנשק. במקום "החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לשם הכרעת האויב" נכתב "החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לביצוע המשימה בלבד". על שינוי הנוסח "הכרעת האויב" ל"ביצוע המשימה בלבד" נוספה דרישה חדשה שתכליתה שמירה על צלם אנוש בלחימה. הנוסח המעודכן מדגיש את ההגבלות שעל החייל לקבל עליו בעת שימוש בנשק ומחדד את ההבחנה בין לוחמים למי שאינם משתתפים בפועל בלחימה. חידוד זה הוא ביטוי ברור לשינוי שחל באופיו של שדה הקרב שחיילי צה"ל פועלים בו. שינוי ברוח זו נעשה גם בערך משמעת. בנוסח המקורי הערך מציין שעל החייל לפעול לביצוע הנדרש ממנו "על פי הפקודות ועל פי רוחן, במסגרת החוק". לעומת זאת, בנוסח המעודכן במקום "במסגרת החוק" יש הנחיה ברורה לתת הוראות חוקיות בלבד. נוסף על כך יש הנחיה מפורשת שלא לציית לפקודות בלתי חוקיות בעליל.

עוד תמה בולטת שעולה מהשינויים שנעשו בנוסח המקורי היא הטלת אחריות אישית לפעולותיהם של החיילים. בערך אחריות נוסף ההיגד "החייל יפעל תוך גילוי מתמיד של מעורבות, יוזמה ושקידה, בשיקול דעת ובמסגרת סמכותו, כשהוא נכון לשאת באחריות לתוצאות פעולותיו"⁴. תוספת זו מדגישה כי מצפים מן החייל להיות מעורב בפעולות שהוא משתתף בהן ולנקוט יוזמה, אך חשוב מכך – היא מטילה על החייל אחריות אישית לתוצאות פעולותיו. הנחיה זו מנוגדת במובן מסוים לאופי ההיררכי והקולקטיבי של המערכת הצבאית, בייחוד בעת לחימה. דרישה דומה ניכרת גם בערך דוגמה אישית. הנוסח החדש מורה לחייל לתת דוגמה אישית "בצבא ומחוצה לו"; לעומת הנוסח המקורי, שבו נדרש החייל "להוות מופת ראוי לסביבותיו". גם התוספת בנוסח החדש של הערך חיי

אדם, "החייל ינהג באופן מושכל ובטיחותי בכל פעולותיו", מכוונת להטיל על החייל אחריות נוספת – הפעם ביחס לפעולותיו אל מול חבריו, ולא מול פני אויב דווקא. למשל בתרגולים ובאימונים.

עוד שינויים מעניינים הם הסרת הערך נאמנות ושינוי שם הערך "נציגות" ל"שליחות". יש שתי סברות מרכזיות בעניין הטעם שעמד בבסיס ההחלטה להסיר את הערך נאמנות מאחד-עשר הערכים בנוסח המקורי. סברה אחת, מהותית באופייה, היא שנאמנות היא דרישה קשיחה ורבת-משמעויות בחברה המורכבת מקבוצות אוכלוסייה שונות ומגוונות (הן החברה הישראלית בכללה הן החברה היהודית). חיילים הנמנים עם קבוצות שונות חשים לעיתים תחושות נאמנות שונות, בהתאם לזהותם. לכן, אף שהערך ציין "מסירות גמורה להגנה על מדינת ישראל וכלל אזרחיה" – ניסוח ניטרלי שכביכול מציין את המובן מאליו – ייתכן שבגלל אזכור המסירות תחת הכותרת נאמנות היא נתפסה כחובה כבדה במיוחד, הכרוכה במשמעויות כמו נאמנות רגשית – נאמנות שעלולה לעמוד במבחן במשימות רגישות דוגמת פינוי יישובים. הסברה השנייה, הטכנית יותר באופייה, היא שתוכנו של ערך זה כבר כלול בערכים אחרים וכן בהקדמה למסמך ולכן הוא נתפס מיותר.

שינוי שם הערך "נציגות" ל"שליחות" מסמן ציפייה נורמטיבית גבוהה יותר מהחייל. אף שגם בניסוח המקורי נדרש החייל לראות עצמו "נציג ושליח", שליחות ככותרת טומנת בחובה מחויבות עמוקה יותר מנציגות. ואומנם, הנוסח המקורי תיאורי במהותו, ואילו הנוסח המעודכן מדגיש את החובה המוטלת על החייל מתוקף היותו נציגו של הצבא ומורה לו להיות "נכון לתרום כל שביכולתו להגנת המדינה, אזרחיה ותושביה". הוספת ההיגד "החייל יראה בשירותו הצבאי שליחות" בתחילת הערך משמשת אפוא בסיס לציפייה מן החייל.

המקורות שמהם יונק מסמך "רוח צה"ל"

אחד השינויים הבולטים בנוסח החדש הוא הוספת מקור רביעי על שלושת המקורות המוזכרים בקוד המקורי. על פי נוסח הקוד המעודכן, "רוח

צה"ל" יונק מארבעה מקורות:

- מסורת צה"ל ומורשת הלחימה שלו כצבא ההגנה לישראל.
- מסורת מדינת ישראל על עקרונותיה הדמוקרטיים, חוקיה ומוסדותיה.
- מסורת העם היהודי לדורותיו.
- ערכי מוסר אוניברסליים המבוססים על ערך האדם וכבודו.

לכאורה אפשר לומר שתוכנו של המקור הרביעי כבר מוטמע במקור השני, המפנה לעקרונותיה הדמוקרטיים, לחוקיה ולמוסדותיה של מדינת ישראל. ערך כבוד האדם מעוגן בחוק יסוד: כבוד האדם, שהתקבל בישראל בשנת 1994, קודם לניסוחו של הקוד. ועקרונותיה הדמוקרטיים של המדינה עולים בקנה אחד עם ערכי מוסר אוניברסליים. אפשר שהוספת המקור הרביעי נועדה לעמוד אל מול פרשנות אפשרית של המקור "מסורת העם היהודי לדורותיו" כמסורת המעגנת ערכי מוסר פרויקולריסטיים בעלי משמעות דתית או הלכתית. נראה אפוא כי שלושת המקורות הראשונים, שנכללו בנוסח המקורי, הציגו תפיסה מאוזנת של שני קטביה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, לצד מורשת לחימה פרויקולרית לצבא, והוספת המקור הרביעי שינתה מעט את האיזון הזה וביקשה להגיש שצה"ל – בדומה לצבאות אומות העולם – כפוף במידה זו או אחרת לאמות המוסר האחידות המשתקפות בדיניי הלחימה הבינלאומיים.

כאמור, רשימת ההנחיות שהיו מצורפות למסמך המקורי הוסרה מן הקוד האתי המעודכן. אבי שגיאי טוען שהוועדה שבחנה את המסמך מחדש חמש שנים לאחר קבלתו מצאה שכללי היישום הללו לא היו יעילים.⁵ עוד מצאה הוועדה שחסרים במסמך ערכי יסוד שישמשו לו תשתית ערכית.

ערכי היסוד שנוספו הם:

- **הגנת המדינה, אזרחיה ותושביה.** מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל, על עצמאותה ועל ביטחון אזרחיה ותושביה.
- **אהבת המולדת ונאמנות למדינה.** כיסוד השירות בצה"ל עומדות אהבת המולדת והמחויבות והמסירות למדינת ישראל – מדינה דמוקרטית המהווה בית לאומי לעם היהודי – לאזרחיה ולתושביה.
- **כבוד האדם.** צה"ל וחייליו מחויבים לשמור על כבוד האדם. כל אדם הוא בעל ערך שאינו מותנה במוצא, בדת, בלאום, במין, במעמד ובתפקיד.

לדברי אבי שגיא, ערכי היסוד "הגנת המדינה, אזרחיה ותושביה" ו"כבוד האדם" הם ערכים המכוננים את השירות הצבאי במסגרת הערכים והנורמות של מדינת ישראל ומצביעים על תפקידו של צה"ל בהתאם לחוק. ערך היסוד "אהבת המולדת ונאמנות למדינה", לעומתם, הוא מוטיבציוני, ואף ששירות בצבא אינו מותנה בהתחייבות לערך זה מטרתו להדגיש שהמניע לשירות הצבאי צריך לצמוח מרגש חיובי ולא מרגשות שליליים כגון שנאה או נקמה. בתהליך עדכון המסמך נתגלעו מחלוקות בין מנסחי הקוד, שכן אחדים מהם התנגדו להכללתו של ערך מוטיבציוני, מתוך עמדה שהמסמך צריך להכיל רק נורמות וערכים ולא להתייחס למניעים של חיילי צה"ל.⁶

המסמך "רוח צה"ל" נועד להתוות את מסגרת הערכים והנורמות שחיילי צה"ל מצופים לפעול

לאורם. בשל מורכבותן של משימות צה"ל, בעיקר בעשורים האחרונים, נדרשים חייליו להתמודד תדיר עם דילמות מוסריות. הצורך בעדכון התעודות ביתר שאת בשל האינתיפאדה השנייה והדילמות המוסריות המתעוררות בזירת לחימה בשטח

סיכום

של אוכלוסייה אזרחית ובהיעדר הבחנה ברורה בין לוחמים לבלתי מעורבים. המסמך, לדברי מנסחיו, נותן ביטוי כתוב ומפורש לאידאליים שהיו ממילא בצה"ל, ועודם קיימים בו, ולכן מטרתו העיקרית אינה אלא לסייע להנחיל את אותם ערכים לחיילים ולמפקדים. למסמך אין תוקף משפטי, אך הוא בעל מסר ותפקיד חינוכי ותכליתו להנחות את חיילי צה"ל בפעולותיהם.

מקורותיו המוצהרים של המסמך משקפים ניסיון לעגן בו את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. החיבור בין "יהודי" ל"דמוקרטי", שעלול לעורר לעיתים מתח, מיושב על ידי קריאה לשמירה על הדמוקרטיה, על החוק ועל ערכי מוסר אוניברסליים לצד הדגשת הקשר שבין מדינת ישראל ובין העם היהודי ומסורתו.

על אף גלגוליו של הקוד האתי, ואף שאין לו תוקף משפטי מחייב, הוא נתפס בצה"ל ובחברה כמסמך מכונן זהות. לא בכדי קיבל את השם "רוח צה"ל". חיילי צה"ל, ובעיקר מפקדיו, מתחנכים לאור הערכים הכלולים בקוד ומצופה מהם להתנהג בהתאם למסרים העולים ממנו. לכן ראוי שכל עדכון במסמך זה יהיה מלווה בדיון ציבורי ופנים-צה"לי מעמיק ויזכה להנמקה חזקה.

מי מולך בממלכה?

מחשבות על הוספת הסעיף ממלכתיות
למסמך "רוח צה"ל"

אלינור דוידוב

לאחרונה התפרסמה ידיעה שהקח"ר הנוכחי, תא"ל צביקה פייראיזון, שוקל להוסיף למסמך "רוח צה"ל" גם את הערך ממלכתיות. שינוי במסמך מהותי כל כך לצה"ל דומה לשינוי בחוקי היסוד של מדינת ישראל או להוספת חוק יסוד חדש. חוק הלאום, שהיה תוספת כזאת, יכול ללמד אותנו איזו סערה עלולה להתרחש בעקבות הוספת ערך למסמך "רוח צה"ל". לכן כדאי שנשאל מה עומד ומי עומד מאחורי ההחלטה לנסות להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" ועל מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על ממלכתיות.

כדי לענות אל שאלות אלו, ולו בקצרה, עלינו להכיר מעט את ההיסטוריה של המסמך, את הפוליטיקה שעמדה ביסוד ניסוחו ואת אופן הבאתו לקדמת הבמה

הצה"לית. עלינו לבחון מי היו האוטוריטות בצה"ל ובאקדמיה שהשתתפו בניסוחו ולתת את הדעת כמובן גם על כל מי שלא השתתפו. לאחר מכן ראוי לנתח את התוכן עצמו: מה כוללת ההצעה החדשה? האם היו הצעות אחרות שאינן מונחות עוד על שולחן הדיונים? מה הן כללו ומדוע נדחו? לבסוף יש לשאול אם מדובר בממלכתיות נוסח בן-גוריון או נוסח הרב קוק. ואולי מדובר בכלל בממלכתיות מסוג חדש, שצה"ל יהיה הראשון שיביאה לחברה הישראלית?

ביריעה הקצרה שלפניכם. אנסה לענות על כמה מן השאלות הללו כדי לספק לקוראים – ואני מקווה שגם לקובעי המדיניות בצבא ובסביבתו – כלים נוספים בכואם לגבש דעה על הוספת הערך המדובר למסמך העקרוני המנחה את החיילים והחיילות של צה"ל ואת מפקדיהם בתפקודם היום-יומי.

מי ומי בוועדות?

קצת היסטוריה: למסמך "רוח צה"ל", המוכר לנו

כיום, קדם מסמך אחר שכונה "הקוד האתי של

צה"ל". את הקוד ניסחה ועדה בראשות פרופ' אסא כשר והאלוף (מיל') יורם יאיר, ראש אכ"א, בשנת 1994. בשנת 2000 הוחלט לפתוח את הקוד לחשיבה מחודשת ותא"ל אלעזר שטרן, שהיה אז ראש אכ"א, מינה ועדה שתבדוק את הצורך בשינוי. הוועדה כללה את פרופ' אסא כשר, את אלוף יורם יאיר, את אלוף אילן שיף (פצ"ר לשעבר), את תא"ל דורון אלמוג ואת תא"ל ידידיה יערי. הוועדה המליצה לעדכן את המסמך. בעקבות ההמלצה הרכיב תא"ל שטרן ועדה נוספת שתבחן את המסמך עצמו. הוועדה כללה את תא"ל שטרן, את אל"מ יעקב קסטל מחיל החינוך וכמה פרופסורים: משה הלברטל, דני סטטמן, שאול סמילנסקי ואבי שגיא. לוועדה חברו בעת הצורך אלוף (מיל') פרופ' ישי בר ופרופ' ירון אזרחי. על פי החלטת הרמטכ"ל גבי אשכנזי קיבל המסמך שניסחה הוועדה תוקף רשמי.

רפרוף מהיר על השמות והפרסונות שתרמו לניסוח המסמך "רוח צה"ל" מלמד, ולו במידת מה, אילו אנשים היו ראויים בעיני צה"ל לעצב את התפיסות העומדות בבסיס צבא הגנה לישראל בשעת שלום ובשעת מלחמה: גברים, יהודים, אשכנזים. נכון שעם מנסחי המסמך נמנו בעלי עמדות שמרניות ופרוגרסיביות, חובשי כיפה וחילונים, אך בוועדות לא ישבו לא נשים ולא דרוזים, למשל. גם קבוצות מיעוט,

אם סמלי ואם מספרי,¹ זכאיות לייצוג כלשהו בוועדה חשובה ומרכזית כל כך לעיצוב דמותו של הצבא הישראלי.

חסרונן של נשים סביב שולחן מקבלי ההחלטות אומנם נותן את סימניו תמיד, ובהמשך דבריי אראה שהממלכתיות בנוסח החדש אכן אינה כוללת את זכויותיהן של נשים. אבל לסוגיית הייצוג חשיבות מוגבלת ואי-אפשר לתלות בה – ובה בלבד – את אופי המסמך שנוסח ואת כל הבעייתיות הטמונה בהצעה המונחת על שולחנו של הרמטכ"ל הנוכחי. את המסמך "רוח צה"ל" בחנו וניסחו לא מעט אנשים, לא רק בצבא אלא גם באקדמיה. הערך ממלכתיות, לעומת זאת, לא עבר ככל הידוע לנו תהליך דומה. דומה שהניסיון להכניסו כעת אינו אלא עוד צעד בריקוד שהצבא רוקד לחלילם של רבני המכינות והישיבות הקדם-צבאיות, שרוכס מייצגים קו אורתודוקסי, שמרני, ימני-מתנחלי. רבנים אלו מתנגדים התנגדות נחרצת לשירות המשותף העולה כפורה בצה"ל ולפתיחת תפקידים קרביים גם לנשים – מגמה שראשיתה באמצע שנות ה-90, כשניתנה החלטת בג"ץ בעתירתה של אליס מילר. הניסיון הנוכחי להכניס את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" צריך אפוא להיבחן גם על רקע המאבקים הפוליטיים בתוך הצבא על דמותו של צה"ל ועל רקע ההון הסמלי של האליטה השולטת בו לכאורה.

במאבק על דמותו של צה"ל

זה יותר משני עשורים שמתנהל מאבק איתנים על אופיו ועל דמותו של צה"ל. את האליטות הישנות של בני הקיבוצים ובני המושבים בקרב היחידות הקרביות והפיקוד הבכיר החליפו, לפחות חלקית, בני הישיבות ובוגרי המכינות הקדם-צבאיות, ואחרים מקרב חובשי הכיפות הסרוגות. גם לכניסה של חרד"לים וחרדים לצה"ל – גם אם באחוזים נמוכים מאוד – הייתה השפעה על עיצוב דמותו של צה"ל בעת הנוכחית.

1 נשים אינן מיעוט מספרי – 34% מכלל המשרתים והמשרתות בשירות סדיר היום הן נשים. אבל הן מיעוט סמלי.

חילופי האליטות התקיימו במקביל לתהליך פתיחתם של תפקידים רבים בצה"ל, קרביים ואחרים, בפני נשים בעקבות החלטת בג"ץ בעתירה שהגישה אליס מילר בסיוע שדולת הנשים בישראל והאגודה לזכויות האזרח. מילר אומנם לא הפכה לטייסת, אבל ההחלטה חוללה שינוי אדיר בצה"ל, ובהשפעתה פתח הרמטכ"ל שאול מופז בפני נשים תפקידים רבים שהיו סגורים בפניהן בעבר. בעקבות הפסיקה ההיסטורית נכנס לתוקפו בשנת 2000 תיקון 16 לחוק שירות ביטחון, המבטיח שוויון מוחלט בין גברים לנשים בצבא, גם במילוי תפקידים, אלא אם כן יש לדבר מניעה הנובעת ממהותו ומאופיו של התפקיד. מאז ועד היום 85% מהתפקידים בצבא פתוחים בפני נשים. עם זאת, יש לזכור שגם היום אחוז ניכר מתפקידים אלו עדיין מאויש בפועל בעיקר על ידי גברים.

השינוי האדיר בצה"ל לא התחייב רק מן האמירה החד-משמעית של בית המשפט העליון שערך השוויון אינו יכול לעמוד ככלי ריק מתוכן. הוא התחולל גם ממניעים כלכליים ואחרים, בעיקר הצרכים הברורים של צה"ל בכוחות סדירים גדולים יותר שיאיישו עמדות קרביות עורפיות ויאפשרו לחיילים קרביים יותר לאייש את התפקידים בחזית.

בעקבות חילופי האליטות, לצד קידומן של נשים בתוך צה"ל – גם אם לא במידה המצופה על פי התיקון לחוק – התפתחה תנועת-נגד חזקה מחוץ לצבא ובתוכו. האליטה החדשה על רבניה ובניה, שהיא שמרנית, ימנית ומתנחלית, החלה להילחם את מלחמתה, הפעם מתוך עמדת כוח, והגדירה לעצמה מטרות ברורות. אחת המטרות הברורות הייתה מלחמת חורמה בשירות המשותף: בעירוב בין נשים לגברים ובתופעת הנשים הלוחמות בכלל. מלחמתם הצליחה. פקודת השילוב הראוי (הגלגול הקודם והשמרני יותר של פקודת השירות המשותף) היא קוד התנהגות ראשון מסוגו, הן בספרה הצבאית הן בספרה הציבורית, הטורח להגדיר ולהסביר את אופי היחסים בין נשים לגברים דתיים במסגרת הצבא. הוקמה מינהלת מיוחדת שתפקידה לוודא שהכול מבינים היטב את הפקודה. מינהלת זו אכפה את סעיפי הפקודה בהחמרה יתרה ותוצאות אכיפה זו ניכרים היטב עד היום: כפיית כללי צניעות על חיילות – כללים שלא נכתבו בפקודה וגם היום אינם כתובים בה; הפרדה בין חיילים לחיילות שלא לצורך ובניגוד לפקודות; הדרת חיילות מתפקידים בשל נוכחות חיילים דתיים; הדרה של חיילות ממרחבים שבהם נמצאים חיילים דתיים.

היה אפשר לחשוב שאין קשר של ממש בין ההתפתחויות שתוארו ובין מסמך "רוח צה"ל" והערך ממלכתיות. אלא שמאבק־הנגד של רבני ישיבות ההסדר והמכינות הקדם־צבאיות הפך לקמפיין ממומן ומתוזמן – כפי שכבר הוכח בתחקיר הגדול של ידיעות אחרונות, שעסק בעיקר בשירות המשותף.² שלל הטיעונים נגד השירות המשותף לא עסקו כלל בצניעות ובעירוב ה"אסור" בין המינים, אלא בערך ניטרלי לכאורה, "ערך הניצחון", שהוא עצמו מופיע כמוכח במסמך "רוח צה"ל". על פי הנרטיב שבנו מובילי הקמפיין, "שוויון" הוא אג'נדה זרה ואסור להביא אותו בחשבון במוסד "מקצועי" כגון צה"ל.

קצרה היריעה מלהכיל את ההסבר השלם על החלק שמילא צה"ל בכמה שינויים חשובים בחברה הישראלית – בעיקר כי צה"ל עדיין מושתת על מודל צבא העם. ומיותר להסביר מדוע אסור לכנות שוויון "אג'נדה". לא זו בלבד ששוויון הוא ערך בסיסי בכל מדינה דמוקרטית, אלא שהוא כלול במפורש במסמך "רוח צה"ל". במסמך מוגדרים ארבעת המקורות שמהם יונקת "רוח צה"ל" ובהם "מסורת מדינת ישראל על עקרונותיה הדמוקרטיים, חוקיה ומוסדותיה" ו"ערכי מוסר אוניברסליים המבוססים על ערך האדם וכבודו".

ממלכתיות: עקרונות הממלכה או האמונה במלך

אז על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על ממלכתיות? נוסח הסעיף, כפי שהתפרסם בידיעה במקור ראשון, מובא כאן לפניכם:

צה"ל הוא צבא עם ממלכתי, חיילי צה"ל ומפקדיו כפופים למדינת ישראל, לחוקיה ולשלטונותיה המוסמכים. יפעלו ביושרה ובייצוגיות למימוש ייעודו על פי פקודות צה"ל ולאור ערכיו (ולא מתוך רצון לקדם עמדה אישית – פוליטית או חברתית), תוך אחריות מתמדת לאפשר שירות משותף של מגוון המשרתים בו.³

2 גיא ליברמן, "החזית להפרדה מגדרית", ידיעות אחרונות, 21.6.2017.

3 ישי פרידמן, "חוספת לקוד האתי של צה"ל: סעיף 'ממלכתיות'", מקור ראשון, 3.2.2019.

הנוסח שלעיל, טיוטת הסעיף ממלכתיות, מעורר שאלות רבות. מה למשל יש בנוסח הזה שאינו נמצא במסמך "רוח צה"ל" בנוסחו היום? כפיפותו של הצבא לשלטונות ישראל מוזכרת במסמך יותר מפעם אחת. גם כפיפות החיילים והחיילות לפקודות צה"ל מוזכרת כמובן במסמך. התוספת המשמעותית ביותר בסעיף ממלכתיות טמונה דווקא בסוגריים הנחבאים באמצע המשפט: "לא מתוך רצון לקדם עמדה אישית – פוליטית או חברתית". מי שמצוי ברזי המאבק על השירות המשותף, ומי שנחשף לקמפיין רב-השנים של הרבנים נגדו (שכלל בין היתר חלוקת פליירים בצמתים ותליית פלריגים שכתובות עליהם סמאות כמו "מצילים את צה"ל – עוצרים את השירות המשותף"), יודע שהניסיון להנגיד בין מימוש מטרות צה"ל ובין ה"רצון לקדם עמדה אישית – פוליטית או חברתית" הוא גרסה חדשה של אותה טענה ואותו היגיון: שוויון בין נשים לגברים בצה"ל הוא אג'נדה זרה, פוליטית, מסוכנת לצה"ל.

אנשים שמילאו בעבר תפקידים בכירים בחיל החינוך יודעים לספר שהרעיון להכניס את הערך ממלכתיות למערך השיעורים, ההשתלמויות והסדנאות למפקדים בכירים עלה כבר לפני כמה שנים. הורתו בהבנה שיש בלבול רב בקרב מפקדים ואין עוד אחדות רעיונית בדבר שוויון וממלכתיות כמובן הקלסי של המילה. העדויות על הדרת נשים, על הפרדה שלא לצורך ועל התנגשויות מיותרות בין חיילים דתיים לחיילות הבהירו לאנשי חיל החינוך שיש להחזיר לדיון הצבאי את הערך ממלכתיות, למתוח גבולות ולהבהיר עד היכן אפשר להתחשב במי שאינו מעוניין, למשל, לשרת לצד נשים. אבל בשום שלב לא הייתה לאנשי חיל החינוך שום כוונה לפתוח את המסמך "רוח צה"ל". יתר על כן, הנוסח המוצע ודאי לא היה מתקבל על דעתם של אנשי חיל החינוך לשעבר, בהבינם שתחת מעטה ה"ממלכתיות" מסתתר נוסח שמטרתו הדרה ואפליה דווקא.

לסיכום אפשר לומר שפתיחת מסמך "רוח צה"ל" בעיצומו של המאבק על דמותו של צה"ל עלולה להיות כבייה לדורות. כפי שניסיתי להראות, הנוסח המוצע לסעיף ממלכתיות יטמיע במסמך החשוב של "רוח צה"ל" את הטענה המעוותת ששוויון עלול להזיק לצה"ל.

על הממלכתיות כערך צה"לי

תמר הוסטובסקי ברנדס

לאחרונה דווח כי צה"ל שוקל לעדכן את הקוד האתי שלו ולהוסיף על ערכי היסוד את הערך ממלכתיות. על פי ההצעה יתווסף לקוד האתי ערך הקובע כי –

צה"ל הוא צבא עם ממלכתי, חיילי צה"ל ומפקדיו כפופים למדינת ישראל, לחוקיה ולשלטונותיה המוסמכים. יפעלו ביושרה ובייצוגיות למימוש ייעודו על פי פקודות צה"ל ולאור ערכיו (ולא מתוך רצון לקדם עמדה אישית – פוליטית או חברתית), תוך אחריות מתמדת לאפשר שירות משותף של מגוון המשרתים בו.¹

1 ישי פרידמן, "חוספת לקוד האתי של צה"ל: סעיף 'ממלכתיות'", מקור ראשון, 3.2.2019.

הערך ממלכתיות מיוחס לשני היבטים של פעילויות הצבא – הן למשימותיו הצבאיות, כלומר למימוש ייעודו, והן להתנהלותו היומיומית, כלומר לשירות המשותף של מגוון האנשים המשרתים בו. במה שנוגע להיבט הראשון, הממלכתיות מבטאת, לכאורה, את כפיפותו של צה"ל לחוק ולשלטון ואת חובתם של המשרתים בצבא למלא את משימותיהם בשירות המדינה ולא כדי לקדם את עמדותיהם האישיות – הפוליטיות או החברתיות (תהא משמעות מושגים אלו אשר תהא). במה שנוגע להיבט השני, הממלכתיות מבטאת את חובת ההכלה של כל המשרתים בצה"ל. שני ההיבטים כרוכים זה בזה ושניהם מבטאים חתירה להסכמה רחבה וערכים משותפים הנמצאים מעל למחלוקות פוליטיות ותפיסות עולם שונות. מאחר שהממלכתיות נתפסת כעליונה למחלוקות פוליטיות, היא אינה דורשת הכרעה בין עמדות שונות. במובן זה הממלכתי נתפס ניטרלי מבחינה פוליטית והניטרליות שלו מחזקת את מעמדו הערכי ומקנה לו לגיטימציה.

במאמר קצר זה אטען כי למרות אופיו הניטרלי לכאורה של הערך ממלכתיות, במציאות ובתרבות הפוליטית בישראל אין לאמץ ערך זה, בפרט לא כחלק מהקוד האתי של צה"ל. בחלק הראשון של טיעוני אעסוק במשמעות הממלכתיות בישראל בכלל. בחלק השני אתמקד בממלכתיות בצה"ל.

כערך עצמאי לממלכתיות יש משמעות רק אם היא מבטאת עמדה רחבה יותר מעמדתו של הרוב הפוליטי ומכילה גם עמדות השונות משלו. בישראל אין הסכמה על עיקרי תוכנה ועל גבולותיה של הממלכתיות, והתרבות הפוליטית אינה מבוססת על פתרון מחלוקות מתוך הסכמה רחבה. במצב כזה עלול הרוב הפוליטי לנכס את הממלכתיות, לזהותה עם עמדתו, להשתמש בה כדי לזכות בלגיטימציה וכדי לעשות דה־לגיטימציה לעמדת המיעוט.

חוסר הבהירות של מאפייני הממלכתיות ניכר היטב במחלוקת הציבורית על השתתפותו של שופט בית המשפט העליון, ניל הנדל, בטקס לציון חמישים שנה להתנחלויות. פרשת הטקס מדגימה את הסכנות הטמונות במושג ממלכתיות ואת השימוש הפוליטי שאפשר לעשות בו. באפריל 2017 החליטה הממשלה על קיום טקס ממלכתי לציון "יובל לשחרור יהודה, שומרון, בנימין, הגולן והבקעה"².

הודעה על קיום הטקס נשלחה ללשכת נשיאת בית המשפט העליון והלשכה הודיעה כי השופט ניל הנדל ייצג את המדינה בטקס. בעקבות ההודעה פנה חבר הכנסת עיסאוי פריג' לנשיאת בית המשפט העליון מרים נאור ולשופט ניל הנדל והלין על השתתפותו הצפויה של הנדל בטקס. לטענת פריג', הטקס הוא "אירוע בעל גוון פוליטי מאוד מסויים ושנוי במחלוקת בקרב ציבור ישראלי גדול מאד".³ לשכת הנשיאה השיבה לחבר הכנסת פריג' שלאחר בדיקה מחודשת הוחלט שנציג הרשות השופטת לא ישתתף בטקס, שכן הוא עוסק בנושא ש"שנוי במחלוקת ציבורית".⁴

תשובת נשיאת בית המשפט העליון הובילה למחלוקת ציבורית ומשפטית שבמרכזה עמדו שאלות על אופיו של הטקס ועל הקביעה של נשיאת בית המשפט העליון שהוא "שנוי במחלוקת". רשמית הוגדר הטקס כטקס ממלכתי, אך קביעת הנשיאה כי הוא בעל גוון פוליטי ושנוי במחלוקת העידה כי על פי עמדתה הוא אינו ממלכתי במהותו. המחלוקת נגעה אפוא לשתי שאלות: (1) האם סוגיית ההתנחלויות היא אכן סוגיה שנויה במחלוקת? (2) האם קביעתה של הנשיאה שמדובר בטקס שנוי במחלוקת היא לגיטימית? קביעה זו, יש לזכור, הכתיבה את החלטתה שלא לשלוח לטקס נציג רשמי של הרשות השופטת אף שהממשלה קבעה שמדובר בטקס ממלכתי.

בנוגע לשאלה הראשונה, בפסק הדין בעתירה שהגישה תנועת רגבים נגד ההחלטה ציין בית המשפט כי "אין חולק על העובדה [...] כי מעמדם של שטחי איו"ש שנוי במחלוקת ציבורית עמוקה"; אבל מקצת המתנגדים להחלטה טענו כעניין שבעובדה שטענה זו אינה נכונה ויש תמיכה ציבורית רחבה במפעל ההתנחלויות.⁵

השאלה השנייה, שאלת אפיונו של הטקס עצמו, חשובה לעניינו אף יותר. נאור סברה כי תכניו ומשתתפיו של הטקס הם המכריעים, ולא מעמדו הרשמי, וכי

3 המכתב מצוטט בבג"ץ 7491/17 רגבים נ' הרשות השופטת (27.9.2017).

4 ש.ם.

5 ראו למשל עקיבא ביגמן, "טקס ההתיישבות: אז מה 'שנוי במחלוקת'?", ישראל היום, 27.9.2017.

השאלה בדבר אופיו של הטקס היא שאלה שבתחום סמכותה; המתנגדים להחלטה, לעומת זאת, טענו כי מרגע שהטקס הוגדר רשמית כממלכתי היה על בית המשפט לכבד מעמד זה ולהתנהל בהתאם. שר הביטחון, אביגדור ליכרמן, טען למשל כי "החלטה זו הפתיעה אותי, על רקע המסורת רבת השנים של השתתפות הרשות השופטת בטקסים ממלכתיים" וכי החלטה "מציבה סימן שאלה ומטילה צל כבד על יכולתו של בית המשפט העליון לדון ללא משוא פנים בסוגיות הקשורות ביהודה ושומרון".⁶ שרת המשפטים, איילת שקד, טענה כי החלטת הנשיאה מערבת משפט ופוליטיקה ו"פורמת את הממלכתיות".⁷ ניסיונה של הנשיאה להגן על ממלכתיותו של בית המשפט באמצעות מניעת השתתפות שופטי בית המשפט באירוע השנוי במחלוקת פוליטית הסתיים בהתקפה על בית המשפט והאשמתו בפגיעה בממלכתיות.

מה אפשר ללמוד אפוא מפרשת הטקס לעניין שילוב הממלכתיות בקוד האתי של צה"ל? שורש הבעיה בפרשת הטקס אינו נעוץ, לדעתי, בהחלטה של נאור אלא בעצם קביעתה של הממשלה שמדובר בטקס ממלכתי, חרף נושאו. ולענייננו – הפרשה מדגימה את היעדרה של הסכמה עקרונית על תוכנה וגבולותיה של הממלכתיות בישראל ואת חולשתו של הערך ממלכתיות בתרבות הפוליטית הישראלית. היא מדגימה גם את העובדה שהרוב הפוליטי בישראל אינו רואה עצמו מחויב לשמור על מרחבים מסוימים שבהם מתקיימת הסכמה רחבה. הואיל ואין מניעה חוקית להשתמש במושג ממלכתיות, נדרש הרוב למידה של ריסון עצמי בשימושו במושג זה. בהיעדר ריסון כזה עלול המושג עצמו לשמש ככלי להציג את עמדת הרוב כעמדה הנמצאת מעל למחלוקות פוליטיות ולסמן את עמדת המיעוט כעמדה קיצונית. כלומר, הממלכתיות עלולה לשמש כאמצעי לפגיעה בלגיטימיות של עמדות המיעוט ובלגיטימיות של בית המשפט ושומרי הסף לבקר את עמדות הרוב.

6 "ליברמן: האם ביהמ"ש העליון יכול לדון בסוגיות הקשורות ליו"ש?", nrg חדשות, 27.9.2017.

7 אמרי לוי סדן, "שקד לנשיאת העליון על סערת טקס ההתנחלויות: 'פרמת את הממלכתיות'", וואלה! news, 27.9.2017.

אם הממלכתיות משקפת את הרובניות אין לה חשיבות רבה, לדעתי, כשהדברים אמורים בהיבט הראשון של הפעילות הצבאית – המשימות הצבאיות. על פי חוק יסוד: הצבא צה"ל כפוף להחלטות הממשלה, המכהנת בישראל מכוח אמון הכנסת. אולי אפשר לטעון כי על הממשלה להגדיר את משימות צה"ל באופן ממלכתי, אך טענה זו אינה חזקה במיוחד. יתר על כן, היא ממילא מחוץ לגדרו של חיבור זה, שכן גם אם מהיבט זה של הממלכתיות נגזרות חובות כלשהן, יחולו חובות אלו על הממשלה ולא על צה"ל. הוספה של עקרון הממלכתיות כנדבך נוסף על עקרון שלטון החוק פותחת פתח לדיון בשאלת מטרות הפעולה הצבאית. אם מטרות אלו אמורות להתאים לערך מאחד כלשהו, דיון כזה עלול להביא ידי פוליטיזציה של יחסי צבא-חברה, ולא להפך.

אימוץ הערך ממלכתיות בהתנהלותו היומיומית של צה"ל מסוכן יותר. עיגון הערך ממלכתיות בקוד האתי מוצע על רקע מחלוקות משמעותיות בין מגזרים וקבוצות באשר לערכים המכתיבים את השירות המשותף וההוראות והפקודות הנגזרות מערכים אלו. פרשת הטקס לציון חמישים שנה להתנחלויות ממחישה את הסכנה הגלומה בערך הממלכתיות ואת הקלות שבה רוב פוליטי יכול להשתמש בכותרת "ממלכתיות" כדי לתת לעמדתו לגיטימציה ולטעון כי היא נמצאת מעל למחלוקת ציבורית. שלא כמו פלורליזם, למשל, אימוץ הערך ממלכתיות כדי "לאפשר את השירות המשותף" עלול לשמש את בעלי הכוח הפוליטי כדי למתג את עמדותיהם כ"ממלכתיות" ולדרוש כי תנאי השירות יותאמו לעמדות אלו.

לכן, בהיעדר הסכמה על תכניה של הממלכתיות, ובהיעדר תרבות פוליטית שמייחסת ערך להסכמה רחבה, ראוי לדעתי להימנע מהוספת הערך ממלכתיות לקוד האתי של צה"ל. תחת זאת יש לנסות לטפח תרבות של ממלכתיות במובן של שאיפה להסכמה רחבה על ערכי הליכה של מדינת ישראל באמצעות שימת דגש על ערכים כגון הכלה, פלורליזם וסובלנות.

ממלכתיות, חזרתה לשיח הפוליטי ועיגונה במסמך רוח צה"ל

נרי הורוביץ

חזרתה של הממלכתיות לשיח הציבורי בישראל יונקת מתחושה של אי־נחת לנוכח פוליטיקת הזהויות בחברה הישראלית, מגמות נאו־ליברליות ואף תפיסות ליברליות רדיקליות שמערערות על מושכלות ראשוניים. הלכי הרוח הללו מעמידים אתגר מיוחד לצה"ל, המשמש מרחב ממלכתי ראשוני ומסגרת שיש לה קשרי גומלין מורכבים עם החברה. מקומו של העורך בתורת הביטחון הלאומי ומדיניות בניין הכוח במודל צבא העם מחייבים הכרעות רגישות במארג היחסים שבין צבא לחברה. בתנאים אלו נדרש מצפן בדמות קריטריון לקבלת החלטות שישמש גם עוגן לזהות המקצועית והחברתית של הקצונה בצה"ל. לפיכך יש לחייב את הוספת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל".

המושג ממלכתיות לכש ופשט צורה מאז הופעתו בהגות הבן־גוריונית לפני כמעט מאה שנה. בראשיתו הושפע המושג מהלכי רוח מהפכניים שקידשו הקמה של

מבנים מוסדיים כאמצעי לכניין האומה ולמהפכה חברתית. לאחר משבר העלייה הרביעית השתלב המונח ממלכתיות בחיבורו של בן-גוריון "ממעמד לעם" ושימש בו ביטוי לפרגמטיזם לא-אוטופי ולהכרה "במרות ללא ריבונות" של המוסדות הלאומיים. במעבר מיישוב למדינה ביטא עקרון הממלכתיות את ההכרה בשינויים המתחייבים מריבונות במה שנוגע למונופול על אמצעי כפייה לגיטימיים. מיד לאחר הקמת המדינה שימשה הממלכתיות בסיס לתביעה להחלשת התנועות והפוליטיזציה במגוון תחומים – בזרמי החינוך, בשירותי התעסוקה, באספקת שירותי הבריאות ועוד.

בשנות החמישים הגדיר מושג זה את הציפיות של המדינה מאזרחיה, ותיקים ועולים כאחד, באמצעות דגם ששילב תפיסה מחייבת של מוסדות המדינה עם פעולה התנדבותית מוכוונת למחצה. בשנות השישים הגדיר המושג את שירות המדינה וגרסה ישראלית של הליך הוגן (due process) שהופיעה על רקע "הפרשה". הקמתה של מפלגת רפ"י סרטטה אופציה להגות ממלכתית המחייבת מפגש בין יוזמה פרטית לבין פעולה של המדינה מתוך חשש כי המושג המסורתי מסמן אטטיזם מופרז וריכוזיות מונופוליסטית. לאחר המהפך של 1977 שימש המושג ממלכתיות בעיקר בהקשר המצומצם של התנגדות למינויים פוליטיים ובדיון על האופי העצמאי והלא-תלוי של שירות המדינה.

בשנות התשעים – בעקבות ניכוס המושג ממלכתיות במלעיל בשיח של רבנים חרד"לים, והשימוש בו מחוץ להקשר ההיסטורי שלו – הוזנח השיח הבן-גוריוני. לכן בתקופת המחאה החברתית והביקורת על מה שתואר כהפרטה של האחריות הקולקטיבית תפס המושג "דמוקרטיה רפובליקנית" את מקום הממלכתיות. הרפובליקניות נשענה על תיאור מחייב של משטר דמוקרטי הרואה במדינה אמצעי לקידום החיים הטובים ומרחב שבו מתקבלות ההחלטות המוסריות המחייבות. הדיון על משילות או על חשיבות שומרי הסף, שהיה בעבר חלק משיח ממלכתי מובהק, נע בשנים האחרונות בצירים אחרים אולם רמז למושג ההיסטורי של ממלכתיות. ממלכתיות צומחת אפוא בהקשרים מגוונים שמבליטים רכיבים של אזרחות טובה לנוכח אתגרים משתנים.

הופעתו המחודשת של המושג ממלכתיות בשיח הציבורי, בפעולת ארגונים בחברה האזרחית, בשירות המדינה, בבתי ספר למדיניות ציבורית ובצה"ל לכשה

צורה אחרת ומובנו שונה משהיה בשלב בניין האומה. עד לפני שנתיים בערך היה צה"ל מרחב התגוששות של אופציות שונות של זהות ישראלית והשקפות עולם מתחרות. יותר מ־200 מכונים, כפי שהוגדרו אותם גופים, שאפו לעצב את פני הקצונה, את ה"פרהסיה" הצה"לית, ולהפגין את נוכחותם במרחב הרגיש ביותר של החברה והמדינה בישראל. בשיאה של התקופה דובר על מלחמה בין חיל החינוך לרבנות הצבאית וגייסות של ארגוני החברה האזרחית משמאל ומימין ניצבו זה מול זה חמושים במשאבים של קרנות מימון יהודיות.

משק הארגונים ניזון ממאבקים פוליטיים, העצים משברים מקומיים בצבא והיה תובעני מאוד במה שנוגע לניהול סדר היום. החלטתו של הרמטכ"ל אז, גדי אייזנקוט, לשקם את חיל החינוך ולהוציא מן הצבא את ה"מכונים", ששימשו כקבלני ביצוע של תפקידים חינוכיים, הייתה החלטה היסטורית. בדרג המקצועי בחיל החינוך ובקרב הקצונה הבכירה בצה"ל התקבלה ההחלטה גם על רקע ההתנגדות לתמונת ה"שבטים". צורת התבוננות זו מציגה תמונה וולגרית של החברה הישראלית והיא אף מקפלת בתוכה סכנה ללכידותה של החברה. במקביל לצה"ל שינו גם ארגונים אזרחיים את האתוס והשיח ואימצו כיוון ממלכתי יותר, על חשבון הפוליטיקה המופרזת והמהותנית הנסמכת על זהות ועל "שבטים". החלטתו של הרמטכ"ל הייתה רגע ממלכתי: צה"ל הפך מסובייקט שמשקף לכאורה את המבנה החברתי של קבוצות זהות בחברה הישראלית לגורם שמשתתף בעיצוב הטוב הכללי במסגרת מטא-פוליטית.

הממלכתיות החדשה ממשיכה את התפיסה ההיסטורית של ממלכתיות בכמה מובנים. בדומה לגישה הבן-גוריונית, היא מבטאת גישה עשירה ליחסים שבין המדינה לחברה. אך את התפיסה שמוסדות המדינה משקפים קבוצות חברתיות וצרכים לייצגן באופן פשטני החליפה הגדרה דיאלקטית יותר של יחסים אלו. הממלכתיות נותנת למדינה תפקיד מיוחד בעיצוב פני החברה ואינה רואה בה רק את סך הקבוצות המרכיבות אותה. הסוכנים ההיסטוריים של הממלכתיות בשירות הציבורי ובצבא חוזרים לבטא אינטרסים קולקטיביים ומחזיקים בהשקפה רפובליקנית מחייבת כלפי המדינה. על פי הגדרה מינימליסטית יותר, בזמן הצבא אזרחים צעירים לומדים סולידריות מהי ומורגלים לתת את דעתם על מה שקורה מחוץ לקבוצת הזהות שמתעקשים לשייך אותם להן – לא תמיד לפי רצונם או לטובתם.

התפיסה הבן-גוריונית של ההיסטוריה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בממלכתיות, נשענה על קנה מידה של ציביליזציות ופחות על השעון הפוליטי בן הזמן. לפי תפיסה זו, בניין האומה יימשך תקופה ארוכה ונכונותו של העולם הערבי להשלים עם ריבונות יהודית בלב המזרח התיכון תהיה אתגר לדורות. התפיסה היונקת ממסורת זו מציבה את צה"ל מחוץ לשיח פוליטי מקטב ומפקידה בידיו את האחריות לביטחון הלאומי של המדינה היהודית בטווח הארוך. עמדה כזו צריכה לעצב תפיסה מורכבת של ניהול המערכות הציבוריות בכלל ותחומי הביטחון בפרט.

התפיסה הממלכתית המציבה את צה"ל מחוץ לתהליכים פוליטיים ולהלכי רוח מקטבים, ומעליהם, מתווספת לרכיב הכבוד לחוק ולדמוקרטיה ונעשית חלק מן הקונסנזוס. חוקרים בתחום של יחסי צבא-חברה עומדים לא פעם נפעמים אל מול יציבות הדגם הישראלי של היחסים בין הצבא ובין המוסדות האזרחיים של המדינה. כל עוד יתקיים המודל של צבא עם ויותאם לתנאים המשתנים אין אפילו צל של סכנה שתהיה חריגה כלשהי בתחום זה.

הממלכתיות הבן-גוריונית, בדומה לביטוי החדש שלה, לא הייתה אידיאולוגיה ציונית בעלת חזונות אוטופיים אלא אתיקה אזרחית, בבחינת הגדרת ציפיות להזדהות רחבה עם יעדים החורגים מהכרעות פוליטיות מובהקות. בצבא ובשירות המדינה שימשה הממלכתיות ההיסטורית הגנה מפני תנועותיות, כשם שבמופע החדש שלה היא משמשת הגנה מפני שאיפות חברתיות שמנוגדות לאופי הצבא, לזהות של מפקדיו ולמטען החינוכי של החיילים בשירות סדיר.

שלא על פי הדימוי המקובל של הקצינים בצה"ל, תהליכים חברתיים ומקצועיים הם שמובילים אותם לתפיסות ממלכתיות. מפקדים רבים נדרשים על בסיס יום-יומי להחלטות הנוגעות גם לחברה האזרחית. ההכרעות הממלכתיות שלהם והאתוס הצה"לי חזקים יותר מעמדות המוצא שלהם או מהשפעות הסביבה האזרחית. החישוקים של מקצוע צבאי ואחריות לביטחון לאומי, לצד השתייכות לשירות המדינה כמסגרת קולקטיבית, מעצבים זהות ממלכתית חזקה והוספה של הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" רק תיתן לזהות זו תוקף נוסף.

קרוב לשנות דור, על רקע דחיית המודל של צבא מקצועי מובהק, פועל צה"ל על פי המודל המסורתי של צבא העם מתוך התאמה לתנאים משתנים. מפקדי צה"ל

פועלים מתוך אתוס ממלכתי מובהק בהקשרים מגוונים: בניין הכוח, שירות החייל הרתי, מדיניות השילוב הראוי, המפגש עם מערכת החינוך, היחסים עם משרדי הממשלה, עם המחוקקים ועם ארגוני חברה אזרחית. הוספת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" תיתן תוקף להשקפות ולאתוס שכבר קיימים ותעזור לנסח אותם, לחנך אליהם ולהתאים את הממלכתיות לאותם אתגרים שמולם יעמוד צה"ל.

ממלכתיות בקוד האתי הצבאי

ההיבט המשפטי

עדנה הראל פישר | עמרי בן-צבי

ברשימה קצרה זו נעסוק באפשרות שלשילוב המושג "ממלכתיות" בקוד האתי הצבאי יהיו גם השלכות משפטיות, ולא רק אתיות. בדברים שלהלן נבאר אפשרות זו, ובפרט נסביר השפעה משפטית פוטנציאלית זו על רקע הקשרים שונים שבהם הממלכתיות מתבטאת כבר היום כעיקרון משפטי בעל תוכן קונקרטי ולעיתים גם כוח אופרטיבי. איננו מביעים עמדה בשאלת משמעות ההצעה להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל", אלא מבקשים להבהיר מדוע על הדיון האתי בסוגיה זו להתחשב בכלל ההשלכות של השינוי המוצע, בהן ההשלכות המשפטיות האפשריות שלו.

* רשימה זו היא חלק ממאמר מקיף יותר על ממלכתיות במשפט שנמצא כעת בהכנה.

כידוע, "רוח צה"ל" איננו מסמך בעל תוקף משפטי מחייב. עם זאת, בתי המשפט משתמשים בו מפעם לפעם כמקור השראה פרשני. בפסק הדין בפרשת תמיר, למשל, נכתב כי "עת עסקינן בביצוע מעשה העולה כדי עברה פלילית, בחינת מידת הסטייה מערכי רוח צה"ל מלמדת על מאפייני החומרה הייחודיים למעשים"¹. יתר על כן, בתי המשפט יכולים להשתמש במסמך "רוח צה"ל" גם כבואם לבחון החלטות מינהליות של גורמים צבאיים. לדוגמה, בפרשת אבו רחמה² נידונה החלטת הפרקליט הצבאי הראשי להעמיד לדין מג"ד וחייל בעברת התנהגות שאינה הולמת, ולא בעברה חמורה יותר, על חלקם בפרשה שבה נורה כדור גומי לעבר רגלו של אדם כבול. בית המשפט העליון קיבל את העתירה וקבע כי ההחלטה להעמיד לדין את השניים בגין עברה של התנהגות שאינה הולמת היא בלתי סבירה. השופט (כתוארו אז) רובינשטיין קבע בפסק הדין כי "סבירות החלטתו של הפרקליט הצבאי הראשי נבחנת בכור ערכי מן המדרגה הראשונה – ערכי מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ורוח צה"ל [...]"³.

בהתחשב בכל זה, בהחלט ייתכן שלהוספת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" כחובה ערכית נוספת ומצטברת שתחול על כלל החיילים יילוו משמעויות משפטיות והוא ישמש כרכיב ערכי בעל השלכות פרשניות בדיון המשפטי. כמה דוגמאות לדרך שבה המשפט הישראלי משתמש כבר היום בערך ממלכתיות מספקות הערכה על האופן שבו ממלכתיות תוכל לבוא לידי ביטוי בהקשרים משפטיים שונים הנוגעים לצבא.

הדוגמה הראשונה לקוחה מהקשר ביטחוני קרוב ונוגעת לפעילות שירות הביטחון הכללי. סעיף 4(ג) לחוק שירות הביטחון הכללי התשס"ב-2002 מטיל חובה ישירה על שירות הביטחון הכללי לנהוג בממלכתיות, בציינו כי "השירות יפעל באורח

1 ע' 74/09 תמיר נ' התובע הצבאי הראשי (לא פורסם, 10.11.2009), בפסקה 20 לפסק הדין; לדוגמאות נוספות ראו ע' 18/17 אזריה נ' התובע הצבאי הראשי (לא פורסם, 30.7.2017), בפסקה 161 לפסק הדין; ע' 153/03 שגיא נ' התובע הצבאי הראשי (לא פורסם, 5.8.2004), בפסקה 32 לפסק הדין. להתייחסות דומה של בית המשפט העליון ראו ע"פ 4497/18, בפסקה 5 לפסק דינו של השופט מינץ.

2 בג"ץ 7195/08 אבו רחמה נ' תא"ל מנדלבלית, הפרקליט הצבאי הראשי (לא פורסם, 24.6.2014).

3 שם, בפסקה א לפסק דינו של השופט רובינשטיין.

ממלכתי; לא תוטל על השירות משימה לשם קידום אינטרסים מפלגתיים-פוליטיים". אזכור הממלכתיות בחוק זה משמש, להבנתנו, לסמן את האיסור על התנהגות שמקפלת בתוכה העדפה ברורה של אינטרסים פוליטיים-מפלגתיים. כך גם פירש את הסעיף הזה בית המשפט העליון. בפרשת האגודה לזכויות האזרח, שעסקה בתשאולים של פעילים פוליטיים בידי השב"כ, הזכיר המשנה לנשיאה רובינשטיין את הסעיף הנזכר וקבע: "אין חולק כי סיכול פעילות פוליטית זו או אחרת מטעמים פוליטיים בלבד אינו נמצא במטרות הארגון; אדרבה, ובהטעמה, הדבר מנוגד מפורשות למטרותיו כפי שהן מוגדרות בחוק"⁴.

דוגמה שנייה שתוכל לספק אנלוגיה רלוונטית לענייננו עוסקת בקוד אתי אחר – קוד אתי בשירות המדינה, שאושר בשנת 2017. מסמך זה קובע את הערך ממלכתיות כערך מרכזי, ראשון בסדר הערכים המנויים בו, וקובע מהם רכיביו של הערך לעניין זה:⁵

- נאמנות לציבור – ביצוע התפקיד תוך נאמנות למדינה, מתן חשיבות עליונה לאינטרס הציבורי וחיזוק אמון הציבור בשירות המדינה.
- שלטון החוק – ביצוע התפקיד תוך כיבוד החוק ויישומו כראוי.
- א-פוליטיות – ביצוע התפקיד תוך התעלמות מדעתו הפוליטית של העובד ותוך ומתן שירות שווה לכל ממשלה, שר או בעל תפקיד.
- כבוד האדם – ביצוע התפקיד תוך שמירה על כבוד האדם וזכויותיו והימנעות מהשפלה, הטרדה מינית ומנוקשות יתרה.

4 בג"ץ 5277/13 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' שרות הבטחון הכללי (לא פורסם, 7.2.2017), בפסקה כט לפסק דינו של המשנה לנשיאה רובינשטיין.

5 "חזון, ייעוד, ערכים וכללי האתיקה המקצועית של שירות המדינה", נציבות שירות המדינה, הוועדה להמלצה על קוד אתי לשירות המדינה, ינואר 2017, עמ' 4.

- שוויון – ביצוע התפקיד ללא הפלייה מטעמי מין, נטייה מינית, מגדר, מצב משפחתי, גיל, דת, לאום, השקפה, עדה, גזע, צבע, מוצא, מוגבלות גופנית, נפשית או שכלית, או כל מאפיין אחר שאינו נוגע לעניין ואינו מצדיק יחס שונה.
- צדק חברתי – ביצוע התפקיד מתוך הכרה בחשיבות צמצום פערים חברתיים וכלכליים וקידום חובת ייצוג הולם על פי דין בשירות המדינה.

יצוין כי לעניין מעמדו המחייב של הקוד האתי בהליכי משמעת, נציב שירות המדינה הבהיר בהודעתו כי "ראוי כי לא ייעשה שימוש בקוד האתי בהליכים משמעתיים, ויש להותיר את כללי האתיקה לשיח הארגוני, לשיח שבין עמיתים לבין עצמם, ולתווך שבין מנהל לעובדיו בדבר ההתנהגות הראויה".⁶

דוגמה שלישית שבה נדון בקצרה היא פעולותיו וסמכויותיו של נשיא המדינה, שבעניינן נדונים בהרחבה ההיבטים המשפטיים של מחויבות ממלכתית. תפקידו ומעמדו של נשיא המדינה הם אומנם ייחודיים, וסמכות החנינה כשהיא לעצמה מעוררת מתח ייחודי בתחום שלטון החוק, אך מן העקרונות המנחים בנושא זה אפשר להסיק כיצד יפורש המונח ממלכתיות בעניינם של מוסדות אחרים במערכת השלטון הישראלית. בפרשת פלונית, שעסקה בהחלטתו של היועץ המשפטי לממשלה לחתום על הסדר טיעון עם נשיא המדינה משה קצב, ציין בית המשפט כי "[הנשיא] מייצג במעמדו את הממלכתיות, ואת הקווים המאחדים והקושרים בין פלגיה השונים של החברה הישראלית".⁷ גם במסגרת הערעור על הכרעת הדין וגזר הדין בפרשת קצב חזר בית המשפט על רעיון זה, כשקבע כי "מעמדו של נשיא המדינה מחייב אותו לממלכתיות וסמליות. [...] נשיא המדינה בישראל אמור לבטא את הממלכתיות, את האחדות ולהיות לסמל שכל אזרחי המדינה מזדהים עמו".⁸

6 הודעת נציב שירות המדינה תז/10 מיום י"ג אייר תשע"ז, 9.5.2017.

7 בג"ץ 5699/07 פלונית נ' התנועה למען איכות השלטון בישראל (לא פורסם, 26.2.2008), בפסקה 1 לפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה.

8 ע"פ 3372/11 קצב נ' מדינת ישראל (לא פורסם, 10.11.2011), בפסקה 406 לפסק דינה של השופטת נאור.

במאמרנו המורחב בנושא הממלכתיות, שיפורסם בהמשך, תוסבר המסקנה שהסקנו מדוגמאות אלו ומדוגמאות אחרות, והיא כי מושג הממלכתיות כבר מעוגן במידה מסוימת במשפט הישראלי כעיקרון משפטי. לפי עיקרון זה, גופים, מוסדות או נושאי תפקידים מרכזיים מחויבים לקיומה של תשתית מוסדית שלטונית בהתאם לערכים שביסוד שיטת המשטר במדינה, ערכי מגילת העצמאות והיותה מדינה יהודית ודמוקרטית, ולסמליות הנלווית לכל אלה. עיקרון זה אומנם עדיין לא הגיע לדעתנו לפיתוח מלא, אך כבר עתה אפשר להיווכח כי המחויבות לממלכתיות משמעותה שכל אחד מאותם גופים, מוסדות או נושאי תפקידים מרכזיים נדרש לבצע את תפקידו מתוך נאמנות לכלל הציבור ולהבטיח את אמונו של הציבור במוסד ובסמל שהמוסד ותפקידו מייצגים בשיטת המשטר. כך, לדוגמה, אחת מעילות העתירה של פורום משפטי למען ארץ ישראל נגד יולי תמיר,⁹ עתירה שעסקה בהענקת פרס ישראל לפרופ' זאב שטרנהל, התבססה על הממלכתיות של הפרס והעותרים סברו שהיא ממין השיקולים שוועדת הפרס צריכה לשקול טרם החלטתה. משמעותו של היבט זה נדונה בפסק דינו של בית המשפט.

מדברים אלו אפשר להסיק שאולי גם היום חל על צה"ל עיקרון זה ומכוחו מחויבים החיילים והקצינים בחובות הנובעות מההיבט הממלכתי הטבוע בצה"ל כגוף שהוא חלק חיוני ממוסדות המדינה ובעל חשיבות מרכזית למילוי תפקידי המדינה ומחויבויותיה לאזרחיה. "שייכותו" של צה"ל למדינה (ודוק: המחוקק נקט את המונח "המדינה" ולא את המונח "הממשלה"), כאמור בסעיף 1 לחוק יסוד: הצבא, הקובע כי "צבא-הגנה-לישראל הוא צבאה של המדינה",¹⁰ עולה בקנה אחד עם המשמעות התשתיתית, המאחדת והא-מפלגתית הנלווית למושג הממלכתיות ויש בה כדי לתמוך במסקנה זו.

בין כך ובין כך, הוספת המושג ממלכתיות לקוד האתי של צה"ל תוכל להסיר ספקות ולהבהיר את תחולת העיקרון המשפטי הנזכר על צה"ל, ואת המחויבות של חייליו וקציניו, בהקשרים מסוימים, לסטנדרט ההתנהגות הנובע ממנו, וכן

9 בג"ץ 2454/08 פורום משפטי למען ארץ ישראל ואח' נ' פרופ' יולי תמיר - שרת החינוך ואח' (לא פורסם, 17.4.2008).

10 על המשמעות של סעיף זה במשפט הציבורי הישראלי ראו חנן מלצר, "צה"ל כצבאה של מדינה יהודית ודמוקרטית", משפט ועסקים יד (347) (2012): 347-394.

את משמעותה המשפטית: הגורמים הצבאיים נדרשים למלא את תפקידם מתוך נאמנות ומחויבות לכלל הציבור, באופן אי־פוליטי. דרישה זו עולה בקנה אחד עם העובדה שהצבא שייך למדינה, מגן על כלל אזרחיה ומחויב לפעול לטובת כלל החברה הישראלית ואחדותה והסמליות הנלווית לכל אלה. הוויכוח האתי על השינוי המוצע במסמך "רוח צה"ל" צריך אפוא, לדעתנו, להיות רגיש גם להיבטים אלו.

ממלכתיות וכפיפות

עמיחי כהן

הדיונים הרחבים והמעמיקים באסופת מאמרים זו בצורך להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" מתמקדים בעיקר בתוכנו של ערך זה. ברשימה קצרה זו אני מבקש להוסיף לדיון נקודת מבט חדשה: האם תתרום הוספתו של ערך זה ליכולתו של צה"ל להימלט ממלכודת הפוליטיזציה שרבים ממוסדות השלטון בישראל נלכדו בה בשנים האחרונות?

שאלת יסוד ביחסים בין הצבא לחברה היא מה מידת השליטה של הדרג המדיני בצבא ועד כמה הוא יכול להנחותו לפי צרכיו. מצד אחד, כפיפותו של הדרג הצבאי לדרג המדיני היא מעקרונות היסוד של הדמוקרטיה המערבית המודרנית. מצד שני, כדי שהצבא יוכל לפעול ביעילות ובו בזמן לשמור על אמון הציבור בו יש לנתק אותו מההתנהלות הפוליטית היום-יומית ולדרוש ממנו לפעול "לטובת הציבור". אם יוכלו הפוליטיקאים לנצל את הצבא לצרכים פוליטיים יפחת אמון הציבור בניטרליות של צה"ל וממילא תיפגע יכולתו לפעול.

בחוק שירות הביטחון הכללי – המקום היחיד בחוק הישראלי שבו הוגדר גוף כ"ממלכתי" – נדרשה הגדרה זו למתח שבין כפיפות ובין פעולה המנותקת מאינטרסים מפלגתיים.

סעיף 4 לחוק שירות הביטחון הכללי התשס"ב-2002 קובע כי –

- (א) השירות נתון למרות הממשלה; הממשלה תאשר יעדים לשירות בכפוף להוראות חוק זה.
- (ב) ראש הממשלה ממונה על השירות מטעם הממשלה.
- (ג) השירות יפעל באורח ממלכתי; לא תוטל על השירות משימה לשם קידום אינטרסים מפלגתיים-פוליטיים.

סעיפים 4 (א) ו-4 (ב) לחוק קובעים את עקרון הכפיפות של השירות לדרג הפוליטי. סעיף 4 (ג) קובע את הסייג – ממלכתיות; כלומר אי-קידום אינטרסים מפלגתיים פוליטיים. במילים אחרות, הממשלה, וראש הממשלה, אינם יכולים לתת לשירות הביטחון הוראות שיכניסו אותו לשרה הפוליטי.

אפשר כמובן להתווכח על הפרשנות של סעיף 4 (ג) – האם אסור לממשלה להטיל על השב"כ משימות שמקדמות אינטרס מפלגתי, או שמא עולה מן המונחים "ממלכתיים" ו"פוליטיים" שיש להוציא את השב"כ אל מחוץ לוויכוח הציבורי-פוליטי בכלל? אבל פרשנות מדויקת של חוק השב"כ אינה מטרת הדיון כאן – מטרתי כאן היא לטעון שבמקום היחיד שבו החוק הישראלי כלל במפורש את המושג "ממלכתי" הייתה המטרה להגביל את הכפיפות של גוף ביטחוני לממשלה.

בחוק יסוד: הצבא לא כלולה הוראה דומה להוראה בסעיף 4 (ג) לחוק השב"כ. סעיף 2 לחוק יסוד: הצבא קובע כי –

- (א) הצבא נתון למרות הממשלה.
- (ב) השר הממונה מטעם הממשלה על הצבא הוא שר הבטחון.

כלומר חוק זה קובע את עקרון הכפיפות במפורש, אך אינו מטיל עליו שום מגבלה.

מובן כי מן העובדה שעקרון הממלכתיות אינו כלול בחוק יסוד: הצבא לא משתמע שהצבא שימש בישראל לצרכים פוליטיים. להפך, אפשר לומר שלאורך רוב שנות המדינה היו המשימות שהוטלו על הצבא "ממלכתיות" במובן זה: הפוליטיקאים הממונים על הפעילות הצבאית הבינו כי צה"ל אמור להיות צבא שאינו קשור למחלוקות הפוליטיות בישראל ופעלו בהתאם להבנה זו. אין פירוש הדבר שצה"ל לא ביצע משימות שיש להן היבטים פוליטיים, כמו למשל השימוש בחיילי צה"ל בתוכנית ההתנתקות, שימוש שנמתחה עליו ביקורת רבה. אבל צה"ל מעולם לא הוצג כגוף שמקדם סדר יום של מפלגה פוליטית מסוימת וגם לא נתפס כזה. הפוליטיקאים שהורו לו לפעול דאגו להגן עליו מפני מתקפות פוליטיות, וגם פוליטיקאים ממפלגות הקואליציה שייצגו את המרכז הפוליטי בדרך כלל לא טענו שצה"ל מייצג עמדה פוליטית מסוימת. עד לא מכבר הצליחו אפוא לשמור את צה"ל מחוץ למשחק.

יש כמה סיבות לשינוי במצב בעת האחרונה. מקצתן ארוכות שנים ומקצתן קשורות למצב הפוליטי הספציפי בישראל היום. ראשית, צה"ל הוא מוסד ממוסדות מדינת ישראל. המגמה הפוליטית הכללית היום במדינת ישראל היא לתקוף מוסדות מדינתיים לא נבחרים, בעיקר מתוך ההנחה ששולטים בהם אליטות לא נבחרות. לכן נשמעת ביקורת עזה על מוסדות כמו בתי המשפט, התקשורת, האקדמיה והשירות הציבורי. על פי תפיסה זו מוסדות אלו מעכבים את מדיניות הממשלה ופועלים נגדה משום ששולטות בהן אליטות שנאבקות לשמר את שלטונן. הביקורות כלפי צה"ל בהקשר זה עדיין מועטות, אבל כבר יש סימנים למגמה זו. בפרשת אלאור אזריה, למשל, לא היססו פוליטיקאים מן הקואליציה לבקר את המדיניות שנקט צה"ל כשהעמיד לדין את אזריה. ונפתלי בנט, שהיה אז חבר הקבינט המדיני-ביטחוני, לא היסס לבקר את צה"ל בפומבי על מדיניותו במבצע צוק איתן או לצאת בהצהרה כמו "החיילים מפחדים מהפצ"ר יותר מסינוואר". בקצרה, צה"ל עלול להפוך לעוד מוסד שנתפס כמי שמייצג את האליטות ולהיות מטרה להתקפות פוליטיות.

שנית, אופי העימות המשתנה שישראל נמצאת בו כופה על צה"ל להתחשב במגוון שיקולים, ומקצתם מביאים אותו להתנגשות עם הדרג המדיני. ברור שבעת מלחמה הדרג המדיני והצבא פועלים להשגת אותה מטרה – ניצחון במלחמה. אך במצב של עימות מוגבל, ארוך טווח ובעל אופי משתנה המושג "ניצחון" נעשה

חמקמק. שיקולים צבאיים כגון הצורך ב"הכלת העימות" ובמניעת עימות כולל עומדים לעיתים בסתירה לשיקולים פוליטיים מידיים – הצורך של פוליטיקאים ב"מיטוט האויב", ב"תמונות ניצחון" וכדומה. על כך יש להוסיף את אופייה של התקשורת המודרנית, הכוללת גם את הרשתות החברתיות, שהופך כל פעולה צבאית, או איתגובה של הצבא, לנחלת הכלל בלי שיש לצה"ל או לפוליטיקאים שהות לתכנן במשותף את המהלכים.

שלישית, בשנים האחרונות השתנה אופן הפעולה של הדרג המדיני בישראל. בעבר היה הדרג המדיני של ישראל גוף קולקטיבי שכלל כמה אנשים וכמה עמדות. במצב כזה ניחן הדרג המדיני באיזון פנימי שמנע בדרך כלל ניצול של הצבא למטרות פוליטיות קונקרטיות. אך האופי ההטרונגי של הדרג המדיני בישראל כמעט נעלם. ראש הממשלה הולך ונעשה המפקד העליון של הצבא והחלטותיו מתקבלות לבד. במצב זה גדל החשש שיתקבלו החלטות מטעמים פוליטיים.

יש עוד סיבות לעלייה בסיכון שישתמשו בצבא לצרכים פוליטיים (כמו למשל האופי הצבאי ארוך השנים של שליטת ישראל ביהודה ושומרון), אך נדמה לי שדי בדברים שנאמרו להבהיר את הטענה העיקרית: יש חשש אמיתי שבהיעדר מגבלות על הכפיפות של הדרג הצבאי לדרג המדיני ינוצל הצבא למטרות פוליטיות.

עולה אפוא השאלה אם הוספת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" תסייע במשהו להפחתת החשש הזה. אני סבור שכן, אך בכמה תנאים.

ראשית, בנוסחו הנוכחי של מסמך "רוח צה"ל" כתוב שצה"ל כפוף ל"רשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי". זהו ניסוח גמיש מדי. על המסמך לקבוע כי צה"ל כפוף לממשלת ישראל, ככתוב בחוק יסוד: הצבא.

שנית, הגדרת הערך ממלכתיות צריכה לכלול קביעה מפורשת שצה"ל לא יידרש לבצע הוראה המיועדת לקידום מטרות מפלגתיות.

ולבסוף, וחשוב מכול, הדרג הפוליטי במדינת ישראל חייב לאמץ לפחות היבט זה של הערך ממלכתיות – אם באמצעות חוק מפורש ואם באמצעים אחרים (למשל החלטת ממשלה, או הוראות של הפיקוד העליון המתקבלות בהחלטה משותפת של הרמטכ"ל לשר הביטחון). בדרך זו יובהר שהמחויבות להשאיר את הצבא מחוץ למחלוקות פוליטיות אכן משמעותית.

כפי שכותב ידידיה שטרן במאמרו באסופה זו, אחת מן המטרות של הכנסת הערך ממלכתיות למסמך רוח צה"ל היא "שימור האמון בצבא בתנאי המחלוקת הכלל-ישראלית". עם זאת, בסופו של דבר אין כלי פורמלי שיוכל להבטיח שצה"ל לא יוכנס אל תוך המחלוקת הפוליטית. רק ריסון עצמי של הפוליטיקאים יוכל להשיג מטרה זו. ובכל זאת – ייתכן שהרגשה של הערך ממלכתיות והבהרה שכרסום בערך זה עלול לפגוע באמון הציבור בצה"ל יוכלו להגביל את תהליך ההכנסה של צה"ל למחלוקת פוליטיות.

הבהרה כזאת תסייע הן לדרג הפוליטי הן לדרגי הפיקוד בצבא. היא תסייע לדרג הפוליטי כיוון שסיבה מרכזית שבגינה מבקשים פוליטיקאים לערב את הצבא בפוליטיקה היא שפוליטיקאים אחרים עושים בצבא שימוש כזה. אם יהיה ברור לכל הפוליטיקאים שהכנסת הצבא אל תוך הוויכוח הפוליטי אינה לגיטימית, ואיש לא יעשה זאת, יש סיכוי שהמוטיבציה לעשות זאת תפחת. היא תסייע גם לדרג הבכיר בצבא בהתנהלותו מול הדרג המדיני ומול הדרגים הנמוכים יותר בצבא. מול הדרג המדיני יוכל הערך ממלכתיות לספק הגנה מסוימת מפני התערבות של פוליטיקאים. ואילו מול הדרגים הנמוכים תוכל הכנסתו של הערך להבטיח לחיילים הנושאים בנטל הביצוע של ההוראות שהוראות אלו לא ניתנו להם מטעמים פוליטיים או לשם קידום מטרות פוליטיות – ובעניין זה תהיה להכנסת הערך תרומה חשובה ביותר.

אם הכנסת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" תיעשה כראוי אפשר שתגן על הצבא מהתערבות פוליטית ותשמר את האמון בו לאורך זמן.

ערך הממלכתיות באתיקה של צה"ל

אסא כשר

יובל שנים ומעלה אני מוצא את עצמי מרצה ללובשי מדים בכל רחבי צה"ל ומשוחח עימם. לפני כמה ימים היו אלה חיילים צעירים בגדוד שריון, לפני כמה שבועות היו אלה קצינים בבסיס הדרכה של התותחנים, לפני שנים היו אלה חברי פורום המטה הכללי. במאות הזדמנויות כאלה הבעתי את עמדותיי בשאלות אתיקה, מוסר ודמוקרטיה, גם בסוגיות שנויות במחלוקת, ואיש מן הנוכחים מעולם לא מצא בדבריי רמז כלשהו לערכים האישיים, להשקפת העולם או לאורח החיים שלי. ואפילו בהופעה אחת מן ההופעות הרבות הללו לא דרש או ביקש ממני מראש מי שהזמין אותי להיזהר בלשוני או שלא לגלוש לדעותי הפרטיות, שאינן ממין העניין. נהגתי כך, ואני ממשיך לנהוג כך, על יסוד התפיסה שלי בדבר האופי הממלכתי הראוי לכל פעילות במסגרת צה"ל.

שנים ארוכות חשבתי שהתפיסה הזאת מובנת מאליה, משותפת לכל הנוגעים בדבר, אנשי הצבא עצמם והמרצים לפנייהם. לימים הבנתי שיש בקרב המופיעים לפני אנשי צבא ואפילו בקרב המפקדים מי שאינם נוהגים על פי התפיסה הזאת.

אני זוכר שדיברתי לפני קבוצה של קצינים בכירים על ההתנהלות הראויה של מפקד בתקופת בחירות והיו בהם מי שלא מצאו דופי בהתנהגות מפקד המספר לחייליו לאיזו מפלגה הוא מתכוון להצביע.

לפני כמה שנים התגלעה מחלוקת, גם בקהל הרחב וגם במסגרת הצבא, בדבר הפגשת חיילים עם אידאולוגיה דתית בפעילויות מטעם צה"ל או בחסותו, בייחוד כשהחיילים בשירות חובה או בשירות מילואים. אין צורך להיכנס בעובי הקורה של שום מחלוקת כזו כדי להבין שראוי לנהוג בהתאם לתפיסה סדורה של ממלכתיות כדי להימנע ממחלוקות מיותרות ואף מזיקות.¹

באותו הקשר התחלתי להעלות את ההצעה להוסיף למסמך "רוח צה"ל" ערך נוסף: "ממלכתיות". בהתאם למסורת שהונהגה בקוד האתי של צה"ל, "רוח צה"ל – ערכים וכללי יסוד"², ערכים אמורים להיות מוגדרים היטב במסמך האתי עצמו.³ לפיכך הצעתי הייתה להוסיף את הערך "ממלכתיות" ולהגדיר אותו כך:⁴

1 ראו הפרק על ממלכתיות בספרי אתיקה: מקצועות, ארגונים, תפקידים, שיראה אור בהוצאת כתר ב-2020, שזה נספח שלו; וכן אח מאמרי "דת וממלכתיות בצבא של מדינת יהודית ודמוקרטית", בחור: ראובן גל (עורך), בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל, בן שמן: מודן, 2012, עמ' 401-438.

2 ראו ספרי אתיקה צבאית, תל אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור – אוניברסיטה משודרת, 1996.

3 מרדכי קרמניצר מתנגד להוספת הערך ממלכתיות לקוד האתי של צה"ל ומביא כמה נימוקים. הראשון בהם: "לממלכתיות אין משמעות אחת ברורה, וכמה מהמשמעויות שלה מדאגות ממש". הדוגמאות שלו למשמעויות הללו הן ממלכתיות כממלכתו של האל בעולם או העדפת המדינה על פני זכויות הפרט (ראו מאמרו באסופה זו).

התנגדות זו מופיעה באותו הקשר גם בדבריו של אבי שגיא ואולי היא מקור הטעות של קרמניצר (ראו מאמרו באסופה זו).

ההתנגדות הזאת תלושה מן המציאות במה שנוגע לקודים אתיים הכוללים ערכים. יכול להעלות אותה רק מי שאין לו מושג של ממש בחוכנם של קודים אתיים. בדרך כלל כשערך מופיע בקוד אתי הוא מלווה בהגדרה של תוכנו ולפעמים גם בעקרונות מפורטים יותר בדבר תוכנו. ההצעה שלי אינה להוסיף את המילה למסמך "רוח צה"ל", אלא להוסיף אותה עם הגדרה מפורטת. אין שום יסוד להנחה שהגדרה ראויה תהיה ברוח המושג ממלכתיות של בן-גוריון או ברוח המושג ממלכתיות של ישיבת מרכז הרב. זוהי הנחה חסרת שחר ואף מגוחכת.

4 לפני הדין בחוכן ההצעה ראוי להבהיר את הסגנון. הערך מנוסח בלשון הווה, לא כתיאור של העובדות הנתונות במציאות הנוכחית אלא כתיאור של המצב הראוי, המצב הרצוי על יסוד הצדקה עקרונית.

צה"ל מסור למימוש הייעוד שלו לטובת המדינה ולטובת הכלל, בהתאם לחוק, להחלטות הממשלה ול"רוח צה"ל", ואינו לוקח חלק כצד⁵ בשום מחלוקת ציבורית. צה"ל מאפשר לכל חייל וחיילת לבצע שירות בעל ערך⁶ השומר על הזהות האישית שלהם.

נבהיר בקצרה את שלושת מרכיבי ההגדרה הזאת של "ממלכתיות".

ראשית, צה"ל הוא זרוע של המדינה והייעוד שלו הוא להגן על אזרחי המדינה ושאר יושביה ועל המדינה עצמה מפני איומים ביטחוניים חיצוניים. הייעוד הוא להגן על כולם, בלי יוצא מן הכלל, ועל המדינה כולה. הפעילות של הצבא היא אפוא לטובת המדינה ולטובת הכלל.

הרעיון של טובת הכלל ממלא תפקיד מרכזי במערכת הערכים של מוסדות המדינה הדמוקרטית ובהם צה"ל. הייעוד של צה"ל מביא אותו לפעילות צבאית כנגד אויב זה או אחר, להגנת האזרחים והתושבים של המדינה. הרעיון של טובת הכלל עומד ביסוד התשובה של צה"ל לשאלה על מי הוא בא להגן. התשובה הקצרה היא "טובת הכלל" והתשובה המלאה היא "לטובת כל אדם או חבר בני אדם שנתונים לאיום ממשי של אויב כלשהו". כל מי שנמנה עם "הכלל", הווה אומר כל האזרחים והתושבים, יזכה בהגנה הדרושה לנוכח אותו איום. בשום מקרה לא יתנער צה"ל מן החובה לשרת את טובת הכלל, מן האחריות להגנה מפני האיום על כל אחד ואחת מכלל האזרחים והתושבים הנזקקים להגנה לנוכח האיום הנתון.⁷

5 בגרסה קודמת של ההצעה הנוכחית להגדרת הערך ממלכתיות השתמשתי בביטוי "אינו לוקח חלק בשום מחלוקת ציבורית". כדי לחדד את חצגת הרעיון הזה הרחבתי כאן את הביטוי וכתבתי: "אינו לוקח חלק כצד בשום מחלוקת ציבורית". בשום חלוקה של הציבור לשני צדדים במחלוקת כלשהי לא יהיה צה"ל באחד הצדדים. לצה"ל יש עמדות מקצועיות, והוא ישמיע אותן בפורום המתאים, אבל אין לו עמדות של צד במחלוקת ציבורית.

6 בגרסה קודמת של ההצעה הנוכחית להגדרת הערך ממלכתיות השתמשתי בביטוי "שירות משמעותי" במשמעות המדויקת של הביטוי. הערות שמעתי בדבר הגדרה זו שכנעו אותי שלא להשתמש כאן בביטוי זה, שיש לו פני רבים משמעות אחרת, אלא להשתמש בביטוי "שירות בעל ערך".

7 מוכרות לנו מחלוקות בשאלה אם מתכונת ההגנה על אזרחים מפני איום נתון היא מוצלחת או רחבה די הצורך. דוגמה רווחת היא ההגנה על יושבי עוטף עזה. ביסוד מחלוקות כאלה לא עומדת שום מחלוקת בדבר עצם החובה לשרת את "טובת הכלל" והאחריות של צה"ל להגן על כולם.

אכן, לעיתים הפעילות הצבאית מיועדת להגנה על בני אדם מסוימים, למשל בגבול הצפוני של המדינה או בעוטף עזה. עם זאת ברור שיושבי האזורים הללו זוכים להגנת צה"ל מפני שהם נתונים לאיום ממשי וגם כל אחד אחר היה מוגן אילו היה נתון לאיום מקביל של אויב זה או אחר.

לא כל אדם ולא כל גוף פועלים או אמורים לפעול לטובת המדינה ולטובת הכלל. גוף עסקי פרטי פועל באופן טבעי ושגרתי לטובת בעלי המניות שלו, שאינם המדינה ואינם הכלל, ואין בכך דופי. אם הוא לוקח על עצמו לפעול לטובת המדינה או לטובת הכלל תבוא עליו ברכה, אבל אין זו חובתו להיות גוף ממלכתי. לעומת זאת, צה"ל חייב לפעול לטובת המדינה ולטובת הכלל באשר הוא הזרוע הצבאית, הממלכתית, של המדינה.

חשוב להזכיר כי צה"ל פועל במסגרת ההסדרים של המדינה: (1) כל פעולה של כל מפקד וכל חייל, כמו כל פעולה של כל אזרח וכל תאגיד, אמורה להיות בהתאם לחוק;⁸ על פי חוק יסוד: הצבא צה"ל סר למרות הממשלה. התמונה המדויקת היא מורכבת: יש למפקדים אוטונומיה מקצועית רחבה בבניין הכוח וגם בהפעלתו, אבל היבטים חשובים של צה"ל, כדוגמת עצם היציאה למבצע או למלחמה וכדוגמת התקציב, נקבעים על ידי הממשלה; (3) כל פעולה של כל מפקד וכל חייל אמורה להיות בהתאם לאתיקה של צה"ל כפי שהיא מתבטאת במסמך הערכים "רוח צה"ל".⁹

שנית, צה"ל אינו בעל עמדות פוליטיות או השקפות בנושאים השנויים במחלוקת אזרחית מפלגתית. לצה"ל יש עמדות מקצועיות בכל סוגיה של בניין הכוח

8 הביטוי המדויק אמור להיות "בהתאם לדין", הכולל גם את החוק וגם את הפרשנות המחייבת שניתנה לו בפסיקה, אבל כיוון שההבחנה בין החוק לבין הדין אינה שגורה בפי הבריות והדעת נוחתת שבביטוי "בהתאם לחוק" רבים מתכוונים למשמעות הביטוי "בהתאם לדין" נשתמש בביטוי השגור.

9 מסמך הערכים אינו קוד אתי, כיוון שאינו כולל את כללי היסוד שנכללו במסמך המקורי (לעיל הערה 2) או כללים אחרים. אני מקווה שלא ירחק היום ויתווסף ל"רוח צה"ל" מסמך נאות של כללי התנהגות. על ההבדלים העמוקים בין הקוד האתי של צה"ל, "רוח צה"ל": ערכים וכללי יסוד", לבין המסמך הנוכחי, "רוח צה"ל", ראו הפרק האחרון בשער השני של ספרי אתיקה: מקצועות, ארגונים, תפקידים (לעיל הערה 1).

ובסוגיות רבות של הפעלת הכוח, שהן כל הסוגיות שאינן מוכרעות בדרג המדיני שצה"ל סר למרותו, בהתאם להסדריה של המדינה הדמוקרטית.

ראוי להבין את הרעיון הזה לעומקו. קודם כול, לעיתים צה"ל מבצע משימות או ממלא תפקידים שהטילה עליו הממשלה, שהיא בעלת עמדות פוליטיות משלה, כדוגמת "ההתנתקות". העובדה שהחלטת הממשלה מבטאת את עמדותיה הפוליטיות, השנויות במחלוקת ציבורית, אינה הופכת את הפעילות הצבאית לפי הנחיות הממשלה לפעילות פוליטית. צה"ל מבצע את המוטל עליו לא מפני שהוא מזדהה עם הבסיס הפוליטי של הנחיית הממשלה, אלא כיוון שהנחיה שנתנה לו הממשלה הייתה חוקית וצה"ל סר למרות הממשלה.

נוסף על כך, הניטרליות הזאת חשובה בכל הקשר, לא רק בהקשר המיוחד של הופעת קצינים בכירים בישיבות ועדת השרים לענייני ביטחון לאומי ("הקבינט"), אלא גם בכל הקשר שגרתית של פעילות חיילים.¹⁰ כאשר חייל מקבל פקודה לבצע פעולה כלשהי הוא אמור להיות בטוח לחלוטין בתקינות הצבאית של הפקודה: היא נועדה לביצוע משימה צבאית נתונה, היא נועדה לביצוע המשימה בשירות מטרה צבאית נתונה, היא מוצדקת על יסוד שיקולים מבצעיים מקצועיים, היא חוקית והולמת את ערכי צה"ל. החייל אמור להיות בטוח לחלוטין שהפקודה אינה משקפת את דעותיו הפוליטיות של מפקדו או את השקפת עולמו. מרכיב הניטרליות של הממלכתיות מעניק לחייל את הביטחון הנדרש בתקינות של כל פקודה שהוא מקבל¹¹ וכן בתקינות של הוראות הפתיחה

10 אבי שגיט טוען במאמרו באסופה זו שהתגובה על התנהגות חייל שלא על פי הפקודות והחוקים מ"טעמים אישיים או אידאולוגיים" אמורה להיות תגובה משפטית, כמקובל לנוכח עבירה פלילית. מובן שהתנהגות חייל שלא כחוק עשויה לחייב תגובה משפטית או משמעתי, אבל מי שמבין את האתיקה הפיקודית כחלק מן האתיקה הצבאית יודע שלעולם לא די בהגובה משפטית או משמעתי. על המפקדים לטפח תמיד את האתיקה של החיילים גם לנוכח התנהגות קלוקלת של חייל. מפקדיו של אלמור אזריה לא הסתפקו בהליכי חקירה ומשפט, אלא עסקו גם בהדרכת החיילים לנהוג כראוי, על פי ערכי צה"ל. הערך "ממלכתיות" הוא בעל חשיבות שקשה להגזים בערכה כשמדובר בהדרכת חיילים לנהוג כראוי בניסבות הדומות לאלה שבהן אזריה לא נהג כראוי. יתר על כן, כפי שנראה מיד הסכנה הרווחת מחלחול עמדות פוליטיות, אידאולוגיות או אישיות לתודעתו של חייל אינה הסכנה של עבריינות פלילית אלא הסכנה של החלשת הכוח הצבאי.

11 לשם הפשטות אנחנו מתעלמים כאן גם מן הדיקו הדרוש בשל הסוגיה של פקודות בלתי חוקיות בעליל.

באש הניתנות לו בנוהל קרב ובתקינות של כל נוהל של צה"ל שהוא נדרש לפעול על פיו.¹²

חששו של חייל שהפקודה שזה עתה נתן לו מפקדו אינה צבאית מקצועית אלא נעוצה בדעות הפוליטיות של המפקד עלול להחליש את הדבקות של החייל במשימה. חולשת הדבקות במשימה היא הרת אסון. אין צורך להכביר מילים על הסכנה הנוצרת כשלחייל אין אמון בתקינות הפעילות הצבאית של מפקדיו. גם כאשר נתונה למפקד אפשרות לבטא תפיסה ערכית משלו, החורגת מערכי הצבא והמדינה, כדוגמת תפיסה צמחונית או טבעונית, עליו להיזהר מאוד מן האפשרות שההבטאות שלו תכרסם ברמת האמון של פקודיו בתקינות הפעילות הצבאית שלו, במיוחד באופי הממלכתי שלה.

שלישית, צה"ל יוצר את התנאים המאפשרים לכל חייל וחיילת לשרת בתפקיד בעל ערך, מצד אחד, ולהמשיך להחזיק בזהות האישית שלהם, מצד שני. למרכיב הזה של תפיסת הממלכתיות יש חשיבות מיוחדת כשערכי צה"ל אמורים להדריך את ההתנהלות הצבאית של חיילים בשירות חובה ובשירות מילואים.

ההסדר הנוהג בדבר שירות חובה ושירות מילואים הוא הסדר מיוחד מבחינת היחס בין המדינה לבין חלק מאזרחיה, שמתוקף היותם אזרחים הם בעלי חירויות אזרחיות מובהקות. למדינה מותר להתערב בחיי האזרח שהיא מגייסת לשירות חובה או לשירות מילואים רק מפני שהיא מוכרחה לעשות זאת כדי

12 מרכזי קרמניצר מתנגד להוספת הערך ממלכתיות, המחייב את צה"ל שלא לקחת חלק בשום מחלוקת ציבורית: "אין בישראל של היום סוגיה מוסרית או ערכית שאינה נתונה למחלוקת. אם נגזר על הצבא לשחוק בסוגיות אלו [...] לא ייוותר דבר מערכי צה"ל" (ראו מאמרו באסופה זו). כאמור, ההתנגדות הזאת מבוססת על אי־הבנה. צה"ל לא לקח חלק במחלוקת הציבורית על תוכנית ההתנתקות אלא ביצע אותה בהתאם להחלטות המתאמות של הממשלה, הכנסת ובג"ץ. בכך פעל כראוי על פי הדין ועל פי ערכיו. צה"ל לא לקח חלק במחלוקת בין ימין לשמאל בפרשת החייל אלמור אזריה כשהעמיד את החייל לדין, כאשר בית דין צבאי מצא אותו אשם, גם בערכאה הראשונה וגם בערכאה הערעור, וכאשר שלח אותו לבית הכלא. הוא מילא את תפקידו כראוי, על פי הדין ועל פי האתיקה שלו, בלי לקחת חלק בוויכוח הציבורי בין ימין לשמאל. הוא התעלם גם מן הקולות שעלו מצד אחד וגם מן הקולות שעלו מן הצד שכנגד. הוא לא הצטרף לשום מחנה ולא הביע את שביעות רצונו מדברים שנאמרו מכיוון כלשהו. זה מה שנדרש על פי התפיסה הנכונה של ערכי צה"ל והתפיסה המוצגת כאן של הערך ממלכתיות.

לעמוד בחובתה הבסיסית, הראשונה במעלה, לספק הגנה צבאית ליושבי המדינה ולמדינה עצמה. ההכרח הזה מצדיק גיוס לתקופות מסוימות, מצדיק הצבה למילוי תפקידים מסוימים, לאחר הכשרה נאותה, מצדיק הפעלה במצבים מסוימים, בראש ובראשונה להגנת האזרחים ומדינתם. ראוי להדגיש כי גיוס, הצבה והפעלה על יסוד הכרח אינם יוצרים שום היתר לגייס, להציב ולהפעיל שום חייל וחיילת מעבר להכרח, מעבר לדרוש באופן הכרחי למילוי החובה שבאיווד הצבא.¹³

שירות החובה ושירות המילואים של כל חייל וחיילת אמור להיות שירות "בעל ערך". כאן המקום להבהיר, גם אם בקיצור נמרץ, את טיבו של שירות "בעל ערך". לא מדובר בשירות היוצר בחיילים הרגשה מתמדת של מילוי תפקיד בעל חשיבות עליונה, בלחימה או בתמיכה בה, במישרין. חיילים עשויים למלא תפקידים שאינם יוצרים אצלם הרגשה כזאת ואף על פי כן יהיו בגדר שירות "בעל ערך", במסגרת מגוון המשימות הצבאיות. לא מדובר כאן גם בשירות היוצר בחיילים הרגשה של מיצוי היכולת שלהם לתרום למימוש הייעוד של הצבא במסגרת שירותם. גם אם נתעלם מן הפער האפשרי בין התחושה הסובייקטיבית של יכולת והדרך למצות אותה עדיין לא יהיה מנוס מתחושות של החמצה של אפשרויות לבטא יכולת ולמצות אותה.¹⁴ לדוגמה, לא קשה להעלות על הדעת יחידות צבאיות שמספר המשרתים בהן מוגבל, אם בשל אופי המשימות ואם בשל טיבה של ההכשרה הנדרשת לביצוע המשימות הללו. מגבלה כזו יוצרת הקשר טבעי של תחושת החמצה בקרב מי שאיננו משרת ביחידה שבה יכול היה, לפחות להרגשתו, למצות את יכולתו טוב יותר מכפי שעשה ביחידה אחרת. כיוון שאין מנוס ממגבלות כאלה ניתן להטיל על הצבא את החובה האתית להקטין ככל האפשר את הפער בין הציפיות לבין מימושן בשירות, אבל לא ייתכן לדרוש ממנו שהשיבוצים ימנעו כל תחושת החמצה. שירות "בעל ערך" הוא שירות שבו החייל או החיילת ממלאים תפקיד שיש הצדקה מכרעת להעסיק בו חיילים בשירות חובה או בשירות מילואים על יסוד שיקולים של ייעוד הצבא, שהוא לטובת

13 לעיתים נשמעה הטענה שהצבא מגייס כדי לגייס אף שאינו זקוק לשירות הצבאי של רבים מן המשרתים בו במסגרת שירות חובה. מן הראוי שהצבא יתנער מן הטענה הזאת באמצעות הסברה משכנעת. הסברה כזו היא אפשרית, אבל אין כאן מקום להאריך בזה.

14 לביטוי ספרותי של תחושת החמצה בהקשר של שירות החובה בצבא ראו אופיר טושה גפלה, רשימות מארץ הכביש, מושב בן שמן: כתר, 2019, עמ' 210, סעיפים 4, 10.

הכלל, האזרחים ומדינתם, והכורח לממש את הייעוד הזה בדרכים הכוללות את התפקיד שהחייל או החיילת ממלאים. זהו מרכיב מובהק של רעיון הממלכתיות. חיילים משרתים על יסוד שיקולים של כורח למלא את תפקידיהם למימוש הייעוד, לטובת הכלל.

במסגרת ההסדרים של שירות חובה ושירות מילואים אפשר להציג לחייל ולחיילת שתי דרישות יסודיות: (1) לבצע משימות צבאיות נתונות; (2) לפעול בהתאם לערכי צה"ל. כל ניסיון לשנות את "הזהות האישית", שהיא הליבה של מידות האופי האישיות, הערכים האישיים, ההשקפות האישיות, הטעם הפרטי וכל כיוצא באלה יהיה פסול מפני שהוא חורג מן הנדרש לשם ביצוע המשימות הצבאיות בהתאם לערכי צה"ל. החייל החרדי לא אמור להפסיק להיות חרדי כדי לבצע כראוי את המשימות הצבאיות המוטלות עליו ולעשות זאת בהתאם לערכי צה"ל. החיילת המעוניינת במימוש עצמי מיטבי לא אמורה להפסיק לרצות בכך כדי לבצע כראוי את המשימות הצבאיות המוטלות עליה ולעשות זאת בהתאם לערכי צה"ל.

לשם מימוש המרכיב השלישי בערך ממלכתיות צה"ל אמור להתארגן באופן המאפשר לכל חייל וחיילת לבצע את המשימות הצבאיות המוטלות עליהם בהתאם לערכי צה"ל מבלי לשנות את הזהות האישית של כל אחד ואחת מהם. כאן ראוי להדגיש ש"זהות אישית" אינה כל מה שנעוץ בעולמו הפנימי של אדם. "זהות אישית" היא רק הליבה של מידות, ערכים, השקפות וטעם המכוננים את אישיותו של האדם. ההגנה על "זהות אישית" של אדם היא הגנה על מה שבנפשו, לא על מה שהוא מעדיף בהקשרים חברתיים.

לפעמים נרמה שהתארגנות כזאת היא קשה, אולם אין לי ספק שהיא אפשרית. בכל דוגמה שראיתי התגלתה לכל היותר בעיה שניתן לפתור אותה בלי לפגוע ביכולת של הצבא לבצע כראוי את משימותיו ובלי לפגוע בערך כלשהו במסמך "רוח צה"ל".

זוהי התפיסה שאני מציע להבנות הערך ממלכתיות. ההגדרה המוצגת מבטאת את התפיסה הזאת על שלושת מרכיביה. הצגתי את התפיסה הזאת פעמים אחדות בפגישות במסגרת צה"ל. כיוון שכל הפגישות היו אישיות, לא אפרט עם מי נפגשתי, אולם ארשה לעצמי לסכם את הפגישות הללו בקיצור נמרץ: יש בצמרת צה"ל יחס חיובי לרעיון של הוספת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל".

לאחרונה התפרסמה כתבה על בדיקה שנערכה במפקדת קצין החינוך והנוער הראשי, האם להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל".¹⁵ לימים הופצו נוסחים שונים של טיוטות שהכין צוות של קצין החינוך והנוער הראשי להגדרת הערך ממלכתיות. הינה אחד מהם:

חיילי צה"ל ומפקדיו כפופים למדינת-ישראל, למוסדותיה הנבחרים ולחוקיה.

יפעלו ביושרה וביצוגיות למימוש ייעודו של צה"ל על פי פקודות צה"ל ולאור ערכיו ולא על פי תפיסות והשקפות אישיות וקבוצתיות. תוך אחריות מתמדת לאפשר קיום משותף של מגוון המשרתים בו.

אני סבור שזהו נוסח לא מוצלח של הגדרת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל". הינה כמה הערות, לפי סדר הדברים בטיוטה:

ראשית, ההתייחסות אל מדינת ישראל, מוסדותיה הנבחרים וחוקיה, השאולה באופן משובש משבועת האמונים לצה"ל,¹⁶ היא בעלת אופי פורמלי, משפטי, שאינו מתאים להגדרת ערך במסמך "רוח צה"ל". במסמך אתיקה ראוי להזכיר ואף להבליט את התכלית הערכית של כפיפות החייל למדינת ישראל, לחוקתה וחוקיה ולמוסדותיה המוסמכים.

15 עמוס הראל, "הנשק הסודי של צה"ל בשדה הקרב הפוליטי והתרבותי: ממלכתיות", הארץ, 16.3.2018. לפי הכתבה, קח"ר הוא שיזם את הבדיקה. האמת ניתנת להיאמר, שהבאתי אל הקח"ר הקודם ואל קצינים בכירים אחרים את ההצעה להוסיף את הערך ממלכתיות עוד לפני שהקח"ר הנוכחי התמנה לתפקידו. פעמים רבות מספור ראיתי קצינים ובעלי תפקידים בכירים אחרים מחהדרים בנוצות לא להם, אבל מביך למצוא את החופעה הלא־אתית הזאת בהקשר של עיסוק באתיקה של צה"ל, במפקדה הנושאת בחלק מן האחריות להטמעת האתיקה בצה"ל.

16 בשבועת האמונים לצה"ל מופיע הביטוי "לשמור אמונים למדינת ישראל, לחוקתה ולשלטונותיה המוסמכים". אינני יודע מתי החל להופיע ברחבי צה"ל הביטוי "חוקיה" במקום הביטוי "חוקתה". בעיניי זוהי שגיאה קשה, גם מפני שנוסח השבועה הוא אחת מהחלטות הממשלה הראשונה ואינו ניתן לשינוי בהחלטה פקידותית כלשהי, גם מפני שלמדינת ישראל יש גם חוקה, המתבטאת בחוקי יסוד, וגם חוקים. גם אם אפשר להשלים עם הזכרת החוקים נוסף על החוקה לא ראוי להשלים עם הזכרת החוקים במקום הזכרת החוקה. יתר על כן, אינני מבין גם למה סדר הביטויים שונה מן הסדר ההגיוני שבשבועה ולמה המוסדות קודמים לחוקים. גם זו שגיאה גסה.

שנית, רמז סתום לתכלית הערכית מופיע בביטוי "מימוש ייעודו של צה"ל", אבל אין הוא מזכר בתור כזה אלא בתור מושא הערכים "יושרה" ו"ייצוגיות".

שלישית, שני המשפטים הראשונים מחמיצים את הרעיון הראשון האמור להתבטא בהגדרת הערך ממלכתיות, שהוא הפעולה לטובת המדינה ולטובת הכלל – אזרחים, תושבים וכל מי שנמצא באחריותה של המדינה.

רביעית, השימוש בביטויים הערכיים "יושרה" ו"ייצוגיות" הוא סתום. רבים סבורים שהביטוי "יושרה" אינו אלא נוסח מליצי של הביטוי "יושר". זוהי טעות. לא רבים יודעים מהי המשמעות המדויקת של הביטוי "יושרה"¹⁷ ועל כן השימוש בו מביע דרישה מעורפלת. השימוש בביטוי "ייצוגיות" סתום עוד יותר. במסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" היה ערך "נציגות", שדרש מן החייל לראות את עצמו תמיד "נציג ושליח של צה"ל". לא ברור אם הכוונה לדרישה הערכית הזאת או לדרישה אחרת המתבטאת בלשון העממית בביטוי "ייצוגי".

חמישית, הדרישה שלא לפעול "על פי תפיסות והשקפות אישיות וקבוצתיות" אינה מונעת מן החייל להשתתף באופן פעיל במחלוקת פוליטית פומבית, ובלבד שפעל על פי הפקודות והערכים של צה"ל. זהו פתח לתקלות רבות. לא מן הראוי שחייל ייקח חלק במחלוקת פוליטית פומבית, בייחוד כשהוא מפקד הזקוק לאמון חייליו בטוהר המקצועי של השיקולים שלו.

שישית, הביטוי המגושם "אחריות מתמדת לאפשר קיום משותף של מגוון המשרתים בו" מחמיץ מרכיב חשוב של הערך ממלכתיות. "קיום משותף של מגוון המשרתים" הוא נתון על הרכב המתגייסים לשירות חובה בצה"ל. ובתור נתון, הקיום המשותף אינו באחריות צה"ל. הערך ממלכתיות דורש אחריות אחרת. זוהי האחריות לאפשרות של כל חייל וחיילת לשרת בצה"ל בתפקיד בעל ערך ללא שום מכשול הנעוץ בזהות האישית שלהם, בממדים השונים של מרחב הזהויות הנתונות.

17 לניחוח ההבדלים החשובים בין יושר ליושרה ראו נעמי כשר, "יושר", בתוך: גבי שפיר, יהודיה אכמון וגבריאל וייל (עורכים), סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשי, ירושלים: מאגנס, תשס"ג, עמ' 88-109.

ההצעה שהעלינו להגדרת הערך ממלכתיות אינה לוקה בשום נקודה מן הנקודות הללו. אין טעם להשתמש בנוסח הטייטה שנותח לעיל וגם לא בשום נוסח דומה, המחמיץ את רוב הרעיונות של הערך ממלכתיות.

תפיסת הממלכתיות המתבטאת בהצעה המפורטת שהצגנו כאן באה לידי ביטוי בשתי דרכים נוספות, שמן הראוי להזכירן. ראשית, הערך ממלכתיות מופיע במסמכי האתיקה של הארגונים הביטחוניים, מלבד צה"ל, בהגדרות ההולמות את התפיסה המוצגת כאן: בקודים האתיים של שירות הביטחון הכללי, משטרת ישראל, שירות בתי הסוהר ומשרד הביטחון. גם מסמך האתיקה של המוסד כולל את הממלכתיות בערכיו של הארגון. אין שום דרך להצדיק את החרגה המזוהה הזאת של מסמך "רוח צה"ל" מן המסמכים האתיים של כל שאר הארגונים הביטחוניים.

שנית, עד כמה שאפשר לשפוט את מסמך "רוח צה"ל" בלי לערוך בדיקה מדוקדקת של פרטים, התפיסה המוצגת כאן שלטת בתפיסה של צמרת צה"ל, לפחות בעשרות השנים האחרונות, והיא מרכיב ודאי של הזהות הערכית של הצבא.

הוספת ערך למסמך "רוח צה"ל" מחייבת תהליך סדור, מקצועי, מקיף ואחראי. תהליך הכינון של המסמך הראשון "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" היה כזה ולא קשה לבצע תהליך דומה בערך ממלכתיות.¹⁸

יש מקום לקוות שבמהלך השנים הקרובות יסתיים בהצלחה התהליך שעל צה"ל לעבור כדי להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך הערכים שלו. אם בהזדמנות זו יתווסף למסמך הערכים גם מסמך של כללים במתכונת המוכרת מן המסמך המקורי "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" כי אז יחזור צה"ל להיות בעל קוד אתי, כראוי.

18 לאחרונה קראתי כמה טורים שהובעו בהם התנגדויות לשינוי כלשהו במסמך "רוח צה"ל" ומתוך כך התנגדויות להוספת הערך ממלכתיות למסמך זה. ההתנגדויות התבססו על טענות עובדתיות לא נכונות, על אי-הבנות ועל טיעונים לא תקפים ואין להן משקל כלשהו. לעיל הזכרתי התנגדויות להוספת הערך ממלכתיות כדי להפריך אותן כראוי. לדיון מפורט בטענות נגד עצם השינוי של מסמך האתיקה, בלי קשר לערך ממלכתיות, ראו הפרק האחרון בשער השני בספרי אתיקה: מקצועות, ארגונים, תפקידים, שיראה אור ב-2020.

לי זה לא מריח כמו דמוקרטיה

יגיל לוי

הדחף של ראשי חיל החינוך והנוער לשוב ולחדש את ערכי הממלכתיות בצבא מעורר כמה תמיהות. התמיהה הראשונה נוגעת למניע. אם המניע הוא לבלום את ההדתה של הצבא (קצין חינוך ראשי היום, צבי פייראיון, נמנה דווקא עם מכחישי קיומה, אך גם עם סוכני קידומה) כי אז אין בערכים אלו תועלת, שכן ההדתה היא תהליך המעוגן בהסדרים ובפקודות, דוגמת פקודת השירות המשותף. ההיבט הבעייתי של ההדתה הוא מה שהמשגתי כתאוקרטיזציה,¹ כלומר, מיסוד מעורבותם של רבנים בתהליכי קבלת החלטות בצבא, מיסוד שעיצבו מפקדיו של קצין חינוך ראשי. אין משנים הסדרים בהצהרות, גם אם הן משולבות במסמך "רוח זה"ל", אלא במעשים. ומעשים כאלה אפילו רמטכ"ל דומיננטי כמו גדי איזנקוט נרתע מלנקוט.

1 יגיל לוי, המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל, תל אביב: עם עובד והמכללה האקדמית ספיר.

התמיהה השנייה נוגעת לטרמינולוגיה. המשפט הפותח את הנוסח שהציע קצין חינוך ראשי הוא "צה"ל הוא צבא עם ממלכתי". נעזוב לרגע את המושג העמום "צבא עם". אני חוקר ותיק של יחסי צבא-חברה ואינני יודע להסביר את המושג "צבא ממלכתי". צבא, על פי הגדרתו, הוא צבא "מדינתי", אלא אם כן הוא מיליציה חמושה הפועלת מחוץ לצבא (דוגמת המיליציות של המתנחלים בגדה המערבית, שצה"ל ה"ממלכתי" סייע לכונן). אין צורך להצהיר שצה"ל הוא צבא מדינתי. חוק יסוד: הצבא משנת 1976 קובע מפורשות, בהמשך לנוסח עמום יותר בפקודת צבא הגנה לישראל התש"ח-1948: "צבא-הגנה לישראל הוא צבאה של המדינה". הצבא לא אמור לאשר קביעה זו במסמך "רוח צה"ל".

הרחף להכניס את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" אינו תמים. השימוש במונח "ממלכתי" הוא בעייתי ומעורר תמיהה נוספת. הממלכתיות הייתה דוקטרינה פוליטית ורעיונית שקידמו בן-גוריון ותומכיו בשנותיה הראשונות של המדינה. באמצעות הממלכתיות ביקשו להקנות למדינה ערך סמלי, לעקר את הוולונטריות של החברה האזרחית היישובית ולהעניק למדינה כלים שיאפשרו לה לכוון בכלים ריכוזיים את העשייה החברתית. לשם כך הלאימה המדינה כלים תנועתיים שכוננו סקטוריאליים, דוגמת ביטולו של "זרם העובדים" – רשת מוסדות החינוך של ההסתדרות שנשמעה במערכת החינוך הממלכתית. לא בכדי התנהל סביב דוקטרינה זו ויכוח פוליטי סוער (את הוויכוח הכריעו רק תוצאות מלחמת 1967), כשמבקריו של בן-גוריון האשימו אותו בניסיון להעניק למדינה עוצמה יתרה (מבקרי הממלכתיות כינו אותה "אטטיזם"). בהקשר הצבאי התבטאה ה"ממלכתיות" של הצבא בפירוק המחותרות התנועתיות שקדמו לצבא ובהטמעתו בצבא, ובמניעת הקמה של יחידות בעלות צביון סקטוריאלי מובהק (מכאן נבעה, למשל, ההתנגדות להקמת פלוגות דתיות הומוגניות). הממלכתיות בהקשר הצבאי חייבה גם חציצה בין הצבא ובין המערכת המפלגתית, תפיסה שבן-גוריון הקצין עד כדי ניסיון לנטרל בקרה פוליטית רחבה על הצבא, כנדרש בדמוקרטיה. גם הקביעה שהצבא ישמש ככור היתוך לא הייתה אלא ציווי ממלכתי-לכאורה להטמיע את המהגרים המזרחים במערכת תרבותית מערבית המוחקת את זהותם. כך, לצד הרמוניה ביחסים שבין דמוקרטיה ובין כמה מרכיביה של הממלכתיות התהווה גם מתח בין שני ערכים אלו. תומכי הממלכתיות יאמרו שהיא הייתה דוקטרינה הכרחית לבנייתה המוסדית של המדינה הצעירה. אך מדוע יש להעלותה באוב יותר משבעים שנה לאחר הקמת המדינה?

וכאן הטשטוש הבעייתי. מבחינה היסטורית שילב תהליך הבנייה של המדינה המודרנית (מהמאה ה-17 ואילך) את כינונו של צבא המוני ומודרני הכפוף למוסדות המדינה (רכיב במונופול של המדינה על האלימות, המעניק למדינה את ייחודה הבלעדי) עם דמוקרטיזציה. דמוקרטיזציה הייתה תנאי הכרחי ליכולת המדינה לגייס משאבים אנושיים וחומריים לצבא הנכון למלחמה ממושכת. שילוב זה הבטיח לא רק הכפפה של הצבא למרותם של כלל האזרחים באמצעות מוסדות המדינה הנבחרים, אלא גם בנייה של צבא היררכי וממושמע, שיש גבולות אטומים בין חייליו ויחידותיו מזה ובין קבוצות אינטרס פוליטיות וסקטוריאליות מזה. מגע בין הצדדים יכול להתנהל רק דרך הפיקוד הבכיר ובעיקר באמצעות המוסדות הנבחרים הפוליטיים.

ייאמר בכירור: היררכיה אחידה של הצבא היא ערך דמוקרטי. לשליטה של קהילת האזרחים בצבא באמצעות המוסדות הנבחרים אין משמעות אם (1) מפקדי הצבא נהנים מאוטונומיה יתרה, המאפשרת להם לסטות מהנחיות הדרג הפוליטי הנבחר; (2) יחידות צבאיות עלולות לפעול בהתאם לצרכים או לערכים של קבוצות פוליטיות שונות ולא בהתאם להנחיות הפיקוד הבכיר; (3) הדרג הפוליטי הנבחר עלול להימנע מקבלת החלטות מחשש שמא הצבא או מקצת יחידותיו לא ימלאו אותן. אלה הם עקרונות דמוקרטיים והם מקובלים בעולם הדמוקרטי ככאלה בלי שאיש יודקק למושג "ממלכתי" או "מדינתי" כדי להגן עליהם. יתר על כן, גם העיקרון המעורר שונות חברתית-תרבותית בצבא על בסיס שוויוני הוא עיקרון דמוקרטי ולא מדינתי. עיקרון זה מכיר בזיקה שבין מידת הייצוגיות החברתית של הצבא ובין כפיפותו למרות אזרחית במובנה הרחב. לא בכדי מי שמבקרים את ביטול שירות החובה (תופעה שהתרחשה במרבית מדינות המערב) נדרשים להשפעה השלילית של ביטולו על הדמוקרטיה בשל צמצום נוכחותן של קבוצות חברתיות מבוססות בשורות הצבא, בעיקר בדרג הלוחם.

אצלנו הופרו עקרונות דמוקרטיים אלו כשהחלו רבנים לשאת ולתת בדלתיים סגורות עם מפקדי הצבא על עיצוב מדיניות שתסכל את עקרון השוויון המגדרי (שהוא עיקרון דמוקרטי ולא ממלכתי) ועל אופן פריסתו של הצבא בבואו למלא את הוראת המוסדות הנבחרים לפנות התנחלויות. העיקרון הדמוקרטי הופר כשצמח בגדה המערבית "צבא שיטור" אוטונומי בחלקו; יחידותיו מאמצות דפוסי התנהגות בעייתיים, הנובעים בין השאר מתרבות ייחודית ולא ממדיניות

כלל-צבאית (ראו "נצח יהודה") ומטשטוש הגבולות בינו ובין המתנחלים (ראו אופי ניהולה של זירת ההרג בחברון במקרה אלאור אזריה).

אבל קצין חינוך ראשי אינו מזדעק בשל סטיות הצבא מן העקרונות הדמוקרטיים אלא בשל סטיותו מן העקרונות הממלכתיים. מדוע הוא מוציא את המושג "ממלכתיות" מהנפטלין? משום שעקרון הדמוקרטיה כבר אינו מקובל במלואו על כל הקבוצות החברתיות המאיישות את הצבא, ואף לא באופן מלא על מפקדיו. בהכרזת הרמטכ"ל לשעבר גדי איזנקוט "אני לא פמיניסט" ובהכרזת ראש אכ"א מוטי אלמוז "צה"ל הוא לא חברה לשוויון חברתי" העידו השניים על התנערותם מערכי השוויון שמכוחם מכוננים צבאות בחברה דמוקרטית. הדמוקרטיה גם אינה נחלתן של המכינות הקדם-צבאיות הדתיות, הישיבות הגבוהות וישיבות ההסדר, המזינות את הצבא. עבורן זו שיטה שמכבדת, לכל היותר, את שלטון הרוב, וגם בפניו מוצג סכר: מוסדות אלו מעודדים את החיילים ומחנכים את הטרומס-חיילים שלא לציית להחלטות של מוסדות המדינה הנוגדות את ההלכה. קצין חינוך ראשי הנוכחי נזהר אפוא במקום שבו נכוו קודמיו כשניסו לקדם את ערך הדמוקרטיה והוא נתפס כערך "שמאלני". כלומר המושג ממלכתיות נבחר משום שהוא מעורר פחות התנגדות.²

אם כך, לא בכדי נעלמה המילה דמוקרטיה מהניסוח שהציע קצין חינוך ראשי. יתר על כן, לפי הנוסח המוצע השירות אומנם "משותף" אבל לא שוויוני; והחיילים והמפקדים כפופים ל"שלטונות המוסמכים" אבל לא למוסדות הנבחרים. נשלל גם רצונם של חיילים לקדם "עמדה אישית", שהרי פמיניזם למשל הוא עמדה שנתפסת ככזו וכך גם העמדות התומכות בסרבנות מצפונית. לעומת זאת, לא נשללה זכותם של חיילים לפעול מתוך אמונה דתית, שכבר קיבלה את הבכורה בפקודת השירות המשותף. הפקודה שוללת את המשקל של "עמדה אישית" גם באמצעות סדר היום של חיל החינוך והנוער, המבקש להתרחק ממחלוקות פוליטיות ודתיות ומתמקד רק ב"מאחד ובמשותף" – מה שמקנה דומיננטיות לתכנים אורתודוקסיים, שלכאורה אינם במחלוקת. ואכן, הנוסח המוצע מעמיד במרכז את ערכיו של הצבא, שמכוחם מעודד חיל החינוך פעילות דתית (כמו

2 כפי שהטבירה אל"מ במילואים יעל הס, מבכירות חיל החינוך בעבר.

”סליחות“). פעילות זו מוצגת כיהודית, שהרי הצבא הוא יהודי בערכיו. כך עולה האפשרות שהממלכתיות של הצבא תזוהה עם הצביון היהודי-אורתודוקסי שחיל החינוך מנסה להקנות לו וינטרל את קריאות התיגר על מהלך זה. אם כך, יוזמת קצין חינוך ראשי, מניעיה וצורת ניסוחה הם פסולים ועל שוחרי ושוחרות הדמוקרטיה לפעול לסכלה.

למה אין להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל"

דני סטטמן

לאחרונה דווח על יוזמה של קצין חינוך ראשי להוסיף למסמך "רוח צה"ל" את הערך ממלכתיות. אני רוצה להסביר כאן בקצרה מדוע לדעתי זו תהיה טעות. ראשית, כוחם של קודים אתיים לחנך ולעצב תלוי במידה רבה בכך שאין משנים אותם. כך נוצרת שפה ערכית שמונחלת מדור לדור – שפה שבה מנתחים אירועים בעבר ומחשבים צעדים לקראת העתיד. כשהוסכם על הנוסח הראשון של הקוד האתי בשנת 1995 סוכם במפורש שיהיה אפשר לפתוח אותו לדיון מחודש בתום חמש שנים, בהתחשב בהטמעה שלו בצה"ל. כך אכן קרה, ובשנת 2001 אושר נוסח חדש התקף עד היום. בשנים הארוכות שחלפו מאז ועד היום נתלה נוסח המסמך על הקיר בכל משרד צבאי, ונוסח מוקטן בצבע כחול נמצא בכיסם של אלפי חיילים וחיילות. בעקבות סדנאות ופעילויות בקורסי ההכשרה, רבים מהחיילים יודעים את הערכים בעל פה – הן את ערכי היסוד הן את הערכים

הרגילים. מסמך זה נעשה "תעודת הזהות הערכית" של הצבא, המצפן הערכי והמוסרי שלו. לכן העיקרון המנחה הוא שאין משנים את המסמך.

שנית, אף שעיקרון זה איננו מוחלט, ובנסיבות מסוימות אפשר להפר אותו, אינני חושב שהתנאים לשינוי המסמך מתקיימים במקרה שלפנינו. הדבר העיקרי המטריד את התומכים בהוספת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" הוא המחשבה שיש להיאבק נגד מגמות בדלניות ומגזריות; נגד הסכנה שחיילים יראו עצמם נציגים של מגזר אידאולוגי או פוליטי כלשהו ולא כמי שכפופים למוסדות המוסמכים של המדינה. אבל המסמך הנוכחי כבר מטפל בכך. ההקדמה למסמך פותחת באמירה חד-משמעית שצה"ל "פועל בכפיפות לרשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי ולחוקי המדינה"; ובערך "שליחות" נקבע שעל החייל לראות את עצמו "נציג של צה"ל הפועל מתוקף ובמסגרת הסמכויות שניתנו לו על פי פקודות הצבא". גם מן הערכים "משמעת" ו"מקצועיות" עולה עמדה דומה. אין אפוא שום לקונה שצריך כביכול להשלים.

שלישית, במחקר מפורט על ממלכתיות ו"הדתה" בצה"ל, שראה אור השנה בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, הראיתי שהכוח המניע העיקרי מאחורי התלונות על ההיחלשות כביכול של הממלכתיות בצבא הוא המחשבה שבצה"ל יש תהליך מדאיג של "הדתה". ממחשבה זו משתמע שריבוי חובשי הכיפות ביחידות השדה ובקורסי הפיקוד מסוכן מבחינות שונות, וכדי לנטרל את הסכנה צריך להדגיש את הערך ממלכתיות. לשון אחר, בהקשר הנוכחי ההצעה להוסיף את הערך ממלכתיות לקוד האתי של צה"ל אינה ניתנת לניתוק מהחשש מפני התוצאות המסוכנות של מה שמכונה הדתה. אלא שלעניות דעתי, וכפי שהראיתי בפירוט במחקר הנזכר, לחשש זה אין בסיס. לכן אין צורך בתרופה המוצעת לו בדמות הכללת הממלכתיות בקוד האתי.

סיכמו של דבר, יש לחנך לראות בקוד האתי של צה"ל מסמך "מקודש" שאין משנים אותו אלא במקרים חריגים ביותר. המצב הנוכחי איננו מקרה חריג ולכן אין להוסיף למסמך או לגרוע ממנו. התאמתו לנסיבות המשתנות תיעשה באמצעות פרשנות של הערכים הכלולים בו ולא באמצעות הכנסת ערכים חדשים.

ממלכתיות

על תפיסה מהותית של הטוב המשותף

יוחנן פלסנר

לאחרונה דווח על כוונתם של גורמים בצה"ל להוסיף על רשימת הערכים הכלולים בקוד האתי המכונה "רוח צה"ל" את הערך ממלכתיות. על פי הדיווח ינוסח הערך במילים אלו: "צה"ל הוא צבא עם ממלכתי, חיילי צה"ל ומפקדיו כפופים למדינת ישראל, לחוקיה ולשלטונותיה המוסמכים. יפעלו ביושרה ובייצוגיות למימוש ייעודו על פי פקודות צה"ל ולאור ערכיו (ולא מתוך רצון לקדם עמדה אישית, פוליטית או חברתית), תוך אחריות מתמדת לאפשר שירות משותף של מגוון המשרתים בו". הדיווח עורר דיון הן בערך עצמו ובמשמעות שמנסחיו מבקשים לצקת לתוכו הן בשאלה אם ראוי לעדכן את הקוד האתי של צה"ל, הנחשב למסמך מכונן, על המשמעויות הכרוכות בכך.

ראשית יש לומר בבירור: במדינה מרובת תרבויות ושסעים, התפיסה הממלכתית במונח של חתירה לטוב המשותף היא המאפשרת התכנסות לפעולה משותפת חרף

מחלוקות. בעבור צה"ל, שהוא הנשא המרכזי של ערך זה בציבוריות הישראלית, הדבקות בעקרון הממלכתיות היא אפוא לא פחות מקריטית. האפשרות להתקדם בצבא ללא קשר לעמדה פוליטית, ההתאגדות סביב ערכים מכוננים נעדרי סקטוריאליזם, הביטחון של הפרטים שהשתייכות לקבוצה מסוימת לא תשמש כנגדם – כל אלה הם תנאים קריטיים ליצירת הלכידות שאין בלתה לארגון המבקש מחבריו לסכן את חייהם.

ואולם עוד בטרם נכריע מה משמעות קביעה זו לעניין הוספת הערך ממלכתיות לערכים הנמנים במסמך "רוח צה"ל" כדאי לבחון את הסוגיה גם בהקשר של הדיון הציבורי הכללי במשמעותו של ערך זה היום, לנוכח השימוש שעושים בו גורמים שונים. במרכז דיון זה ניצבת השאלה המקדמית הזאת: למה בדיוק אנו מתכוונים כשאנו אומרים ממלכתיות. כבר הוזכרו המשמעויות השונות, ולעיתים אף המנוגדות, שמקובל לייחס לערך זה בדיונים הציבוריים ובשימוש היומיומי שהתקבע. ביטוי מובהק של טווח הפרשנויות הרחב הניתן למושג ולחובה לנהוג בהתאם לו הוא ההתנגדות שהוא מעורר אצל צדדים שונים, שכל אחד מהם מייחס לו משמעות הפוכה לגמרי. למשל, יש מי שמתנגד להוספת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" מתוך חשש כי הוא יתורגם להדרת נשים בצבא, אך יש גם מי שמתנגד להוספתו מתוך חשש שהוא ישמש לפגיעה בזכויותיהם של החיילים הדתיים דווקא. כפי שמעירים כותבים אחרים, ובמרכזם פרופ' דני סטטמן, השימוש הנרחב שנעשה במונח זה בהקשרים שונים מעלה חשש שמדובר במונח ריק מתוכן ממשי.

ואומנם, אף שמקובל לראות בערך ממלכתיות ערך חיובי שחייב לאפיין את מוסדותיה הממלכתיים של המדינה וראוי לכול לדבוק בו, כדאי להצביע על שתי סכנות הגלומות בפרשנות פשטנית שלו.

סכנה אחת נוגעת לאפשרות שייעשה שימוש לרעה בהגדרה של מחויבות לממלכתיות, כלומר שהגדרה זו תשמש אמצעי לדריסת כל עמדה שמתנגדת למדיניות הממשלה או אפילו מותחת עליה ביקורת. תפיסה מעוותת כזאת תסמן כל ביקורת כנקיטת עמדה לא ממלכתית וממילא גם לא לגיטימית. יתרה מזו, במצב כזה תתווג כל עמדה שתבקש לקדם מדיניות שונה מזו שנוקטת "הממלכה" כעמדה שחותרת תחת המדינה. לפרשנות כזאת יש השפעה תודעתית, אך לעיתים

יש לה גם השלכות מעשיות העלולות להגיע לכדי פרקטיקות לא שוויוניות פוגעניות. כך, למשל, כאשר המדינה מתנה קבלת תקציבים במבחן ממלכתיות, שבפועל פירושו הבעת הזדהות מוחלטת עם מדיניותה.

סכנה אחרת מתעוררת כאשר אנו מבקשים לעגן תפיסה ממלכתית פורמלית, כלומר תפיסה שריקה מתוכן ערכי ונעדרת מסגרת נורמטיבית. במצב כזה מדובר בהנחיה טכנית לנאמנות ל"ממלכה" – תהיינה עמדותיה הערכיות אשר תהיינה. נאמנות מסוג זה איננה מאפשרת לנקוט עמדה ולהתריע, כאשר מתעורר הצורך, על אובדן הדרך או על סטיות מסוכנות מאותם ערכים שהמדינה עצמה חרתה על דגלה.

לכן יש חשיבות עליונה להנהרת המושג ולהבהרת המשמעות שאנו מבקשים ליצוק לתוכו. וכצעד ראשון עלינו לנטרל את השימושים לרעה העלולים לצמוח ממנו או מן ההנחיה לדבוק בו. לשם כך יש לפרש מהי חובת הממלכתיות החלה על אותם מוסדות ממלכתיים, וצה"ל בכללם. או במילים אחרות: מהי ממלכתיות מהותית ולא ממלכתיות ריקנית הדורסת עמדות מיעוט.

ממלכתיות מהותית מתגברת על חילוקי הדעות הסקטוריאליים ושמה את הטוב המשותף במרכזה. אין היא מתעלמת מהשונויות בחברה ומההטרונגניות התרבותית שלה אלא נשענת על עקרונות ברוח מגילת העצמאות, עקרונות יסוד שמסרטיים את קווי המתאר של המדינה ומוסדותיה. מכאן שאין היא מאפשרת הימלטות מנקיטת עמדות ערכיות במסווה של שמירה על ממלכתיות, אלא מעמידה ביסודה את השמירה על הערכים שקבעה המדינה. עמדה כזו ודאי שראוי שתעמוד לנגד עיני מפקדי הצבא ותנחה את התנהלותם.

ואולם גם הסכמה על תוכנו הערכי של המונח אינה מצדיקה כשהיא לעצמה את הכללתו במסמך הזהות של צה"ל. בוודאי כאשר הדבר כרוך בעריכתו המחודשת של קוד אתי שכבר הוטמע בקרב חייליו. בעניין זה נכונה הטענה שמשמיעים כאן מקצת הכותבים: כדי שמסמך יהיה מסמך מכונן יש להימנע ככל האפשר מפתיחתו ומעדכונו. יתרה מזו, על אף המחלוקות והסעיים בחברה הישראלית דומה שעד כה הצליח צה"ל לשמור על מרחב ממלכתי ונעדר סקטוריאליות גם בלי הכללתו של ערך הממלכתיות במסמך.

לכן אף שנראה אינטואיטיבי שראשון המוסדות הממלכתיים שיעגן את ערך הממלכתיות במסמכיו יהיה צה"ל, הרי המחיר הכרוך בשינוי מסמך מרכזי כל כך עלול להיות גבוה מדי ביחס לתוצאה הרצויה – שימור הממלכתיות. הדבר נכון בעיקר לנוכח החשש ממיסודו של ערך אמורפי וריקני. מיסוד כזה עלול לגבות מחיר כפול: הן פגיעה במעמדו של מסמך "רוח צה"ל" בנוסח הקיים וערעור יציבותו, הן הכתמתו של מושג מרכזי והפרכתו לערך שנוי במחלוקת שמלווה בחשדנות. וכך יצא שכרנו בהפסדנו.

יש אפוא למצוא את הדרך הראויה להטמעת תפיסה ממלכתית ערכית. כזו המכירה בחשיבות ובחיוניות העליונה שבהתלכדות חוצת סקטורים, אך אינה בורחת מהכרעות ערכיות. רק תפיסה המכבדת את כלל אזרחיה, המכירה בזכויותיהם ללא הבדל דת, גזע ומין והפועלת לחיזוק עקרונותיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ראויה להיקרא תפיסה ממלכתית, ורק אותה ראוי למוסדות הממלכה לאמץ.

ממלכתיות אינטואיטיבית

שוקי פרידמן

כוונתו של צה"ל להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל" מעוררת שתי שאלות: האם ממלכתיות היא ערך שיכול לעמוד כשהוא לעצמו, ואם כך הדבר – האם יהיה נכון להוסיפו למסמך "רוח צה"ל". התשובה שלי לשתי השאלות היא חיובית. הערך ממלכתיות, הייחודי כל כך לישראל ולהוויה הישראלית, ספג משמעויות שונות במרוצת השנים, אבל אלו רק הוסיפו לו גוונים רלוונטיים. מסמך "רוח צה"ל", שלא התעדכן בעשרים השנים האחרונות, וצה"ל עצמו, יצאו נשכרים אם הוא ייעשה, לצד ערכים אחרים, נר לרגליהם של חייליו ומפקדיו.

לפני כחמש שנים הגדיר הנשיא ראובן ריבלין את החברה הישראלית חברה שבטית. הוא מנה ארבעה שבטים: חילונים, דתיים, חרדים וערבים. מאז הפכה הגדרה זו מתיאור דסקריפטיבי לתיאור נורמטיבי, או לכל הפחות למציאות שמשלימים עימה; כלומר אין עוד ליבה ישראלית ואפילו השאיפה אליה אבדה. התכונות במציאות הישראלית מגלה שהשבטיות והפיצול גדולים אף יותר ונוגעים כמעט

לכל תחום בחיינו. הקונצנזוס, הממלכה, מאבדים עוד ועוד מאחזים. הפוליטיקה מעולם לא הייתה ממלכתית. ייעודה לשקף אינטרסים שונים ולקדם אותם. מנגד, מוסדות שלטון רבים היו ממלכתיים ונהנו מאמון הציבור. הממשל בישראל היה נתון לשליטת הפוליטיקה, אבל פיתח עם השנים אתוס ממלכתי: משרתי הציבור, ובכלל זה פוליטיקאים, יכולים לפעול בדרך לא סקטוריאלית, כלומר ממלכתית. בשנים האחרונות חל כרסום ניכר בממלכתיות זו. השירות הציבורי נצבע, שלא בטובתו, בצבעים לא ענייניים והאמון בו הולך ופוחת. זרועו האחרת של השלטון, הרשות השופטת ובכללה גופי התביעה, נהנו גם הם ממעמד ממלכתי, שניזון מהתפיסה ששופטים ותובעים הם אנשי מקצוע נטולי פניות שמשרתים את הממלכה; אבל גם מערכת המשפט נפלה קורבן למשיסה השבטית, והאמון הציבורי בה מתכרסם והולך.

צה"ל, צבא העם, כור ההיתוך הישראלי, הולך ומאבד גם הוא את דמותו הממלכתית והופך לזירת קרב מרכזית בין שבטי החברה הישראלית. אלו מכאן, ואלו מכאן, מנסים לגייס את הצבא לעניינם ורואים את מפקדיו, כל אחד בתורו, כמי שנשעו בתפיסות העולם של הצד שכנגד. סערות ציבוריות המטלטלות את הציבור כולו, כמו הדרך שבה מתקבלות החלטות על פעולות צבאיות, חודרות גם לתוך הצבא ומעיבות על החלטות צבאיות מקצועיות. התנגשויות ערכיות חריפות במהלך פעילות צבאית – אם עקב חיכוך בינה ובין ערכי טוהר הנשק (פרשת אלאור אזריה) ואם עקב חיכוך בין ערכים דתיים לערכים ליברליים (שילוב נשים בחיל השריון למשל) – מעוררים ניכור בקרב כמה מאותם "שבטים" שהחיבור לצבא היה חלק מהאתוס הישראלי שלהם. גם כאן הדבר ניכר באמון הציבור. צה"ל הוא עדיין הגוף הציבורי שזוכה לאמון הציבורי הרב ביותר, אבל גם האמון בו הולך ונשחק.

בעבור ישראל בעת הזאת הממלכתיות אינה רק עוד ערך, אלא עניין קיומי. ישראל זקוקה לממלכתיות. אבל מהי אותה ממלכתיות שמדינת ישראל כה זקוקה לה?

במאמרים האחרים באסופה זו הכותבים תוהים על קנקנה של הממלכתיות ומנסים להגדיר את תכניה וגבולותיה, או את עצם קיומה. מעיון במאמרים אלו עולות שלוש גישות באשר לממלכתיות: אחדים (סטטמן, שגי ועוד) סבורים שממלכתיות היא כלי ריק, ערך חסר כל ערך, סיסמה שמי שדוגלים בה יוצקים לתוכה תוכן לפי העניין והזמן, בעיקר מנהמת ליכם הערכית. לשיטתם, שימוש

בממלכתיות כתחליף לערכים אחרים שפעם היו מוסכמים יהיה בגדר הימור חסר תוחלת על ערך לא מוגדר, שיביא אותנו בסופו של דבר לאותן נקודות מחלוקת ושסעים – אלא שעתה ייסובו על השאלה מה ממלכתי. אחרים סבורים כי לממלכתיות יש משמעות, אבל כזו שיכולה לאפשר לרוב דורסני להשתמש בה לרעה – ולכן פגיעתה עלולה להיות גדולה מתרומתה. ולבסוף, יש גם מי שסבורים כי הממלכתיות היא ערך לגיטימי שאפשר להגדירו היטב ולצקת בו תוכן רלוונטי. על כן על פי השקפתם השימוש בערך ממלכתיות, שיבתו לשדה הערכי של מדינת ישראל והוספתו למסמך "רוח צה"ל" הם מבורכים.

בדרך אל הגדרת הממלכתיות, או כאחד הטיועונים באשר לאי־הרלוונטיות שלה, מבקשים כמה מהכותבים ללמוד על המושג מתרגומו: אם ממלכתיות היא ערך רלוונטי ויש לו משקל ומשמעות משל עצמו במסכת הערכים המדינתיים־דמוקרטיים־מודרניים, הרי צפוי שיהיה גם לגויים מושג דומה. ואולם המאמץ למצוא מושג כזה, כפי שעולה מן הכתיבה על ממלכתיות, נחל הצלחה מוגבלת. ממלכתיות היא אולי *étatisme* ואולי *republicanism*, אבל היא כנראה לא דומה לגמרי לשניהם. אביה מולידה, בן־גוריון, טבע מונח זה כדי לציין ערך ישראלי ייחודי. בתקופה אחרת, שגם בה שררה פלגנות וניטש מאבק פוליטי עז למען אינטרסים אידאולוגיים־מפלגתיים, לצד חיפוש אחר מסגרת מאחדת, קרא בן־גוריון לממלכתיות.

בלי לטרוח להגדיר את המונח או את הערך עשה בן־גוריון בממלכתיות ובצורך בה שימוש נרחב. האיש שמסכת חייו הייתה שזורה תככים ומזימות ונטה לפלגנות פוליטית ואישית חיפש את הדרך להתעלות מעל התככים שהוא עצמו ברא, והמפלגתיות שהוא עצמו יצר, ולעצב מסגרת שלטון ותחומי פעולה שיתנהלו באופן אחר. באופן ממלכתי. הישראליות של שנות החמישים והשישים הייתה זקוקה גם היא לממלכתיות. לכן שותפיו ואויביו של בן־גוריון ראו בה מטבע לשון, או מסגרת מחשבתית, שיכולה להגדיר את המקומות שבהם תיעצר המחלוקת וייוזחו האינטרסים הצרים למען אינטרס רחב ומוסכם. למען טובת הכלל. למען הממלכה העברית המתחדשת. בעת לידתה, ובשנים הראשונות של השימוש בה, לא זוקקה הממלכתיות לכדי הגדרה מדויקת ומוסכמת. גם לא תוחמו גבולותיה מול ערכים אחרים. ועם זאת היא הפכה למונח ולאחר מכן לערך ישראלי ייחודי. היא ספגה מגוון של משמעויות ערכיות, אבל בעיקר מטען רגשי רבי־משמעות.

היא לא הייתה ברורה כערך, אבל נמצא שכאינטואיציה היא רבת-משקל. כשאני רואה איכות, אני מזהה אותה. כשאני רואה פעולה או מוסד הנוהגים בממלכתיות או שלא בממלכתיות, אני מבחין בכך.

העשור האחרון, וביתר שאת השנים האחרונות, מבשרים את שובה של הממלכתיות. לנוכח הפילוג והשיסוי בזירה הציבורית והפוליטית היא נעשתה מושא לגעגוע ומקור תקווה. מנהיגים ומפקדים מבקשים לעשות את הדברים בדרך ממלכתית. לפעול באופן ממלכתי, לקבל החלטות ממלכתיות, להכיר במוסדות כממלכתיים. הם חשים כי הממלכתיות יכולה להיות מרפא לקרעים ולפצעים החברתיים ההולכים ומעמיקים. מנגד, יש הבזים להם או מנידים ראש. הללו רואים בממלכתיות המבוקשת מקסם שווא, עוד כלי רטורי לגיוס ההמון, להכשרת שרצים, ליצירת תודעת הסכמה מזויפת.

איני שותף לדעה זו. במשך כמה עשורים הייתה נוכחותה של הממלכתיות מעטה יחסית, ואני מייחס חשיבות רבה לחזרתה לזירה הציבורית – כערך, כמסגרת חשיבה, כנורמת התנהגות. מהי אותה ממלכתיות שיש ערך בשימוש המחדש בה? במאמרים שכונסו באסופה זו היא זוכה להגדרות קונקרטיות שונות. ההבדלים ביניהן אינם רבים ואני משוכנע שאם נלבן כולנו, ואחרים, את תכניה נוכל להגיע להגדרה קונקרטית מוסכמת. אבל בעיניי יתרונה של הממלכתיות וערכה אינם נעוצים בהכרח בקונקרטיזציה שלה, אלא במטען הרגשי המצטבר שהיא נושאת לאחר שדורות של מנהיגים והוגים ישראלים ראו עצמם מחויבים לה וביקשו לפעול בשמה ולמענה. מגוון המשמעויות שהממלכתיות נטענה בהן הצטברו לכלל תחושה רווחת שיש פעולות שהן ממלכתיות ויש שאינן ממלכתיות. מצוידים בתובנות המצטברות הללו, ובכמיהה לפעולה הממלכתית, אפשר להבחין ביניהן והוסיף לפעולות, להחלטות ולמוסדות נופך ממלכתי.

הצבא כבר אינו משמש ככור היתוך ואינו עומד עוד כבעבר בלב הקונצנזוס הישראלי. המאה ה-21 הביאה בכנפיה חוסר אמון גם כלפי המוסד החשוב והיסודי הזה. עם זאת, הצבא הוא עדיין המוסד הממלכתי ביותר בישראל ועדיין הגוף השלטוני הזוכה לאמון הרב ביותר מכל מוסדות השלטון. לכן השפעת התנהלותו וערכיו חורגת מגבולות מחנותיו ומפקדותיו. ערכי צה"ל מחלחלים במגוון דרכים אל החברה הישראלית. ההתנהלות הערכית של מפקדיו משפיעה הרבה מעבר לגבולות לשכותיהם ואוהליהם.

במקום שהצבא יהיה המקום האחרון שאליו מגיעים המחלוקת, חוסר האמון והשיסוי, המפרקים גם אותו, הוא יכול, וחייב, להיות המקום הראשון שבו משיבים את הממלכתיות לתפארתה. אימוץ הערך ממלכתיות והוספתו למסמך "רוח צה"ל" יכולים להיות הן תוספת חשובה לחיזוק ההתנהלות הממלכתית של הצבא פנימה הן סמל ודגל לצורך בממלכתיות ולערכה המאחד כלפי החברה הישראלית.

הקוד האתי של צה"ל ושינוי העיתים

מרדכי קרמניצר

בקוד אתי יש שני סוגים של היגדים – כאלה שניתן לתאר כמובנים מאליהם, הלחם והחמאה שאי־אפשר בלעדיהם (צריך רק לזכור שלא כל מה שנראה מובן מאליו לכותבי הקוד ומי שמאשרים אותו נראה כזה גם למי שהקוד חל עליו. הסברת המובן מאליו עלולה להיות משימה קשה), וכאלה שמבקשים להתמודד עם צורכי הזמן, עם רוחות העיתים, שתכליתם להעמיד מחסום בדרכן של נטיות רעות או הטיות מן השורה. מטבע הדברים, אם מבקשים שהקוד יכלול גם היגדים מן הסוג השני, לא ניתן לקבל את הטענה שיש לקדש את הקיים ולהתנגד מראש לכל שינוי או תוספת. לכן כדי להעריך אם אומנם קיימת בעיה המצריכה טיפול יש לבחון תחילה אם השתנה דבר במציאות החברתית, הפוליטית או הפנים־צבאית, מה השתנה ואם הוא מצריך טיפול. בשלב השני יש לבדוק אם הוספת ערך לקוד האתי היא דרך מתאימה להתמודד עם הבעיה. ואולם גם תשובה שלילית אינה סוף פסוק – יש לבדוק אם יש דרכים אחרות להתמודד עימה.

האם נפל דבר בישראל?

לצערי, התשובה חיובית. כדי להשתכנע בכך די להביא את דבריה של יעל הס, שהייתה ראש מחלקת חינוך במפקדת קצין חינוך ראשי, שאמרה שבעשור או שניים האחרונים נוצרה בחיל החינוך התחושה שקשה לדבר עם חיילים על דמוקרטיה כי הדבר מעורר אצל מקצתם התנגדות ונתפס "שמאלני"; או את סיפורו של אבי שגיא כאן על האוגדונר שגרס שהעם שינה את ערכיו ולכן אין עוד תוקף לערכים "הישנים". צריך לומר: אין מדובר רק בהתרשמות ובעמדה של יחיד. השינוי ניכר ברמה הנורמטיבית הגבוהה ביותר, חקיקת חוק יסוד: הלאום, שהמסר הברור שלו הוא שיש להוציא את הלא־יהודים מכלל ישראל. האין לכך השפעה על חיילי צה"ל שאינם יהודים ועל היחס כלפיהם? האין לחשוש מפני פגיעה באחדות השורה, שהיא חיונית לצבא לוחם?

מעמדם של הלא־יהודים ושל קבוצות אחרות בצבא, כמו אתיופים ונשים, נפגע גם מעמדות גזעניות או כמו גזעניות (כשמדובר ביחס לנשים כאל נחותות או פתיניות – היא מקורו אשר יהא). לעמדות אלו יש בסיס רחב בחברה, וממילא הן מחלחלות לצבא. לכן מי שמחפשים ביטוי ערכי מלכד ומשתף אינם טועים כשהם מאתרים צורך אמיתי.

ועניין אחרון, שאולי הוא ראשון: עוד כשהחל הטיפול בקודר האתי בצה"ל ניתן היה לתהות על הפיל שבחדר – הכיבוש – שלא זכה להתייחסות ישירה. מאז הורע מאוד המצב הפוליטי. ההתנגדות להקמת מדינה פלסטינית קנתה לה אחיזה רחבה בציבור על יסוד התפיסה שהפלסטינים הם אויב מהותי ונצחי של מדינת ישראל, והמגמות הסיפוחיסטיות והנישוליות גברו מאוד. צבא כובש רואה בהכרח את האוכלוסייה הנתונה לכיבוש כאוכלוסייה נחותה וכאויב. אכיפת חוק ודיכוי ההתנגדות לכיבוש אינן פעולות צבאיות קלסיות. ההכשרה הצבאית המקצועית הרגילה אינה מכשירה לתפקידים הללו. זאת ועוד: הצבא מתקשה עד מאוד להיות ניטרלי במצבים של הפרת חוק שבהם מעורבים מתנחלים – שהם אחינו, ופלסטינים – שהם אויבינו. חמור מכל זה: רק לא מכבר הסתיים נשף מסכות רבי־שנים שבו העמידה ישראל פנים שמפעל ההתנחלויות הוא זמני והיא מכבדת את זכות הקניין של פלסטינים באדמותיהם. עתה ברור שהלגיטימציה שנתנו להתנחלויות כשטענו לזמניותן הייתה מהלך של הונאה. המחוקק הגדיל

לעשות בחוקקו את חוק הגזל, המתכנה "חוק ההסדרה", והמערכת המשפטית והשיפוטית מחרה מחזיקה אחריו בהמצאת פטנט משלה לגזל של קרקעות בבעלות פלסטינית – "ייצור" מניפולטיבי של תום לב במקום שאין הוא קיים. ברור גם שהשליטה הישראלית בגדה מבוססת על אפליה שיטתית לרעה של התושבים הפלסטינים בהשוואה לתושבים היהודים. בנסיבות אלו, מי חכם ויודע מתי מהלך שהוא אמור לנהל או לתרום לו הוא חוקי ומתי הוא בלתי חוקי? הקוד האתי דורש להקפיד על מתן פקודות חוקיות בלבד ואוסר על ציות לפקודות בלתי חוקיות בעליל. ניסוח זה מניח שקל להבחין בין פקודה חוקית לפקודה בלתי חוקית בעליל, אבל המציאות סותרת הנחה זו. ההתעלמות של הקוד האתי מהצרכים האתיים המיוחדים שמזמנת מציאות כזאת (כגון ריסון הכוח מול אוכלוסייה אזרחית תחת כיבוש, שוויון באכיפת החוק) מוציאה שם רע לאתיקה.

אם כן, האם ניתן להסתפק בעיגונה של הדמוקרטיה ב"רוח צה"ל" ולהסתמך על אשליה של מחויבות ערכית לדמוקרטיה בקרב החברה והצבא? אם התשובה לשאלה זו היא שלילית יש לבחון אם הוספת הערך ממלכתיות למסמך היא מענה הולם.

אינני בטוח בכך. ראשית משום שלממלכתיות אין משמעות אחת ברורה, וכמה מהמשמעויות שלה מדאיגות ממש. למשל התפיסה (מבית מדרשו של הרב קוק) שישראל היא ממלכתו של האל בעולם או תפיסה שמושכת לעבר אפטיזם על חשבון זכויות הפרט. בעייתית לא פחות היא ההצעה (של אסא כשר וניר קידר) לגזור מערך הממלכתיות הימנעות של הצבא מכל מחלוקת ציבורית. האם תחול הימנעות זו גם על התנגדות לגזענות ולשמירה על טוהר הנשק, כמו בפרשת אלאור אזריה, כלומר כאשר היא מעוררת מחלוקת ציבורית? שהרי ברור שכל סוגיה, יהא טיבה אשר יהיה, עשויה להיות שנויה במחלוקת ציבורית ופוליטית. יתר על כן, אין בישראל של היום שום סוגיה מוסרית או ערכית שאינה נתונה למחלוקת. אם נגזור על הצבא לשתוק בסוגיות אלו, ונפקיד את הזירה לשיח הפוליטי הפופוליסטי ולשיח הרשתות החברתיות, לא ייוותר דבר מערכי צה"ל. ברור גם שלסוגיה ציבורית-פוליטית יכולים להיות היבטים צבאיים-מקצועיים וביטחוניים רחבים שלצבא אין כלל חירות להשתמש מהם. הוא חייב להידרש להם. כשהדברים אמורים בפיקוד הבכיר, המשמעות המעשית של שלילת לגיטימציה מכל השקפה בנושא השנוי במחלוקת היא יצירה של "יס-מנים", כלומר מפקדים

שמתאימים את הערכותיהם המקצועיות למה שעשוי למצוא חן בעיני השלטון. את הסוגיה הזאת צריך לבחון על רקע המציאות של השנים האחרונות.

נפל דבר בישראל גם במינויו של אביגדור ליברמן לתפקיד שר הביטחון לאחר שמשא (בוגי) יעלון הודח מהתפקיד משום שעמד על טוהר הנשק. מינויו של ליברמן תחת יעלון בנסיבות אלו הפך תפקיד שהיה בחזקת נכס ממלכתי, מצודה של ענייניות, לסחורה פוליטית, מושא למקח וממכר פוליטי. זאת ועוד: יש הטוענים כי ראש הממשלה דורש מהמועמדים לתפקידים הבכירים ביותר בתחום הביטחון נאמנות אישית, והחשש כי הדרג המדיני ישתמש בצבא שלא משיקולים ענייניים או עקב הזיות אידיאולוגיות הולך וגדל. על הרקע הזה צריך לומר בבירור: פיקוד צבאי המסגל לעצמו "ראש קטן", החושש להביע דעה בנושא שנוי במחלוקת, הוא ההפך הגמור ממה שהמצב דורש. הפיקוד הצבאי צריך לשמש "שומר הסף" של ביטחון המדינה במשמעות העניינית-מקצועית של מושג זה.

ולבסוף, במסגרת הדיון הועלתה הטענה שאין תוכנית להטמעת הקוד האתי. ואם כך, מה הועילו חכמים בתקנתם? האם עסקינן בהנחלת ערכים ובהטמעתם הלכה למעשה או בחנוונים שתכליתם "להיראות יפים"?

נראה אפוא שהישועה אינה עתידה לצמוח מהוספת ערך אמורפי לקוד האתי, שגם כך אינו מוטמע באופן מספק. עם זאת, נדרשת התמודדות של ממש, המלווה בדיון יסודי, מקיף וגלוי לב באפשרות של מענה אחר. מענה שלא יסתכם בהצהרה חלולה שתיתלה על הקיר או תוטמן בכיסו של כל חייל, אלא יבטא חתירה אמיצה לשינוי של ממש.

עיון בהצעה להכנסת הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל"

אבי שגיא

כאחד ממנסחי מסמך "רוח צה"ל" הופתעתי לגלות כי בכוונת קצין חינוך ראשי להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך זה. אפתח בתיאור ההיסטוריה של גיבוש מסמך "רוח צה"ל". מסמך זה החליף מסמך קודם שניסחו פרופ' אסא כשר ואלוף (מיל') יורם יאיר וכונה "הקוד האתי". מבחינה פורמלית נעשתה החלפת המסמך לאור ההחלטה שקיבל הרמטכ"ל רב-אלוף אהוד ברק כשאומץ "הקוד האתי" בצה"ל שלפיה ייבדק המסמך בתום חמש שנים. בתום הזמן הזה ייפה אפוא הרמטכ"ל אז, רב-אלוף שאול מופז, את קצין חינוך ראשי, תת-אלוף אלעזר שטרן, לבחון את הצורך בעדכון המסמך. ותת-אלוף אלעזר שטרן כינס ועדה שבדקה את הצורך בשינוי. בוועדה היו חברים פרופ' אסא כשר, אלוף יורם יאיר, אלוף אילן שיף – שהיה הפצ"ר בעת שנוסח "הקוד האתי", תת-אלוף דורון אלמוג ותת-אלוף ידידיה יערי. הוועדה המליצה לפתוח את המסמך ולעדכנו. בעקבות

זאת הרכיב תת־אלוף שטרן ועדה שבחנה את מכלול הבעיות בו. נמצא כי בכמה ערכים יש בעיות ניסוח וכללי היישום שהיו מצורפים למסמך אינם יעילים. עוד נמצא כי חסרים במסמך ערכי יסוד בסיסיים שישמשו כתשתיתו הערכית. בהתאם לכך ניסח המסמך מחדש ונוצרה הבחנה בין שלושה ערכי יסוד לבין הערכים הספציפיים הרלוונטיים בצורה ברורה לתפקוד הערכי ההולם של צה"ל.

גיבושו של מסמך זה לא נעשה בחטף והיה תוצאה של הליך סדור שכלל התייעצות מקיפה, בקרה של מפקדים ולוחמים ושל אנשי אקדמיה בכירים ולבסוף ועדה מצומצמת שעמלה על ניסוח המסמך. הוועדה כללה את תא"ל אלעזר שטרן, את אל"מ יעקב קסטל מחיל החינוך וארבעה פרופסורים – משה הלברטל, דני סטטמן, שאול סמילנסקי ואנוכי. לוועדה מצומצמת זו חברו בעת הצורך אלוף (מיל') פרופ' ישי בר ופרופ' ירון אזרחי. הוועדה אף עמדה בקשר רצוף עם הפצ"ר אלוף (מיל') ד"ר מנחם פינקלשטיין. המסמך נבדק, וחזר ונבדק, הן ברמת הניסוח הן ברמת יכולת המסמך לתפקד כמסמך ערכי בצה"ל ורק בתום מאמץ ארוך הוא אושר בצה"ל. הצוות שעמל על ניסוחו היה שותף בהטמעתו בצה"ל. פרופ' הלברטל ואנוכי אף כתבנו פירוש קצר לכל אחד מהערכים, ובכלל זה לערכי היסוד, ועל פי החלטת הרמטכ"ל אשכנזי נעשה מסמך רשמי של צה"ל – ועוד אשוב ואדרש לכך בהמשך הדברים.

מתעוררות כאן אפוא שלוש שאלות: (1) מה פגום או חסר במסמך המעודכן, המכונה "רוח צה"ל"? (2) האם הערך ממלכתיות מתקן פגמים אלו? (3) מהו התהליך הסדור שהוביל לשינוי?

אפתח בשאלה הראשונה: מקובל עליי העיקרון שאפשר לשנות מסמכים נורמטיביים, אבל אני סבור שנדרשים טעמים חזקים במיוחד לשנותם. היעדר טעמים כאלה עלול לגרום לזילות ערכו של המסמך הנורמטיבי המחייב, שהרי משתמע מכך שכל מסמך כזה הוא ארעי בלבד ואינו משקף את רוח צה"ל כפי שהיא מתממשת הלכה למעשה וכפי שהיא צריכה להיות. לכן כדי לשנות את המסמך יש צורך להצביע על חיסרון ערכי מהותי בו או על טעות או פגם בניסוח. שאם לא כן ייראה כל שינוי כאקט של בעל שררה וסמכות שמבקש להנציח את עצמו במסמך. מסמך "רוח צה"ל" עמד במבחן המעשי של חינוך חיילי צה"ל, שהוא הכוונת הפעולה הראויה בעת קרב ועיצוב ביקורת ראויה לאחוריו. זכיתי

להיות שותף לתחקור צה"ל לאחר מבצע עופרת יצוקה במה שנוגע ליישום ערכי צה"ל במלחמה. איש מהשותפים לחלק זה בתחקור לא חש בחיסרון כלשהו במסמך. מאז ועד היום ליוויתי את מערך ההכשרה הצבאי בדרגות הבכירות ביותר, כולל פורום מטכ"ל, ומעולם לא שמענו – לא אני ולא עמיתי לחיבור המסמך – טענות מאנשי מקצוע או ממפקדים שהלינו על בעיה במסמך. אם היו בעיות הן נגעו לדרכי יישומו של המסמך בצבא ולא לפגם בניסוחו.

ברור לכול כי "ממלכתיות" אינה ערך יישומי הדומה לערכים כמקצועיות או טוהר הנשק. אם יתווסף ערך זה, הרי הוא יתווסף לערכי היסוד של צה"ל. אבל ערכי היסוד של צה"ל אינם יכולים להיות ערכים שצה"ל ממציא לעצמו. הם חייבים לשקף הן את הזיקה שבין ערכי צה"ל לערכים העומדים בתשתית מדינת ישראל וחוקיה והן את הזיקה בין ערכי צה"ל למשמעות השירות הצבאי. עתה השאלה היא אם הערך ממלכתיות עומד במבחן זה. האם ערך זה עומד בתשתית מדינת ישראל וערכיה?

אפשר למיין את ערכי היסוד של צה"ל לשני סוגים. עם הסוג הראשון נמנים ערכים המכוננים את השירות הצבאי ואת משמעותו במסגרת מסד הערכים והנורמות של מדינת ישראל. ערכים אלו מסדירים את תפקודו של צה"ל בהתאם לחוק ומבססים את התשתית הערכית של הפעילות הצבאית על ערכי יסוד ובהם ערך כבוד האדם. עם הסוג השני נמנים ערכים מוטיבציוניים ובהם אהבת המולדת. חיילי צה"ל אמורים להיות מונעים מאהבת המולדת, ולא משנאה, נקמה, הפגנת כוח וכיוצא באלה. אהבת המולדת היא האחריות על המקום שבו אנו חיים והוא ביתנו. עם זאת, השירות בצבא אינו מותנה בהתחייבות לערך זה, שכן הוא מציין את הראוי אך לא בהכרח את המצוי.

הכנסתו של ערך אהבת המולדת למסמך הייתה שנויה במחלוקת. טענת המתנגדים הייתה כפולה: ראשית, המסמך צריך להיות תקף לכל צבא ואינו אמור להכיל יסוד פרטיקולריים. שנית, מסמך ערכי יכול וצריך להתייחס לנורמות ולערכים רצויים, אבל לא למניעים של חיילי צה"ל. מדובר בסוגיות חשובות, ועל מנסחי המסמך הייתה מוטלת החובה לנמק את בחירותיהם ואת התיקונים שהכניסו בו, ולכן צורף לו גם המסמך "רוח צה"ל: דגשים למפקד" (2007), שאת עיקרו כתבנו פרופ' משה הלברטל ואנוכי. המעיין בו ייווכח כי מנסחי המסמך אכן התמודדו

עם סוגיות אלו. הרמטכ"ל רב-אלוף גבי אשכנזי אישר את המסמך וצירף לחוברת שבה פורסם איגרת למפקדים, שבה הוא כותב בין השאר: "את מסמך רוח צה"ל הגדרתי כמסמך יסוד, המהווה משום מצפן ומצפון לכל מפקד וחייל באשר הוא. [...] נפעל לאורו, נחנך על סעיפיו ונשפט במעשינו לאורו".

איני כותב כל זאת כדי להאדיר את מקצועיותם של מנסחי המסמך. מקצועיותם ידועה ומוכרת באקדמיה ובעולם. סיפרתי את הדברים כדי לומר שלא ברור לי איזה צורך אמור למלא הערך ממלכתיות. איני מבין מה בדיוק חסר במסמך שערך זה בא להשלים. למען האמת, אי-ההבנה שלי את הצורך בתוספת זו קשורה לשאלה השנייה בניסוחה לעיל: האם הערך ממלכתיות מתקן פגמים אלה, ומה משמעותו של ערך זה?

קשה להבין מה משמעותו של ערך זה ואיזה צורך הוא בא למלא במסמך "רוח צה"ל". שאלת משמעותו של מונח אינה שאלה תיאורטית גרידא. משמעותו של מונח קשורה לשימוש בו ונבחנת על פיו. אפשר להצביע ביעף על שני שימושים אפשריים של ערך זה: הראשון קשור בבן-גוריון, שהשגיר את המונח ממלכתיות; השני קשור לשפה של תלמידי ישיבת המרכז בירושלים.

בן-גוריון השגיר מונח זה במסגרת מאבקו על מעמד צה"ל במדינה. המחותרות והפלמ"ח ביקשו לשמר את כוחם גם במסגרת הריבונית של מדינת ישראל. כנגד זה קבע בן-גוריון שרק המדינה תשלוט בכוח. והביטוי "ממלכתיות" נועד לשלול תביעה של גופים אחרים לכוח עצמאי שאינו כפוף למדינת ישראל. כלומר צה"ל הוא גוף ממלכתי במובן זה שהוא הגוף היחיד המוסמך מטעם המדינה להפעיל כוח צבאי והוא פועל בהתאם להוראות המדינה. שימוש זה במונח נעשה מיותר עם עיצובה של המערכת החוקית שקבעה את מעמדו ותפקידו של צה"ל. במרוצת הזמן הפך המונח ממלכתיות משם עצם לשם תואר המתייחס בעיקר לטקסטים. "טקסט ממלכתי", למשל, מציין את העובדה שמדובר בטקסט של המדינה ולא של גוף עירוני או פרטי.

הכנסת הערך ממלכתיות למסמך רוח צה"ל היא מיותרת. שהרי איש אינו מעלה על הדעת שמדינת ישראל עדיין מתמודדת עם שליטה על הכוח הצבאי. יתר על כן, גם אם יתעורר מאבק כזה לא תתקיים ההתמודדות עם בעיית הכוח הלא ריבוני בזירה של הערך ממלכתיות בצה"ל אלא של החקיקה במדינת ישראל. צה"ל אינו

מוסמך ללמד את מדינת ישראל חוק או ערכים. צה"ל הוא צבא המדינה לא בגין הערך ממלכתיות אלא על פי חוק. ואם יש בעיה ביישום החוק, על צה"ל, מפקדיו ומערך החינוך שלו להתמודד עימה.

כנגד זה יכולה לעלות הטענה שהכנסת הערך למסמך נועדה לסתום פרצות ולמנוע מיחידים בתוך הצבא לפעול מטעמים אישיים או אידאולוגיים. על פי טענה זו, המונח ממלכתיות משמש ערך מכוון שתפקידו לחנך את חיילי צה"ל ומפקדיו שלא לפעול אלא על פי הוראת המפקדים ומערכת החוק של מדינת ישראל. ברם אם זו תכלית הכנסת הערך ממלכתיות למסמך הרי יש בה משום הבעת אי-אמון במערכת החוק וביכולת של צה"ל להטמיע את המחויבות לחוקיה של מדינת ישראל. אם יש בעיה כזאת היא בוודאי לא תיפתר באמצעות השגרת מונח לא רלוונטי שנזקו גדול מתועלתו. חיילי צה"ל חייבים לפעול בהתאם לחוק החל על כל אזרח ולא מתוקף הערך ממלכתיות. על צה"ל בכלל, וחיל החינוך בפרט, לטפח תוכנית חינוכית שבמרכזה החובה לציית לחוקי מדינת ישראל ולפעול בהתאם לערכיה. המונח ממלכתיות אינו תחליף לתוכנית זו. הכנסתו למסמך היא בגדר הבעת אי-אמון ביכולת להטמיע את חובת צה"ל וחייליו לפעול במסגרת חוקיה וערכיה של מדינת ישראל. ערכי היסוד של תוכנית חינוכית זו מצויים במסמך "רוח צה"ל". מה שחסר הוא תוכנית הטמעה, וקצין חינוך ראשי חומק מהצורך לממשה ומעדיף תחת זאת לתקן מסמך הולם וראוי.

הנזק שבהכנסת הערך למסמך גובר כשעוברים לשימוש השני במונח, הלקוח מבית הגנזים של ישיבת מרכז הרב בירושלים. באידאולוגיה של ישיבה זו מבטאת ה"ממלכתיות", הנהגית במלעיל, את הערך התיאולוגי-מטפיזי של מדינת ישראל, שהיא ממלכתו של האל בעולם. בלשונו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק "מדינת ישראל היא כיסא ה' בעולם". תפיסה זו מסוכנת לתשתית היסוד של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. מדינת ישראל היא מדינה ריאלית ובתור שכזו היא אינה מבטאת ערך מטפיזי תיאולוגי. בני אדם יכולים לייחס לה משמעויות מעין אלה, אבל אין הן יכולות לקבוע את מעמדה של מדינת ישראל כמדינת ריבונית שריבונותה מעוצבת על ידי מערכת חוקים שמיושמת במרחב הטריטוריאלי שלה. אף על פי כן, בחברה בישראל, וגם בצה"ל, נשמעים קולות אחרים, כולל אצל מפקדים בכירים, הרואים במדינת ישראל זרוע של האל או הרואים בעם היהודי ישות מטפיזית. בהקשר זה המונח ממלכתיות אינו מבטא את ריבונות המדינה

אלא את היסוד האידאיי־דתי שעל פיו המדינה נשפטת. במצב זה יכול להיווצר קונפליקט בין חוקי המדינה וערכיה ובין ממלכתיות, המבטאת את המטפיזי – בין שמונח זה מתייחס לאל ובין שהוא מתייחס לעם. קונפליקט זה אינו תיאורטי. באחד הכנסים של סגל הפיקוד הבכיר של אחד הפיקודים של צה"ל הצגנו פרופ' ישי בר ואנוכי את מסמך "רוח צה"ל" וערכיו. אחד האוגדונרים המוערכים בצה"ל לא היסס לטעון כי העם השתנה וערכי המסמך אינם מבטאים את רוח העם. הוא סירב לקבל את הרעיון כי המסמך מיוסד על ערכיה וחוקיה של מדינת ישראל בטענה כי "העם קודם, והעם משנה את ערכיו". אוגדונר זה הוא חניך התיאולוגיה שיצאה משיבת מרכז הרב ושלוחותיה. וזו תמצית הבעיה: גם בפיקוד של צה"ל ניכר תהליך מסוים של כרסום בהבנת מעמדו ומקומו של צה"ל כגוף הפועל במסגרת מדינת ישראל וחוקיה. האם ההצעה של קצין החינוך הראשי מיועדת להיות הפלטפורמה לכרסום זה?!

מכלול זה מוביל אותי לשאלה האחרונה שהעליתי: האם התקיים תהליך סדור של מחקר, למידה וביקורת? צה"ל לא אמור להמציא ערכים משל עצמו; ערכיו אמורים לבטא את ערכיה של מדינת ישראל ואת הערכים המקצועיים־ערכיים של צה"ל. ערכיו של צה"ל אינם יכולים לעמוד בניגוד לערכי המדינה ולכן נחוץ תהליך בקרה סדור שבו ישתתפו לא רק מפקדי צה"ל אלא גם אנשי מקצוע שהתמחותם רלוונטית לנושאים הנדונים. ראוי היה גם לזמן את מנסחי המסמך כדי שיתמודדו עם השאלות שבגינן עולה הצורך בשינוי. בעת ניסוח מסמך "רוח צה"ל" הוזמנו פרופ' כשר ואלוף (מיל') יורם יאיר, מנסחי "הקוד האתי", להשתתף בדיונים. לעומת זאת איש ממנסחי מסמך "רוח צה"ל" לא הוזמן לרדן בהצעת השינוי. מה היה אפוא התהליך שהביא להחלטה, אם היה כזה? ומדוע לא זומן איש מהשותפים לכתובת מסמך "רוח צה"ל" כדי לשמוע את עמדתם בנושא?

ממלכתיות בצבא מהי

ידידיה שטרן

האם ראוי לערוך שינוי ראשון במסמך "רוח צה"ל" ולהוסיף לו את הערך ממלכתיות? לא ארון כאן בשאלה איזה תהליך נדרש כדי לשנות מסמך כזה. צודקים מי שמבקשים כי תהליך זה יתנהל גם מחוץ לצבא וישותפו בו בין היתר הגורמים המקצועיים שניסחו אותו. אין להעניק להם, כמוכן, זכות וטו, אך ראוי שעמדתם תישמע ותובא בחשבון. צודקים גם מי שסבורים שיש להימנע משינויים תכופים במסמך כדי לשמר את מעמדו המעין־קנוני. ובכל זאת, לאחר שמונה־עשרה שנים מעת חתימת המסמך מותר לחזור ולבחון אותו – בכל הזהירות.

קריאה באסופת מאמרים זו מגלה כי אחדים מהכותבים חושדים במניעים העומדים מאחורי היוזמה להוסיף את הערך ממלכתיות למסמך "רוח צה"ל". למשל, שהוספת הערך נועדה ליצור פלטפורמה ערכית שתכשיר אפליה לרעה של נשים, הרתה של הצבא או הרחקה של הצבא ממחויבות לערכים דמוקרטיים

ושאר מרעין בישין. אני עצמי איני מתיימר לנחש את המניעים של מי שמבקשים להכניס את השינוי ומקווה שיתברר שלא כצעתה. ואולם עצם העלאת הטענות הללו נגד גורמים צבאיים בכירים מלמדת על הצורך להכליל את הערך ממלכתיות במסמך. ובלבד שהפרשנות שתניתן לו תהיה כמוצע להלן.

אתמקד בגוף העניין: מהי הממלכתיות שיש לשקול את הוספתה למסמך רוח זה"ל? תחילה אסיר מסדר היום שלוש פרשנויות אפשריות לערך זה ולאחר מכן אציע את הפרשנות שראוי, בעיניי, לאמץ למסמך זה.

ממלכתיות נוסח בן-גוריון נועדה להבהיר את כפיפות הצבא להנהגה האזרחית; לממשלה. עניין זה ברור מאליו זה שנים. הוא קבוע בחוק ומתממש במציאות ואין כל טענה המבקשת לערער עליו. לפיכך אין צורך להוסיף ממלכתיות מבוכנה זה למסמך רוח זה"ל.

הממלכתיות הבן-גוריוניסטית קידשה גם את ההאחדה הרעיונית במדינה הצעירה. רעיון כור ההיתוך" ביקש לשטח את השונות התרבותית לשם השגת מטרות לאומיות משותפות. בשנים ההן היו לממלכתיות גם פרשנויות סמיי-אָטטיסטיות, שלפיהן יש להטיל על האזרח חובות כלפי המדינה (נוסף על מצוות החוק). אפשר אולי להבין מדוע לפני שבעים שנה היה צורך במכבש תרבותי – נקבצו כאן גלויות חסרות מכנה משותף, לא הייתה לנו תרבות שלטון, המדינה הייתה נתונה לסכנה קיומית מיידית; אך היום הפעלת מכבש האחידות נוגדת לגמרי את רוח התקופה ואי-אפשר עוד להצדיקה. העובדה שהשירות בצבא הוא מנדטורי מחדרת אף יותר את הקושי להגן על שאיפה לממלכתיות מסוג זה.

על פי פרשנות שלישית יעדה של הממלכתיות לבטא את המחויבות המיוחדת של הצבא להיבטים יהודיים פרטיקולריים – לאום, תרבות ודת. פרשנות זו יכולה לינוק גם, בעקיפין, מחוק היסוד החדש, חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי, המדגיש כי הערכים היהודיים הפרטיקולריים הם ערכי יסוד של המדינה וממילא אמורים לכוון גם את דרכו של הצבא של מדינת הלאום. לכאורה אך טבעי שצבא העם של מדינת הלאום של אותו עם ייתן מקום מיוחד לרוחו של העם באופן תפקודי – הלא כן?

ניתן להציע למהלך פרשני זה משמעויות שונות, מתונות כקיצוניות, אך לא כאן המקום לפרטן. הפיל שבחדר, על כל פנים, הוא העמדה הודגלת בתפיסה

תיאולוגית מטפיזית של המדינה – תפיסה שרואה בה ביטוי קונקרטי לתהליך גאולי של עם ישראל בארצו. ויש המבקשים לגזור מתפיסה זו היבטים שונים הנוגעים לאתוס של הצבא ולדרכי פעולתו. דומה בעיני שהשתרשותה של תפיסה זו היא מתכון בדוק להפיכת הצבא לשדה קרב שבו עלולה להתחולל מלחמת התרבות הפנים־יהודית. יתר על כן, היא מוציאה את אחינו, הלוחמים הלא־יהודים, אל מחוץ למתחם רוח צה"ל – ולכך, כמובן, יש להתנגד בכל תוקף. ישראל היא מדינת לאום, אך צבאה הוא צבא כל אזרחיה.

כעת, לאחר שהראינו ששלוש הפרשנויות האלה לא ראויות, ובחלקן מזיקות, נוכל לפנות להצגה של פרשנות נוספת, שבעיניי יש לה חשיבות רבה עבור המדינה, עבור החברה וגם עבור הצבא.

(כמעט) שני עשורים חלפו מאז נחתם מסמך "רוח צה"ל". בשנים אלו התעצם מאוד התהליך המתמשך של הפיכת מדינת ישראל מ"דמוקרטיה הסכמית" ל"דמוקרטיה משברית". אם בעבר היה "הסיפור הישראלי" מוסכם למדי, אינטואיטיבית, על רוב חלקי החברה, ועל אף כל המחלוקות (ימין־שמאל; דתיים־חילונים; הגמוניה־פריפריה; יהודים־ערבים) היה לנו מכנה משותף רחב למדי, היום מתאפיינים החיים המשותפים כאן במחלוקת על החזון הישראלי. מדובר בשינוי מורכב, שיש לו סיבות מגוונות, לא כולן פנים־ישראליות, אך תוצאתו ברורה לכול: המחלוקת הכרונית בין "שבטי" החברה הולכת ומחלחלת אל כל חלקת מציאות ומעצבת אותה מחדש. ישראל נמצאת בעיצומה של מלחמת תרבות: חלומו של האחד באשר ל"טוב המשותף" הוא סיוטו של האחר.

יש לכך לפחות שתי השלכות חשובות הנוגעות לצבא: ראשית, הצבא חייב לפעול מתוך שותפות אמת בין אנשיו. חיילים מסכנים את חייהם איש למען רעהו, ויחדיו למען הכלל. לפיכך חסימת חלחולן של ההשלכות הפוגעניות של המחלוקת אל המרקם האנושי של לובשי המדים חיונית לשמירה על עצם יכולת הפעולה של הצבא. בעולם האזרחי, לעומת זאת, הישראלים עסוקים בדמוניזציה מסיבית של הזולת מכוחה של פוליטיקת הזהויות. אסור לאפשר לשיח הזה לחדור למחנות צה"ל.

שנית, אמון הציבור בצבא נשאר גבוה מאוד עד היום. מדובר כביכול באקס־טריטוריה שלא חל בה משבר הזהות המאפיין את המרחב הציבורי בישראל. אבל

היה בלתי אחראי, בלשון המעטה, שלא להביא בחשבון כי לא לעולם חוסן. כך, למשל, שיעור האמון של הציבור באחד המוסדות המפוארים ביותר של המדינה, מערכת בתי המשפט, ירד בתקופה המדוברת מ-80% לכ-50%. חמור מכך, עמדתו של אדם כלפי בית המשפט תלויה ברובה בשאלת שייכותו לשבט מסוים – שניים מארבעת השבטים הישראליים (הרתיים והחרדים) ממש "התגרשו" ממוסד זה מבחינה תודעתית. דומה בעיניי שיש מקום לחשש שתהליך דומה יתרחש גם באמון הציבור בצבא.

כפי שרמזתי בפתח דבריי, עצם העובדה שחושדים במניעים של קצין חינוך ראשי, שיזם את השינוי במסמך "רוח צה"ל", מלמדת שבצבא כבר מנשבות רוחות חדשות. המחלוקת בין שר הביטחון ורוב הציבור לבין פיקוד צה"ל בעניין אלאור אזריה היא רק מתאבן אחד בארוחה שעלולים להגיש לנו בהמשך. הוויכוח על ההדתה בצבא, בין שיש הדתה ובין שלא, כבר אינו מתאבן אלא מנה של ממש בתפריט הצה"לי. אם יצליח צה"ל בפרויקט הלאומי של גיוס חרדים, שבשנים הקרובות חלקם בחייבי הגיוס מגיע לכדי רבע, יעורר הגיוס בוודאי מתחים גדולים, לא רק בגלל הצורך לאפשר להם לקיים את אורח חייהם בצבא, אלא בעיקר משום שערכיהם שונים בתכלית מערכיהם של רוב הישראלים וכידוע לכול "כמות עושה איכות". זהו תיאור חלקי וצנוע של העובדה שבצבא העם שלנו הוא קליידוסקופ אנושי מורכב וצבעוני שמבטא מחלוקות עומק ערכיות ביחס לכל השאלות הגדולות – והוא צפוי להיות כזה אף יותר בעתיד.

על פי תפיסתי, הערך ממלכתיות, אם יאומץ במסמך "רוח צה"ל", אמור לשמש את כולנו לביצוע המשימה העליונה: שימור אחדות הפעולה הצה"לי ושימור האמון בצבא בתנאי המחלוקת הכלל-ישראלית. הדרך לעשות זאת איננה עוברת במחוזות ההשתקה וההתעלמות מהמחלוקת. יש להכיר בכך שלובשי מדים אינם הופכים, מעצם היותם חיילים, לחסרי דעה. השירות בצבא אינו גורם להם לוותר על זהותם. החיילים שומרים על זהותם במלואה גם בבסיסי צה"ל וגם בשדה הקרב. כיוון שכך יש לדון בגלוי בריבוי ובגיוון הרעיוניים של החיילים בסדיר ובמילואים ולטפל בה באופן ממלכתי. כיצד?

ראשית, על הצבא ומפקדיו, בכל הדרגות, להימנע מנקיטת עמדה במחלוקת הישראלית. סמכותו של המפקד איננה ניתנת לו כדי לקדם את משנתו האישית או השבטית. דומני שעניין זה, ככלל, נשמר בצבא עד היום. על כל לובש מדים

לדעת שהעמדה שיקרה לליבו היא עניין אישי ואסור לו לתרגם אותה לעמדה נורמטיבית במשא ומתן שלו עם החיילים בפיקודו.

שנית, הצבא חייב לטפח ביודעין לימוד והכרה של הביטויים החשובים של הריבוי הערכי של הבאים בשעריו – תרבותי, לאומי, דתי, מגדרי ואחר. כן עליו לפתח מומחיות מקצועית שתאפשר לצבא כמוסד, ולפרטים המשרתים בו, להכיל ריבוי זה. כדי למנוע דמוניזציה של הזולת הערכי ולטפח סובלנות לדעות אחרות נדרש חינוך מתמיד של החיילים. יחס מכבד הוא מצרך נדיר יחסית בכלל החברה הישראלית ורבים מהמתגייסים אינם מצוידים בו בהגיעם לבקום. ככל ש"ייהום הסער" החברתי מחוץ לצבא כך יידרש הצבא, לשם המשך תפקודו התקין ושמירת האמון בו, לייחד תשומת לב ולשקוד על טיפוחה של הסובלנות כלפי האחר הרעיוני – כלומר לערך הממלכתיות.

ודוק: אין כאן כוונה לשנות את דעותיו של מאן דהוא או להקהות את חוד המחלוקת לטובת פשרה אידאולוגית מסוג כלשהו. לצבא אסור לקדם סדר יום כזה. אבל יש כאן כוונה לפתח בקרב החיילים את הידיעה שאפשר לקיים חיים משותפים עשירים מתוך מחלוקת ולהניע אותם לקיים חיים כאלה הלכה למעשה.

אפשר לטעון שמה שאני מבקש כבר נמצא בערכים המנויים במסמך "רוח צה"ל" ולכן אין צורך בתוספת. אין בכוונתי להתווכח על כך. אבל כיוון שהיום מובנת לנו יותר מבעבר החשיבות של הדרך שבה נדרש הצבא לעסוק במחלוקת הישראלית, ראוי גם לייחד לעניין זה ערך נוסף במסמך הצה"ל. לדעתי הממלכתיות היא תנאי מקדמי הן לעצם האפשרות של הצבא לממש את שאר הסעיפים החשובים המנויים במסמך "רוח צה"ל" הן ליכולת התפקוד היעילה שלו.

נספח 1

הקוד האתי – רוח צה"ל (מתוך אתר צה"ל)

צבא ההגנה לישראל הוא צבאה של מדינת ישראל. צה"ל פועל בכפיפות לרשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי ולחוקי המדינה. מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל ועל עצמאותה, ולסכל מאמצי אויב לשבש את אורח החיים התקין בה. חיילי צה"ל מחויבים להילחם, להקדיש את כל כוחותיהם, ואף לחרף את נפשם להגנת מדינת ישראל, אזרחיה ותושביה. חיילי צה"ל יפעלו על פי ערכי צה"ל ופקודותיו, תוך שמירה על חוקי המדינה וכבוד האדם, וכיבוד ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

"רוח צה"ל" הוא תעודת הזהות הערכית של צה"ל, אשר ראוי שתעמוד ביסוד הפעולות של כל חייל וחיילת במסגרת צה"ל, בשירות סדיר ובשירות מילואים.

"רוח צה"ל" –
הגדרה ומקורות

"רוח צה"ל" וכללי הפעולה הנגזרים ממנו הם הקוד האתי של צה"ל. "רוח צה"ל"

ישמש את צה"ל, על חייליו, מפקדיו, יחידותיו וחילותיו בעיצוב דפוסי הפעולה שלהם. על פי "רוח צה"ל" הם ינהגו, יחנכו ויבקרו את עצמם ואת זולתם.

"רוח צה"ל" יונק מארבעה מקורות

- מסורת צה"ל ומורשת הלחימה שלו כצבא ההגנה לישראל.
- מסורת מדינת ישראל על עקרונותיה הדמוקרטיים, חוקיה ומוסדותיה.
- מסורת העם היהודי לדורותיו.
- ערכי מוסר אוניברסליים המבוססים על ערך האדם וכבודו.

ערכי היסוד

- הגנת המדינה, אזרחיה ותושביה – מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל, על עצמאותה ועל ביטחון אזרחיה ותושביה.
- אהבת המולדת ונאמנות למדינה – ביסוד השירות בצה"ל עומדות אהבת המולדת והמחויבות והמסירות למדינת ישראל – מדינה דמוקרטית המהווה בית לאומי לעם היהודי – לאזרחיה ולתושביה.
- כבוד האדם – צה"ל וחייליו מחויבים לשמור על כבוד האדם. כל אדם הוא בעל ערך שאינו מותנה במוצא, בדת, בלאום, במין, במעמד ובתפקיד.

רוח צה"ל

צבא ההגנה לישראל הוא צבאה של מדינת ישראל. צה"ל פועל בכפיפות לרשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי ולחוקי המדינה. מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל ועל עצמאותה, ולסכל מאמצי אויב לשבש את אורח החיים התקין בה. חיילי צה"ל מחויבים להילחם, להקדיש את כל כוחותיהם, ואף להרץ את נפשם להגנת מדינת ישראל, אזרחיה ותושביה. חיילי צה"ל יפעלו על פי ערכי צה"ל ופקודותיו, תוך שמירה על חוקי המדינה וכבוד האדם, וכיבוד ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

רוח צה"ל - הגדרה ומקורות

רוח צה"ל הוא תעודת ההווה הערכית של צה"ל, אשר ראוי שתעמוד ביסוד הפעולות של כל חייל וחילית במסגרת צה"ל, בשירות סדיר ובשירות מילואים.

רוח צה"ל וכללי הפעולה הנגזרים ממנו הם הקוד האתי של צה"ל. רוח צה"ל ישמש את צה"ל, על חייליו, מפקדיו, ויחידותיו וחילותיו בעיצוב דפוסי הפעולה שלהם. על פי רוח צה"ל ינהגו, יתכוו ויבקרו את עצמם ואת זולתם.

- רוח צה"ל** יונק מארבעה מקורות:
- מסורת צה"ל ומורשת הלחימה שלו כצבא ההגנה לישראל.
 - מסורת מדינת ישראל על עקרונותיה הדמוקרטיים, חוקיה ומסודותיה.
 - מסורת העם היהודי לדורותיו.
 - ערכי מוסר אוניברסליים המבוססים על ערך האדם וכבודו.

ערכי היסוד

הגנת המדינה, אזרחיה ותושביה
מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל, על עצמאותה ועל ביטחון אזרחיה ותושביה.

אהבת המולדת ונאמנות למדינה
ביסוד השירות בצה"ל עומדות אהבת המולדת והמחויבות והמסירות למדינת ישראל - מדינה דמוקרטית המהווה בית לאומי לעם היהודי - לאזרחיה ולתושביה.

כבוד האדם
צה"ל וחייליו מחויבים לשמור על כבוד האדם. כל אדם הוא בעל ערך שאינו מותנה במוצא, בדת, בלאום, במין, במעמד ובתפקיד.

הערכים

דבקות במשימה וחתירה לניצחון
החייל יילחם ויפעל באומץ לב נוכח כל הסכנות והמכשולים שבפניו, וידבק במשימתו בבחישה ובתבונה, עד כדי חירוף הנפש.

אחריות
החייל יראה עצמו שותף פעיל בהגנה על ביטחון המדינה, אזרחיה ותושביה. החייל יפעל תוך גילוי מתמיד של מעורבות, יוזמה ושקידה, בשיקול דעת ובמגמת סמכותו, כשהוא נכון לשאת באחריות לתוצאות פעולותיו.

אמינות
החייל יציג דברים כהווייתם, בשלמות ובדייקנות, בתכנון, בביצוע ובדיווח, ויפעל יעיל תוך גילוי מתמיד של מעורבות, בביצוע המשימות.

דוגמה אישית
החייל ינהג על פי הנדרש ממנו, ויקיים את שהוא דורש מזולתו, מתוך הכרה ביכולתו ובאחריותו, בצבא ומחוצה לו, להוות דוגמה ראוייה.

חיי אדם
החייל ינהג באופן מושכל ובחסינות בכל פעולותיו, מתוך הכרה בחשיבותם העליונה של חיי אדם. בעת לחימה יסכן את עצמו ואת רעהו במידה הנדרשת לביצוע המשימה.

טוהר הנשק
החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לביצוע המשימה בלבד, אך ורק במידה הנדרשת לכך, וישמור על צלם אנוש אף בלחימה. החייל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים ובשבויים, ועשה כל שביכולתו למנוע פגיעה בחייהם, בגופם, בכבודם וברכושם.

מקצועיות
החייל ישאף לרכוש את הידע המקצועי, ואת המיומנויות הנדרשים לביצוע התפקיד, וישמם תוך חתירה לשיפור מתמיד של ההישגים האישיים והיחידתיים.

משמעת
החייל יפעל כמיטב יכולתו לביצוע מלא ומוצלח של הנדרש ממנו על פי הפקודות ועל פי רוחו. החייל יקפיד על מתן פקודות חוקיות בלבד, ולא יציית לפקודות בלתי חוקיות בעליל.

רעות
החייל יפעל מתוך אהווה ומסירות לחבריו לשירות, ויחלץ תמיד לעזרתם כשהם זקוקים לו או תלויים בו, חרף כל סכנה וקושי, עד כדי חירוף הנפש.

שליחות
החייל יראה בשירותו הצבאי שליחות; יהיה נכון לתרום כל שביכולתו להגנת המדינה, אזרחיה ותושביה. זאת בהיותו נציג של צה"ל הפועל מתוקף ובמסגרת הסמכות שניתנו לו על פי פקודות הצבא.

נספח 2

פקודת היום של קצין חינוך ראשי
בעניין ממלכתיות (מתוך אתר צה"ל)¹

חיילי צה"ל ומפקדיו,

צה"ל הוא צבא עם ממלכתי בו משרתים כתף אל כתף כלל המגזרים בחברה הישראלית, בני כל העדות והדתות, פסיפס שלם של החברה הישראלית. שירות הנשען על אהבת המולדת ונאמנות למדינה.

בצה"ל משרתים זה לצד זה, לא רק יהודים אלא גם בני עדות שקשרו גורלן עם מדינת ישראל ועם העם היהודי בארצו. הדרוזים, החל מ-1956 והצ'רקסים החל

1 קצין חינוך ונוער ראשי באיגרת למשרתים, במחנה.

מ-1958 משרתים בשירות חובה על פי בקשת מנהיגי העדות, ויחד איתם הברואים המוסלמים והנוצרים המתנדבים לשירות בצה"ל.

לכולם יחד יש תרומה משמעותית במאמץ ההגנה על מדינת ישראל לאור ייעודו של צה"ל, בין אם תרומה זו נעשית בשדה הקרב ובין אם בעורף, כולנו יחד כתף אל כתף ולכולנו יש מכנה משותף אחד – להגן על מדינת ישראל ועל אזרחיה ותושביה גם במחיר הקרבת חייו.

הבחירה להיות נכונים למסור את חיינו למען חברנו ולמען המדינה נובעת מתחושת שותפות עמוקה ושורשינו נטועים בארץ הזו ובחרנו להיות יחד ברעות ומתוך הערכה הדדית עמוקה – זוהי ברית חיים שהובילה ומוכילה לעיתים אף לברית דמים.

לכל חייל בסדיר, בקבע או במילואים, זכות לגבש עמדות בסוגיות אתיות ומוסריות העומדות על סדר היום. אסור שעמדות אלו ישפיעו על השירות בצה"ל ועל הערכים אותם הוא מייצג. כצבא במדינה יהודית ודמוקרטית אשר הממלכתיות נר לרגליו עלינו לזכור כי צה"ל פועל בכפוף לדרג מדיני, כל התבטאות פוליטית או קריאה לצאת כנגד הדרג המדיני חורגת מהממלכתיות ומפקודות צה"ל.

עובדת היות צה"ל צבא עם ממלכתי מחזקת את עמוד השרדה הערכי שלו, את חוסנו, את הרעות בין המשרתים בו כמו גם את אמון הציבור, המכיר מבין ורואה כי צה"ל מצוי מחוץ לכל מחלוקת ובתוכו משרתים כל בניו ובנותיו ברעות ומתוך כבוד הדדי ללא הברלי מעמד, דת, עדה ומגדר.

אותה ממלכתיות מאפשרת לצה"ל לבצע את משימותיו באופן הראוי למדינת ישראל ולהגנתה.

מפקדים, תוכן איגרת זו יש להעביר בכל יחידות הצבא במסגרת "שעת מפקד" בשבוע הקרוב.

תא"ל צביקה פייראיון,

קצין החינוך והנוער הראשי

Mamlakhtiut
and the IDF Code of Ethics

Edited by Idit Shafran Gittleman

Text Editor (Hebrew): Meira Turetzky
Series & Cover Design: Studio Tamar Bar Dayan
Typesetting: Irit Nachum
Printed by Graphos print, Jerusalem

Cover photo: Shutterstock

ISBN 978-965-519-289-6

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2020 by the Israel Democracy Institute (RA)

Printed in Israel

The Israel Democracy Institute

4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Tel: (972)-2-5300-888

Website: en.idi.org.il

To order books:

Online Book Store: en.idi.org.il/publications

E-mail: orders@idi.org.il

Tel: (972)-2-5300-800

Publication of this anthology was made possible by the generous support of the Raymond Frankel Foundation.

The views expressed in this book do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

Introduction

In the early days of the state, David Ben-Gurion wrote:

The army will not fulfill its mission—neither in security, nor in education, nor in settlement—without unity and moral brotherhood among comrades in arms. And we cannot let the army become an arena for political and ideological wrangling between factions and parties.

... It is not the Command's business to scrutinize soldiers' opinions, and the army has no authority to dictate its soldiers' views. A soldier has freedom of thought like any citizen of the state, and he is entitled to join any union or party that exists legally in the country.

But an army, as an armed force, is liable to turn into a group of thugs who pose a danger to the domestic and external security of the country and the people unless it is subject to a system of strict discipline and is absolutely subordinate to the civil authority in the state, and unless the activity and regimen of each soldier, so long as he is serving in the army, is governed by regulations issued by the military command and military judicial system.

... The army is subordinate to the government in all ways; it merely carries out the political line and instructions that it receives from the legislative and executive bodies: the Knesset and the Government.

The oath of loyalty taken by all soldiers obliges them to give precedence to their allegiance to the country's laws and the orders of their authorized commanders over any other allegiance.

Almost 60 years later, on the morning of August 15, 2005, the date set for carrying out the Israeli Government's decision regarding the disengagement plan, Lt.-Gen. Dan Halutz, the Chief of General Staff, circulated among his commanders an order of the day that began by quoting part of this passage.

Lt.-Gen. Halutz's choice of these words in that context is not surprising. The dismantling of settlements by dint of a policy at the heart of one of the deepest disagreements in Israeli society is the sort of mission that is almost impossible to carry out without a conception of *mamlakhtiut*¹ that supersedes political considerations. By quoting Ben-Gurion, Lt.-Gen. Halutz sought to emphasize that the IDF and its commanders serve as a branch of the state when they carry out their mission and are fulfilling their duty to implement the decisions of the political echelon. He was pointing out that the obligation to carry out the mission supersedes all political disputes and that it is not, and cannot be, dependent on whether military commanders or soldiers personally agree with the policy adopted by the Government.

Indeed, the subordination of the military to the political echelon is a fundamental principle of the State of Israel, enshrined in the Basic Law: The Army. According to Section 2(a) of the law, the army is subject to the authority of the Government. While the relationship between the political and military echelons may not always be perfectly clear, the subordination of the army to the political echelon is a central principle in the law: the political echelon decides on policy, and the army is duty bound to carry out and implement the policy adopted.

¹ *Mamlakhtiut* is a concept promoted by Ben-Gurion that gives precedence to the national interest and loyalty to the state over party politics and ideological purity. The precise meaning of the term, however, is ambiguous, as discussed below.

There is therefore a close relationship between the IDF's role as part of the executive branch of the state and the *mamlakhtiut* that prevails in it. As a state entity, the army is required to be free of any political identity and political considerations. Not for naught did Ben-Gurion link the two subjects when he asserted that soldiers must give precedence to their allegiance to the country's laws over all other allegiances. And after all, according to the principle of *mamlakhtiut*, the common good and the obligation to obey the law are central. A present-day manifestation of this relationship can be seen, for example, in a letter sent to IDF commanders by the Chief Education Officer, Brig.-Gen. Zvika Fairaizen. The letter began with the words "The IDF is a *mamlakhti* people's army," and stressed at the end that "as the army in a Jewish and democratic state guided by the principle of *mamlakhtiut*, we must remember that the IDF acts subject to the political echelon."

Although the precise meaning of the term *mamlakhtiut* is a matter of dispute, probably no one would disagree with the assertion that the IDF—perhaps more than any other state institution—must conduct itself in accordance with a *mamlakhti* perception free of political biases. This is true not only due to its subordination to the political echelon, but also because of the people's army model: because military service is compulsory by law, the army conscripts its personnel from various sectors and population groups and gathers them all together under one roof. The people's army model therefore imposes on the army a special duty—to provide all soldiers with respectable service that does not violate their identity or their integrity so that they can strive together to carry out missions that sometimes entail risk to life. Such service is possible only if all those serving are treated equally, irrespective of their political views or social status, and only if we imbue them with the faith that the missions they are being sent on are not the products of their commanders' political caprices. This idea is also reflected in the words of the Chief Education Officer:

Being a *mamlakhti* people's army strengthens the IDF's moral backbone, its might, and the comradeship of those serving, as well as the confidence of the public, as they know, understand, and see that the IDF stays outside disputes and that all their sons and daughters serve in it as comrades, with mutual respect, irrespective of class, religion, ethnicity, and gender."

In February 2019, the media reported that the IDF intended to add to its code of ethics, known as "The Spirit of the IDF," a clause titled "*Mamlakhtiut*." According to the reports, in a meeting held at the Tzalmom Gadna base, the Chief Education Officer disclosed a draft of the clause to the secretaries-general of the youth movements. It was worded as follows:

The IDF is a *mamlakhti* people's army. IDF soldiers and commanders are subordinate to the State of Israel, its laws, and its competent authorities. They will act with integrity and representatively to fulfill [the IDF's] purpose in accordance with IDF orders and in light of [the IDF's] values (and not in an effort to promote a personal-political or social position), constantly taking responsibility for enabling the various servicepeople to serve together.²

Despite the broad consensus regarding the importance of maintaining *mamlakhtiut* and the IDF's duty to act accordingly, the proposal to add the concept to the IDF code of ethics was—and remains—controversial in several respects.

2 The Chief Education Office clarified that the wording reported was one of three alternatives presented at the meeting on the Gadna base.

The views expressed in this collection concern the proposal and the ensuing disputes. They are based on articles posted in a symposium on the Security Clearance blog, under the auspices of the Israel Democracy Institute's Program on National Security and Democracy. Some of the authors were part of the team that drew up the IDF code of ethics in one of its incarnations; others were involved in introducing it in the army; still others have held important public positions relevant to the subject. The goal of this collection is to provide an analysis of the issues that have come up in the debate from various points of view.

We see from the articles that any discussion of the proposal to add the *mamlakhtiut* clause to the IDF code of ethics requires drawing a distinction between two fundamental yet controversial questions. The first has to do with the introduction of any new clause into the code of ethics—that is, simply reopening and revising the “Spirit of the IDF” document. The second concerns the meaning of the term *mamlakhtiut*—a vague concept with various interpretations.

In their articles, Danny Statman and Avi Sagi address the issue of amending the document. Both of them stress that the IDF code of ethics is a constitutive document that should not be amended other than in exceptional cases and when necessary. Adding the *mamlakhtiut* clause to the IDF code of ethics, they say, does not fulfill either of these conditions. The document in its present form already includes the desired content, and even if it has some lacunae, this does not justify amendment.

Mordechai Kremnitzer presents a different perspective. Kremnitzer believes that the political situation in Israel has led to a moral nadir that requires action. Nevertheless, he is skeptical about whether adding this clause to the document would revitalize the values of IDF soldiers and commanders.

The second fundamental question has to do, as stated, with the meaning of the term *mamlakhtiut* and the consequences of adding it to the list

of values that constitute the spirit of the IDF. The fact that the word *mamlakhtiut* does not exist in other languages is indicative of its lack of triviality. However, the vagueness surrounding it is not limited to this fact; it reflects deeper aspects of the issue. Some of these aspects concern the conflicting sources of the term, as can be read in brief in the articles by Yedidia Stern, Neri Horowitz, Avi Sagi, and others. Each of them individually discusses the difference between Ben-Gurion's concept of *mamlakhtiut*, which was intended to make it clear that the military was subordinate to the political echelon and strived to achieve unity and create a melting pot, and the Merkaz Harav yeshiva's concept of *mamlakhtiut*, a theological and metaphysical conception that viewed the state as a manifestation of a redemptive process of the Jewish people in their land. Other issues related to the vagueness of the term, according to the authors, concern the status of state institutions and the extent to which one can legitimately criticize them. Some understand *mamlakhtiut* as a commitment to loyalty to the state no matter what positions it takes, whereas others believe that failing to uphold certain values is a lack of *mamlakhtiut*, even when it is done by state institutions themselves.

The lack of clarity regarding the term *mamlakhtiut* is also manifested in the concern expressed by several writers—for totally different reasons—about adding this clause to “The Spirit of the IDF.” Elinor Davidov of the Israel Women's Network suspects that the clause is intended to keep principles like gender equality, which are perceived as “non-*mamlakhti*” interests, out of army camps. She focuses on one particular sentence in the proposed clause: “IDF soldiers ... will act with integrity and representatively to fulfill [the IDF's] purpose in accordance with IDF orders and in light of [the IDF's] values (and not in an effort to promote a personal-political or social position).” According to Davidov, “the attempt to contrast fulfillment of the IDF's aims with a desire ‘to promote a personal-political or social position’ is a reformulation of the same old

claim and the same old logic: equality between women and men in the IDF is a foreign political agenda that is dangerous to the IDF.”

Yagil Levy makes a similar argument. He believes that the army promotes *mamlakhtiut* at the expense of democratic values, thus falling into line with the increasingly accepted narrative that identifies democracy with the left. Like Davidov, Levy believes that adding the clause is liable to characterize egalitarian values as being inconsistent with *mamlakhtiut* and to identify them with feminism, which is perceived as a “personal position.” In contrast, he stresses, Orthodox Jewish content is supposedly not controversial.

Danny Statman agrees that behind the initiative to add the term *mamlakhtiut* to the IDF code of ethics is a desire to counter isolationist and sectoral tendencies. But unlike the others, he sees this desire as being based on fear of religious coercion in the army, which he believes is groundless.

It is easy to see, then, that the ambiguity of the clause is not a mere technicality that a single, agreed-upon definition can fix; rather, the term is a profoundly complex one with substantive implications. This complexity is expressed even more strongly by Tamar Hostovsky Brandes, who argues that the political majority is likely to rely on the obligation of *mamlakhtiut* to attach the title *mamlakhti* to its own positions and argue that they are therefore beyond public controversy. Similar complexity is mentioned by Yohanan Plesner, who points to two dangers inherent in the adoption of an amorphous and already-charged concept. First, he warns against emptying the obligation of *mamlakhtiut* of any normative content, which would make it possible to avoid making any decisions relating to values. Mordechai Kremnitzer also warns against this danger, explaining in his article that “a military command that poses as brainless, that is afraid to express any opinion on a controversial topic, is the exact opposite of what the situation demands.”

The second danger that Plesner warns of is the potential use of the commitment to *mamlakhtiut* as a means of trampling any opposition to or criticism of Government policy. In such a situation, he argues, any advocacy of a policy different from that adopted by the state will be labeled as an attempt to undermine the state.

Others, however, believe that despite the complexity of amending the IDF code of ethics, and despite the ambiguity of the term *mamlakhtiut*, adding this clause can be important—provided that its content is appropriate. According to Asa Kasher, for example, such a fundamental component of the army's identity should be included in its identity document. He notes in his article that he once suggested a different wording for such a clause to the Chief Education Officer. His proposed wording was as follows:

The IDF is dedicated to fulfilling its mission for the benefit of the state and society, in accordance with the law, Government decisions, and the “Spirit of the IDF,” and does not get involved in any public controversies. The IDF enables all soldiers to perform meaningful service that maintains their personal identity.

Kasher emphasizes that an orderly procedure should accompany the insertion of the clause. Furthermore, it is to be hoped that when amending the document on values, the IDF will take the opportunity to set forth principles as well, using the format of the original document known as “The Spirit of the IDF: Values and Basic Principles.” Only then, Kasher maintains, “will [the IDF] once again have a code of ethics.”

Yedidia Stern, too, believes that despite the problems mentioned by a few of the authors—in view of controversies that are becoming more pronounced in Israeli society and what he describes as the transition from “consensual democracy” to “crisis democracy”—it has become especially necessary to reinforce *mamlakhtiut*. This is particularly true,

he says, in the army, which expects its soldiers to be willing to risk their lives as part of their service. Such an expectation can exist only in a setting that transcends controversy. Therefore, Stern says, “*mamlakhtiut* is a precondition both for the army’s ability to uphold the other important clauses listed in the ‘Spirit of the IDF’ document and for its ability to function efficiently.”

Amichai Cohen addresses Stern’s viewpoint in his article. He agrees that maintaining confidence in the army is of paramount importance in view of the disagreements within Israeli society. He states that the IDF does not at present have a formal instrument that can ensure that the army will not be embroiled in political disputes and believes that including the *mamlakhtiut* clause in the code of ethics can provide some degree of protection against interference by politicians.

Another aspect of the issue is discussed in the article by Edna Harel Fisher and Omri Ben-Zvi. The two survey the possible legal ramifications of adding the *mamlakhtiut* clause to the code of ethics and note that even though the code has no official legal force, courts use it from time to time as a source of interpretive inspiration.

To sum up, it is hard to think of a more consensual principle than the IDF’s duty to act in an apolitical, *mamlakhti* manner. One might therefore have assumed that the proposal to include the *mamlakhtiut* clause in the IDF’s identity document would be accepted as only natural. However, the debate in this collection shows that this was not the case.

Because the content of the *mamlakhtiut* clause is controversial, because the IDF is based on the people’s army model, and because the code of ethics is a constitutive identity document, various concerns came up regarding the inclusion of the clause in the code of ethics. In any case, the proposal has been shelved, and as of the publication of this collection no decision has been made on the subject.

הממלכתיות יוביל לסתימת פיות ולחסימת חשיבה
ביקורתית המצופה ממפקדים בכירים?

לקט העמדות המובא כאן עוסק בשאלות אלו
ובשאלות נוספות הקשורות בכריכת הממלכתיות
עם עקרונות היסוד של הצבא. התזות המוצגות
במאמרים המקובצים כאן נכתבו בעקבות דיווחים
על הצעה שנדונה בצה"ל להוסיף את ערך
הממלכתיות לצד רשימת הערכים המנויים בקוד
האתי המכונה "רוח צה"ל". הכותבים מציעים
את השקפת עולמם בשאלה הנידונה ומנתחים
את השיקולים הרבים העומדים על הפרק – הן
מבחינת הרעיון העקרוני של הוספת ערך למסמך
הזהות של הצבא הן מבחינת תוכנו של הערך
המוצע, אשר עמימות אופפת אותו.

באיגרת שהפיץ לחיילים קצין החינוך הראשי,
תא"ל צביקה פייראיון, הוא כתב: "צה"ל הוא
צבא עם ממלכתי שבו משרתים כתף אל כתף כלל
המגזרים בחברה הישראלית". ואכן, עובדת היותו
צבא ממלכתי היא מאבני היסוד של צה"ל, ונראה
כי איש אינו חולק על חובתו לנהוג על פיה.

ואולם מהי בעצם אותה ממלכתיות? למה אנו
מתכוונים כשאנו אומרים שעל מפקדי הצבא
לנהוג באופן ממלכתי ועל מה אנו חושבים
כשאנו קושרים את המסגרת הממלכתית להיותו
של צה"ל צבא העם? האם הדרישה לממלכתיות
מייצגת חתירה לטוב המשותף; האם, במקרים
מסוימים, היא יכולה להתבטא בהימנעות מנקיטת
עמדה נורמטיבית; והאם אין חשש שקידוש

מחיר מומלץ: 64 ש"ח

יוני 2020

www.idi.org.il

מסת"ב: 6-289-519-965-978

0 4500001236 3
דאנאקוד 450-1236